

Projekt

z dnia 30 listopada 2022 r.

Zatwierdzony przez

**UCHWAŁA NR
RADY GMINY SANTOK**

z dnia 14 grudnia 2022 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Santok na lata 2023 - 2026

Na podstawie art.18 ust.2 pkt.15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2022 r. poz. 559), art.87 ust.3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Gminy Santok uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Santok na lata 2023 - 2026, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Santok.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Renata Nowosad

WOJTA GMINY SANTOK Sekretarz Gminy Santok
Tomasz Pisarek
Krzysztof Karwatowicz

KIEROWNIK
Referatu Rozwoju i Gospodarki Przestrzennej
Bogumila Popkowska

AGATA SMOROWIŃSKA
advokat

Uzasadnienie

do Uchwały Nr Rady Gminy Santok z dnia
w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami
Gminy Santok na lata 2023 - 2026

Potrzeba i cel podjęcia uchwały:

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2022 r. poz. 840) Wójt jest zobowiązany do sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami. Celem gminnego programu opieki nad zabytkami jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie Gminy Santok. Program opieki nad zabytkami powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy oraz kształtowanie atrakcyjnego wizerunku Gminy Santok. Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Santok na lata 2023-2026 uzyskał pozytywną wymaganą prawem opinię Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pismem nr RZD-G.5120.5.2022 z dnia 15.11.2022r. i podlega przyjęciu przez Radę Gminy Santok.

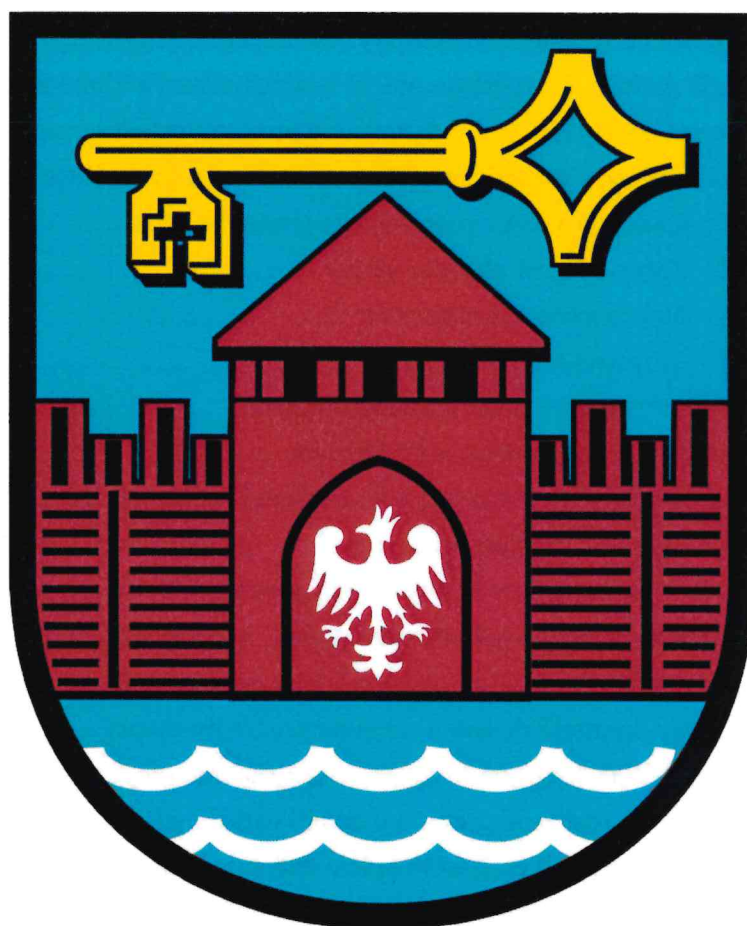
Przewidywane skutki społeczne i gospodarcze:

Określenie w programie działań zmierzających do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego gminy Santok przyczyni się do podniesienia świadomości tożsamości kulturowej, jakości życia i atrakcyjności turystycznej Gminy oraz jej promocji w regionie.

Skutki finansowe związane z wejściem w życie uchwały, źródło finansowania:

Podjęcie uchwały nie wywołuje bezpośrednich skutków finansowych dla budżetu gminy, w związku z czym nie określa się źródeł finansowania. Konkretnie działania w kolejnych latach będą się odbywały w oparciu o corocznie uchwalany budżet gminy, gdzie zostaną zaplanowane stosowne kwoty.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY SANTOK
NA LATA 2023 – 2026**

Opracowanie:
ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	26
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	27
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	33
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	42
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	47
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	47
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	57
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Santok	57
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	61
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne	74
5.2.4 Infrastruktura kultury	75
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	79
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	84
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	86
5.4.2. Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	97
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	106
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	118
7. Założenia programowe	122
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	122
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	123
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	132
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	133
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	135
11. Bibliografia	139

Załącznik: mapa stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Santok

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Santok na lata 2023-2026 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: „*zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej*”.

Celem Programu jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Santok. Program opieki nad zabytkami gminy Santok jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

- 1) *(uchylony)*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego,

przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6

1. *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej
(t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1893 ze zm.)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
(t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) **zabytek nieruchomy** — nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) **zabytek ruchomy** — rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) **zabytek archeologiczny** — zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) **prace konserwatorskie** — działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) **prace restauratorskie** — działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań
- 8) **roboty budowlane** — roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) **badania konserwatorskie** — działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) **badania architektoniczne** — działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) **badania archeologiczne** — działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) **historyczny zespół budowlany** — powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) **krajobraz kulturowy** — postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) **otoczenie** — teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami, Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 poz. 2351 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;*
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*

- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądaný stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.

1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub

dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) *wpis do rejestru zabytków;*
- 1a) *wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;*
- 2) *uznanie za pomnik historii;*
- 3) *utworzenie parku kulturowego;*
- 4) *ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiążą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.), a szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także o wnioski do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4).

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego
2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
 - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
 - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:
 - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) parków kulturowych.
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
 - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
 - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
 3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art. 20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. *Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajowa ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.*
2. *Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.*
3. *Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgoda właściciela tego zabytku.*
4. *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.*
5. *W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:*
 - 1) *zabytki nieruchome wpisane do rejestru;*
 - 2) *inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;*
 - 3) *inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
6. *Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.*

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązkowo przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej formy ochrony zabytków”.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecenia konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z. nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem i zgodnie z art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z. przyjmujący

zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłużej niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. 2020 r. poz. 1740), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą za sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw.

Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w rozporządzeniu Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. 2021 poz. 81).

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wnioszek o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania;
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytku wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilaty powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. Wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków. Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.);
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.);
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są:

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;*
- 2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecenie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną. Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy

użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynika z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. Nr 71, poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661 ze zm.) oraz Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56)
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. poz. 110),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U.poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. 2021 poz. 81).
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2022 poz. 559).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. 2021 poz. 1899).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2022 poz. 503).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 poz. 2351 ze zm.).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

VI. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2021 poz. 1973 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2022 poz. 916).

Zgodnie z a art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

VIII. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

(Dz. U. 2021 poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

IX. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Wójt gminy może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

X. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(Dz. U. 2021 r. poz. 1899).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XI. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

(Dz. U. 2020 r. poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

(Dz. U. 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(Dz. U. 2019 r. poz. 1479).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XIV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
- 3) siostr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zlecone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych;
- 5) uchodźców z 1915 r.;
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakichkolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

XV. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2022 r. poz. 1327).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy.

Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVI. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. 2022 r. poz. 1452).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególnie zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z art. 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac

- konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
 - jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
 - gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
 - starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
 - gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
 - jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;
 - burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należytych stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Obok ratyfikowanych umów międzynarodowych, zgodnie z zasadą pierwszeństwa regulacji zawartych w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych, na określenie celów i kierunków działań w obszarze ochrony zabytków pośrednio wpływ mają również akty o charakterze zaleceń. W sposób szczególny należy mieć na względzie bogaty dorobek UNESCO. Ważnym źródłem standardów są m.in.:

- 1) *Rekomendacja w sprawie ochrony piękna i charakteru krajobrazów oraz miejsc* (1962);
- 2) *Rekomendacja dotycząca ochrony dóbr kultury zagrożonych przez prace publiczne lub prywatne* (1968), *Rekomendacja dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na poziomie narodowym* (1972);
- 3) *Rekomendacja w sprawie ochrony i współczesnego znaczenia miejsc historycznych* (1976);
- 4) *Rekomendacja dotycząca ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym* tzw. „Rekomendacje Warszawskie” (1976);
- 5) *Rekomendacja w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru* (1989);
- 6) *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011).

Niezwykle istotnym dokumentem, określającym poglądy społeczności międzynarodowej w sprawie ochrony miast historycznych i tzw. podejścia krajobrazowego w tej ochronie, jest *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011), wprowadzająca pojęcie podejścia krajobrazowego. Jest ono stosowane w celu „rozpoznania, ochrony i zarządzania w odniesieniu do obszarów historycznych, poprzez uwzględnienie współzależności form materialnych, organizacji przestrzennej i powiązań, cech przyrodniczych i kontekstu, a także wartości społecznych, kulturowych i ekonomicznych”.

Podstawą prawną podejmowania i realizacji polityki kulturalnej przez Unię Europejską jest art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. C 326 z 26.10.2012). Unia przyczynia się do rozwoju kultur państw członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Santok, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. Poprzedni Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uchwalony na lata 2014-2017 i przestał obowiązywać 31 grudnia 2017 r.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Cel główny będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe, którym przypisano kierunki działań.

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	
1.1	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
	Zadania:
1.1.1	Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami
1.1.2	Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym
1.1.3	Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
1.1.4	Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.
1.2	Kierunek działania: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
	Zadania:
1.2.1	Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
1.2.2	Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
1.2.3	Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
1.2.4	Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

W ramach realizacji zadania 1.1.1 planuje się, oprócz aktualizacji materiałów szkoleniowych opracowanych dla Programu na lata 2014–2017, przygotowanie dodatkowych materiałów informacyjnych dla samorządów, organizację szkoleń z zarządzania dziedzictwem dla

przedstawicieli władz samorządowych. Ostatnim przewidzianym działaniem będą przeprowadzone w 2022 r. badania ewaluacyjne. Niewątpliwie okres pandemii COVID-19 pokrzyżował i przesunął w czasie większość z zadań zaplanowanych na lata 2020-2021.

Zadanie zdefiniowane w pkt 1.1.2 realizowane będzie przez rozbudowę portalu internetowego <http://samorzad.nid.pl>, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy i informacji na temat dziedzictwa, jego ochrony oraz możliwości jego wykorzystania dla dobra gminy z uwzględnieniem problematyki dostępności dziedzictwa dla osób z niepełnosprawnościami.

Zadanie zdefiniowane w pkt 1.1.3 będzie realizowane w ramach czterech kierunków interwencji:

- przez stworzenie centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych;
- przez pilotaż szkoleń przedstawicieli wybranych gmin prowadzących lub planujących rewitalizację zasobu dziedzictwa kulturowego,
- przez wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji,
- przez konkurs „Twój dom – dialog z tradycją”.

W ramach realizacji zadania 1.1.4. planuje się opracowanie założeń, a następnie coroczną organizację konkursu skierowanego do samorządów gminnych. Celem jest promocja i upowszechnianie najlepszych wzorców, przede wszystkim w zakresie opracowywania i wdrażania gminnych programów opieki nad zabytkami, rozumianych jako dokumenty strategiczne w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem i krajobrazem kulturowym oraz kształtowania ładu przestrzennego przez samorząd lokalny.

W ramach realizacji zadania 1.2.4: *Powołanie Centrum Architektury Drewnianej* planuje się zorganizowanie punktu kontaktowego wspierającego opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym wymagającym szczególnej troski zasobem zabytkowym.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami	
2.1	Kierunek działania: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
	Zadania:
2.1.1	Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).
2.2	Kierunek działania: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
	Zadania:
2.2.1	Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

W ramach realizacji zadania 2.1.1 planuje się stworzenie i wdrożenie internetowej bazy wiedzy standardów, zaleceń i wytycznych konserwatorskich dotyczących działań i prac przy różnych kategoriach zabytków. Planuje się także opracowywanie materiałów informacyjnych promujących stosowanie wytycznych i standardów postępowania konserwatorskiego wśród właścicieli zabytków, inwestorów i wykonawców prac przy zabytkach.

W ramach realizacji zadania 2.2.1 planuje się:

- szkolenia dla policjantów z zakresu przeciwdziałania przestępstwom przeciwko zabytkom, we współpracy z wyspecjalizowanymi instytucjami kultury zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego;
- realizację projektu rejestracji zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, przez wykonanie aktualnej dokumentacji fotograficznej, znakowanie przy pomocy dostępnych środków technicznych, a także weryfikację wiedzy o zabytkach znajdującej się w zasobach wojewódzkich konserwatorów zabytków ze stanem realnym w wybranych dwóch powiatach w każdym województwie w ciągu roku.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.	
3.1	Kierunek działania: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
	Zadania:
3.1.1	Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
3.1.2	Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
3.2	Kierunek działania: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.
	Zadania:
3.2.1	Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W ramach zadania 3.1.2 planowane jest tworzenie nowych, bardziej zróżnicowanych materiałów edukacyjnych dla szkół oraz prowadzenie warsztatów edukacyjnych dla młodzieży.

W ramach zadania 3.2.1. program dotacyjny będzie wspierać proces identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami.

Na realizację działań Programu na lata 2019-2022 przewiduje się finansowanie z budżetu państwa w kwocie 25 mln 617 tys. zł, co wydaje się być kwotą niezwykle niską. Podmiotem wiodącym realizację programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.3. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on

główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.4. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020. i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”.

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „**Obszar E-państwo**” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” i czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez
 - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
 - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
 - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.5. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobyów kultury
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego. Jak główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
 - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
 - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
 - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
 - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
 - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,

- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:
 - kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
 - systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
 - inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowywanie cyfrowe zbiory,
 - podnoszenie kompetencji cyfrowych,
 - nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
 - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw)
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego)
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.6. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Santok, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 r.

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego do 2030 roku przyjęta została uchwałą Nr XXVIII/397/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 15 lutego 2021 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. W dokumencie odniesiono się do nowych wyzwań, przed którymi stanęły regiony Polski oraz całej Unii Europejskiej, jak skutki pandemii COVID-19.

Kultura zwiększa także atrakcyjność regionu, zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów oraz przyciąga turystów, może więc być czynnikiem wzrostu gospodarczego. Obszar woj. lubuskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, jest bogaty w liczne zabytki architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej. Bogactwo zasobów turystyczny województwa stanowią dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze oraz będąca wynikiem styku cywilizacji spuścizna kulturowa. Charakterystyczną cechą regionu województwa lubuskiego i jego silną stroną w kontekście zmian cywilizacyjnych XXI. wieku jest zróżnicowana tożsamość kulturowa, wynikająca z osiedlenia się tutaj po II wojnie światowej ludzi o różnym pochodzeniu. Dużym atutem województwa są branżowe cykliczne imprezy kulturalne, przyciągające widownię z całego kraju i z zagranicy. Województwo lubuskie należy do obszarów bogatych w zabytki.

Samorząd Województwa Lubuskiego przyjął następującą wizję rozwoju województwa do roku 2030: **Województwo Lubuskie w 2030 roku to „zielona kraina inteligentnych technologii”, cechująca się wysoką jakością życia mieszkańców, co oznacza:**

- region nowoczesnej, innowacyjnej, zielonej gospodarki, dzięki współpracy przedsiębiorców z nauką rozwijający inteligentne specjalizacje;
- region otwartego i wielokulturowego społeczeństwa, zapewniający wszystkim mieszkańcom dostępność i wysoką jakość usług publicznych, w tym ochrony zdrowia, edukacji, kultury i sportu z licznymi programami dla dzieci, młodzieży, seniorów i innych środowisk;
- region spójny przestrzennie, korzystający z dogodnego położenia przy zachodniej granicy Polski, wewnątrz i zewnątrz dobrze skomunikowany transportowo oraz sieciami teleinformatycznymi;
- region dorzecza Odry i Warty, pięknych jezior i lasów, skutecznie i odpowiedzialnie korzystający z bogactw naturalnych, zapewniający znakomite warunki do turystyki, rekreacji, produkcji zdrowej żywności i lubuskiego wina;
- region, w którym dwa największe miasta: Zielona Góra i Gorzów Wielkopolski, wraz z obszarami funkcjonalnymi, współpracują ze sobą, rozwijają się dynamicznie i równomiernie, średnie i mniejsze miasta wzmacniają swoją rolę lokalnych i ponadlokalnych ośrodków rozwoju, w tym w partnerstwie miejsko-wiejskim, a na

obszarach wiejskich kultywowane są tradycje, przy zapewnieniu wysokich standardów życia;

- region sprawnie zarządzany, efektywnie korzystający ze środków zewnętrznych, wspierający aktywność i współpracę obywateli, samorządów, przedsiębiorców i organizacji pozarządowych.

W Strategii wskazano cel główny i cztery cele strategiczne, które mają pomóc w osiągnięciu celu głównego. Celem głównym jest „**Inteligentne gospodarowanie potencjałami regionu dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, spójności społecznej i przestrzennej oraz wysokiej jakości życia mieszkańców**”. Cele strategiczne to:

Cel 1: Inteligentna, zielona gospodarka regionalna.

Cel 2: Region silny w wymiarze społecznym oraz bliski obywatelowi.

Cel 3: Integracja przestrzenna regionu.

Cel 4: Region atrakcyjny, efektywnie zarządzany i otwarty na współpracę.

W ramach celu strategicznego 1 wyznaczono cel operacyjny 1.6: Rozwój potencjału turystycznego, co ma się dokonać między innymi dzięki promocji i rozwojowi markowych produktów turystycznych województwa, tworzeniu warunków do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej, poprawie istniejącej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej włącznie z bazą noclegową i konferencyjną, rozwojowi szlaków, tras turystycznych, budowie dróg i ścieżek rowerowych, Kreowanie, wsparcie i realizacja działań z zakresu racjonalnego wykorzystywania i ochrony zasobów środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.

W ramach celu strategicznego 2 wyznaczono cel operacyjny 2.4: Zapewnienie bogatej oferty kulturalnej oraz ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego, co ma się dokonać między innymi dzięki wspieraniu ponadlokalnych przedsięwzięć kulturalnych realizowanych na obszarze województwa, wsparcia inwestycji w obiekty kultury, poprawie dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem nowoczesnych technik gromadzenia, opracowania i upowszechniania zbiorów, ochronę i promocję cennych obiektów dziedzictwa kulturowego, kreowania atrakcyjnej oferty kulturalnej w wykorzystaniem cyfryzacji zasobów i instytucji kultury. Kolejnym celem operacyjnym w realizacji strategicznego celu nr 2 jest: Wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i poczucia tożsamości regionalnej, a wśród kierunków interwencji wymieniono między innymi: popularyzację historii Ziemi Lubuskiej, promocję dorobku kulturalnego, propagowanie poczucia wspólnoty mieszkańców regionu.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

Aktualnie obowiązujący Plan został przyjęty uchwałą nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dn. 23 kwietnia 2018 roku. Plan jest zgodny z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju i stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa lubuskiego, między innymi w zakresie takich zagadnień jak rozmieszczenie inwestycji celu publicznego czy zabudowy. Częścią opracowania są plany zagospodarowania przestrzennego Miejskich Obszarów Funkcjonalnych Ośrodka Wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wielkopolski, w którego zasięgu znajduje się gmina Santok.

W rozdziale 3: Strefa kulturowa i turystyka zwrócono uwagę, że cenne elementy dziedzictwa kulturowego oraz atrakcyjność kulturowa regionu stanowi istotny potencjał dla rozwoju turystyki i całego regionu. Krajobraz kulturowy województwa lubuskiego w porównaniu z innymi regionami Polski i Unii Europejskiej został w stosunkowo niewielkim stopniu

przekształcony. Zachowane pierwotne, bądź nawiązujące do pierwotnych układy przestrzenne oraz obiekty zabytkowe determinują atrakcyjny i różnorodny charakter krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej. Szczególnie obszary wiejskie zachowały w dużym stopniu cechy historyczne i ład przestrzenny, harmonijnie skomponowany z przyrodniczym otoczeniem, stanowiącym element podnoszący walory krajobrazu kulturowego regionu. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków obejmują 4308 obiektów.

Na obecny stan zachowania elementów dziedzictwa kulturowego województwa wpłynęło szereg czynników związanych z przemianami historycznymi i politycznymi, a także społecznymi i gospodarczymi, zapoczątkowanymi po 1945 r. Zniszczenia wojenne oraz polityka przestrzenna czasów powojennych, w tym nacjonalizacja cennych obiektów zabytkowych i przeznaczenie ich na cele użytkowe (np. PGR-y, Gminne Spółdzielnie Samopomocy Chłopskiej), czy wyburzenia pod hasłem „usuwania szkód wojennych”, spowodowały znaczne obniżenie stanu zabytków oraz ładu przestrzennego Ziemi Lubuskiej. Dochodzą do tego współczesne zjawiska, jak na przykład termomodernizacja cennych kulturowo obiektów, nieuwzględniająca walorów architektonicznych, instalowanie nośników reklamowych czy zjawiska urbanizacyjne, które stanowią istotne zagrożenie dla zasobu zabytkowego województwa oraz ładu przestrzennego poszczególnych obszarów. Nadal także jednym z podstawowych problemów, rzutujących na możliwości ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, jest nieuregulowana, bądź złożona struktura prawno-własnościowa obiektów zabytkowych.

Województwo lubuskie zaliczane jest do obszarów bardzo zasobnych w substancję zabytkową.

4.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024

Samorząd Województwa Lubuskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Choć nie wynika to wprost z przepisu ustawy, to z szerszej zasady prawnej wyrażonej w art. 2 ust 2. ustawy o samorządzie województwa można wyczytać zadanie tworzenia rozwiązań budujących właściwy klimat wokół ochrony dziedzictwa. W tym sensie można przyjąć pogląd, że opieka nad zabytkami sprawowana przez samorząd województwa jako właściciela mienia będącego zabytkami powinna mieć charakter wzorcowy i inspirujący.

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024 został przyjęty uchwałą Nr XXXIII/454/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 21 czerwca 2021 r. Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Program opieki nad zabytkami służy podejmowaniu planowych działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, w tym edukacji o dziedzictwie kulturowym oraz jego upowszechnianie i promowanie.

Przyjęty do realizacji Program kontynuuje założenia programowe poprzednich dokumentów z lat 2009-2012, 2013-2016, 2017-2020 a celem jest realizacja nakreślonej w wymienionych dokumentach wizji: **wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie**. Głównym celem sporządzenia i realizacji Programu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa. Bezpośrednim realizatorem programu będą m.in. instytucje kultury. Program adresowany jest również do władz samorządowych, instytucji i organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami, a także do właścicieli i posiadaczy zabytków.

Celem Programu jest w szczególności realizacja wyżej określonej wizji, która nakreślając założenia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz optymalnego wykorzystania z zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania tożsamości społeczeństwa, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe także w wymiarze transgranicznym.

Cel strategiczny: zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego.	
Cel priorytetowy 1	Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem
Kierunki Działania	Rozpoznanie stanu zachowania zasobu
zadania	<ul style="list-style-type: none"> • weryfikacja stanu zachowania zabytków oraz określenie najpilniejszych potrzeb w zakresie zabezpieczenia, rewaloryzacji i konserwacji obiektów zabytkowych, • utworzenie i stałe uzupełnianie listy zabytków zagrożonych — obiektów wymagających podjęcia pilnych prac ratowniczych w pierwszej kolejności, ze szczególnym uwzględnieniem architektury drewnianej, • rozpoznanie stanu zachowania zabytków będących własnością jednostek samorządu terytorialnego (w tym województwa lubuskiego) i "znaczenie planu remontów wedle najpilniejszych potrzeb.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa
Kierunki Działania	
Budowa bazy danych o zabytkach i obszarach chronionych	
zadania	<ul style="list-style-type: none"> • wdrożenie jednolitego i zintegrowanego systemu informacji o zabytkach województwa lubuskiego, stanowiącego integralną część Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej Województwa Lubuskiego, • weryfikacja zasobu - granic obszarów wpisanych do rejestru zabytków (parków, zespołów pałacowych i folwarcznych) w celu ich lepszej ochrony, • weryfikacja zasobu poprzez rozpoczęcie procedury Wkreślenia z rejestru zabytków tych obiektów, które nie istnieją, lub utraciły wartości zabytkowe,

	<ul style="list-style-type: none"> transparentne dane — dostęp do informacji o aktualnych danych zasobu rejestru zabytków za pośrednictwem strony internetowej wojewódzkiego konserwatora zabytków, tworzenie stron internetowych poświęconych "branym grupom tematycznym zabytków,
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, organizacje pozarządowe
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne, fundacje
Kierunki Działania	Digitalizacja zasobów zabytkowych
zadania	<ul style="list-style-type: none"> wspieranie cyfryzacji dokumentacji naukowych i archiwalnych będących w zasobach wojewódzkiego konserwatora zabytków, wspieranie cyfryzacji zbiorów muzealnych, tworzenie mechanizmów w celu zapewnienia powszechnego dostępu do zbiorów cyfrowych i baz informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego, utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie cyfrowej w celu ich ochrony przed bezpowrotną utratą, wspieranie digitalizacji materiałów dotyczących zabytków ruchomych zaginionych bądź ukradzionych.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, organizacje pozarządowe, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne, fundacje
Kierunki Działania	Wsparcie finansowe działań związanych z ochroną zabytków
zadania	<ul style="list-style-type: none"> dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego (a także możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach ujętych w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa), prewencja - wspieranie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków w systemy alarmowe przeciwłamaniowe i przeciwpożarowe, zwłaszcza obiektów architektury drewnianej, a także obiektów posiadających cenny "strój wnętrza.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, minister kultury i dziedzictwa narodowego
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa,
Kierunki Działania	Przeciwdziałania zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego
zadania	<ul style="list-style-type: none"> podnoszenie kompetencji pracowników jednostek samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za ochronę zabytków przez szkolenia ze specjalistami w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, popularyzowanie „dekalogu postępowania

	<p>konserwatorskiego z zabytkami” przez wydawnictwa broszurowe, stronę internetową wojewódzkiego konserwatora zabytków, media społecznościowe,</p> <ul style="list-style-type: none"> realizacja gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa,
Cel priorytetowy 2	Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego
Kierunki Działania	Zahamowanie procesu degradacji zabytków nieużytkowanych
zadania	<ul style="list-style-type: none"> wytypowanie listy najcenniejszych i możliwych do uratowania obiektów nieużytkowanych będących własnością jednostek samorządu terytorialnego oraz stworzenie planu adaptacji ich do nowych funkcji, wsparcie organizacyjne i merytoryczne dla potencjalnych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych poprzez opracowanie poradnika zawierającego niezbędne informacje o procedurach postępowania z substancją zabytkową, źródłach pozyskiwania środków finansowych na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach, porady dotyczące aplikowania o środki zewnętrzne, promowanie „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych przez stworzenie katalogu udanych adaptacji na terenie województwa.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, fundacje
Kierunki Działania	Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami
zadania	<ul style="list-style-type: none"> współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych zagrodach oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów, izb pamięci itp. - wspieranie rozwoju oferty turystycznej, która może dać zatrudnienie w celu jej obsługi
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, osoby prywatne
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury
Kierunki Działania	Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe
zadania	<ul style="list-style-type: none"> wspieranie rozwijających się form turystyki kulturowej, militarnej, rowerowej, kulinarnej, enoturystyki i turystyki wodnej poprzez tworzenie transgranicznych i transregionalnych

	<p>tras turystycznych łączących aktywne formy wypoczynku z poznawaniem dziedzictwa kulturowego,</p> <ul style="list-style-type: none"> • budowanie marki regionu w oparciu o turystykę kulturowo-przyrodniczą, tworzenie sieci współpracy (wzajemnego polecenia się) różnych podmiotów związanych turystyką kulturową (wzorem np. Kaczawskiej Sieci Współpracy).
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, osoby prywatne, organizacje pozarządowe
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, programy strukturalne, osoby prywatne, fundacje
Cel priorytetowy 3	Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie
Kierunki Działania	Wspieranie programów i projektów edukacyjnych promujących dziedzictwo kulturowe
zadania	<ul style="list-style-type: none"> • organizowanie lekcji o dziedzictwie kulturowym adresowanych do dzieci i młodzieży w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, • popularyzowanie dostępnych materiałów edukacyjnych, np. publikacji NID-u Rozgryźć dziedzictwo Podręcznik dobrych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym (opublikowany w 2016), • organizowanie konkursów popularyzujących zabytki regionu dla dzieci i młodzieży, • popularyzowanie dziedzictwa kulturowego w przystępnej formie w internecie, a przez to ułatwienie jego odbioru społecznego, • realizacja ścieżek edukacyjnych dotyczących historii regionalnej i problematyki dziedzictwa kulturowego w formie interaktywnej i warsztatowej np. gier terenowych, spacerów edukacyjnych, • wsparcie projektów zgłaszanych przez organizacje pozarządowe i inne podmioty, których cele statutowe obejmują prowadzenie działań popularyzujących szeroko pojmowane dziedzictwo kulturowe i edukację o dziedzictwie, • budowanie świadomości społecznej o zabytkach przez oznakowanie zabytków nieruchomych znakiem konwencji haskiej, tzw. Błękitną Tarczą • wsparcie dla inicjatyw artystycznych (festiwalu, koncertów, seminariów) odbywających w obiektach zabytkowych, • popularyzację systemu zachęt do aktywnego uprawiania turystyki kulturowej dla dzieci i innych turystów poprzez zbieranie znaczków
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa, fundacje
Kierunki Działania	Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami
zadania	<ul style="list-style-type: none"> • promowanie wolontariatu na rzecz ochrony opuszczonych cmentarzy w postaci społecznych akcji porządkowania cmentarzy, • promowanie roli społecznego opiekuna zabytków poprzez organizowanie szkoleń i warsztatów dotyczących społecznej opieki nad zabytkami,

	<ul style="list-style-type: none"> promowanie osób zasłużonych dla ochrony zabytków i opieki nad zabytkami poprzez system odznaczeń (np. odznaka „Za opiekę nad zabytkami” przyznawana przez MKiDN).
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, wojewódzki konserwator zabytków, organizacje pozarządowe
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżet państwa
Kierunki Działania	Wspieranie działań dla budowania tożsamości regionalnej związanych z dziedzictwem niematerialnym
zadania	<ul style="list-style-type: none"> wytypowanie zjawisk dziedzictwa niematerialnego wartego ochrony w celu przekazania danych do NID-u prowadzącego Krajową listę niematerialnego dziedzictwa, powołanie przez Urząd Marszałkowski Konsultanta ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego, którego zadaniem stałoby się koordynowanie prac związanych z ochroną i inwentaryzacją dziedzictwa niematerialnego, wspieranie aktywności społeczności lokalnych w zakresie kultywowania dziedzictwa niematerialnego oraz jego transmisji międzypokoleniowej poprzez promowanie regionalnych zespołów folklorystycznych i muzycznych, rzemieślników oraz artystów ludowych, wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów poprzez warsztaty dla dzieci i młodzieży oraz pokazy ginących zawodów w ramach festynów gminnych i powiatowych, promowanie specyficznych dla regionu przejawów dziedzictwa niematerialnego — odradzającej się tradycji winiarskiej oraz bartniczej oraz produktów lokalnych i regionalnych na targach turystycznych krajowych i międzynarodowych.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje "specjalizowane w opiece nad zabytkami, organizacje pozarządowe, społeczności lokalne, osoby prywatne
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa
Kierunki Działania	Wspieranie działań zmierzających do integracji transgranicznej i międzyregionalnej jako element budowania tożsamości
zadania	<ul style="list-style-type: none"> budowanie oferty turystyki kulturowej dla obcokrajowców poprzez umieszczanie informacji o zabytkach w różnych językach obcych, wspieranie badań naukowych nad wspólnym dziedzictwem kulturowym województwa lubuskiego, Saksonii i Brandenburgii, poprzez organizowanie sesji naukowych, wydawnictwa oraz wspieranie działań promujących wspólne dziedzictwo, budowanie i utrwalanie powiązań instytucjonalnych w wymiarze transgranicznym i międzyregionalnym w dziedzinie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, wspieranie istniejących szlaków kulturowych o zasięgu międzyregionalnym i międzynarodowym (np. Drogi Św. Jakuba albo Szlaku Cysterskiego).
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje "specjalizowane w opiece nad zabytkami, organizacje pozarządowe, osoby prywatne
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, budżety instytucji kultury, budżet państwa, programy strukturalne

Cel priorytetowy 4	Ochrona krajobrazu kulturowego i świadome jego kształtowanie współgrające z integracją przestrzenną regionu
Kierunki Działania	Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
zadania	<ul style="list-style-type: none"> • upowszechnianie wiedzy i popularyzacja idei powoływania parków kulturowych, parków krajobrazowych, a także wprowadzania zapisów w dokumentach planistycznych mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego, panoram, osi widokowych, sylwet itp. • wprowadzanie zapisów w dokumentach planistycznych dotyczących ochrony alei stanowiących istotny czynnik kształtujący krajobraz kulturowy województwa, • wprowadzenie w dokumentach planistycznych zapisów umożliwiających ochronę przed nadmierną presją urbanistyczną obszarów otwartych, cennych przyrodniczo, atrakcyjnych pod względem turystycznym, • wytypowanie przez interdyscyplinarny zespół złożony ze specjalistów z zakresu ochrony dziedzictwa, ochrony krajobrazu oraz historyków sztuki listy obszarów proponowanych do miana krajobrazów priorytetowych, tj. krajobrazów szczególnie cennych ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe dla potrzeb audytu krajobrazowego, • popularyzowanie idei tworzenia uchwał tzw. krajobrazowych jako narzędzia sprzyjającego dbaniu o ład estetyczny i eliminującego przesyt reklam w przestrzeni publicznej, organizowanie szkoleń dla jednostek samorządu terytorialnego w tym zakresie.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego
Kierunki Działania	Rozpoznanie i objęcie ochroną najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego świadczących o specyfice i tożsamości województwa
zadania	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja obiektów, zespołów, założeń przestrzennych, obszarów o najwyższych, unikalnych wartościach artystycznych, historycznych i krajobrazowych, • utworzenie listy obiektów i obszarów o szczególnej wartości dla kultury (spośród wpisanych do rejestru zabytków bądź chronionych jako park kulturowy) proponowanych do objęcia ochroną jako pomniki historii i wsparcie ich właścicieli bądź użytkowników w zakresie działań związanych z tą procedurą, • popularyzowanie narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego leżącego w kompetencjach samorządów — idei tworzenia parków kulturowych dla zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów, organizacja szkoleń dla jednostek samorządu terytorialnego w tym zakresie.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego
Kierunki Działania	Rewitalizacja w obrębie obszarów zabytkowych

zadania	<ul style="list-style-type: none"> wsparcie jednostek samorządów terytorialnych w identyfikacji obszarów zdegradowanych wymagających rewitalizacji w obrębie zabytkowej tkanki miejskiej lub wiejskiej, a także innych obszarów z historyczną zabudową przemysłową bądź wojskową które utraciły dotychczasową funkcję i wymagają rewitalizacji, promowanie w dokumentach strategicznych na szczeblu wojewódzkim i lokalnym działań rewitalizacyjnych przy uwzględnieniu czynników społecznych.
Podmioty realizujące	jednostki samorządu terytorialnego, wojewódzki konserwator zabytków, instytucje wyspecjalizowane w opiece nad zabytkami
Źródła finansowania	budżet jednostek samorządu terytorialnego, programy strukturalne

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Santok, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.3.1. Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2024

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą nr 186/XXXIV/2021 Rady Powiatu Gorzowskiego z dnia 27 września 2021 r. W dokumencie analizie poddano zasób dziedzictwa kulturowego ze szczególnym uwzględnieniem zabytków materialnych ale także dziedzictwa niematerialnego. Z analizy stron słabych i mocnych oraz szans i zagrożeń wynika, że atutem powiatu gorzowskiego jest środowisko przyrodnicze i kulturowe, mające swoje odbicie w liczbie obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz istniejących obszarów przyrody prawnie chronionej. Stanowią one podstawę do rozwijania na terenie powiatu turystyki.

W Programie wyznaczono następujące priorytety powiatowego programu opieki nad zabytkami oraz kierunki działania i zadania do ich realizacji:

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno - gospodarczego powiatu gorzowskiego	
kierunki działań	zadania
zatrzymanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ul style="list-style-type: none"> planowe i systematyczne realizowanie zadań samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz prawa budowlanego;
	<ul style="list-style-type: none"> monitoring realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami – sporządzanie w cyklu dwuletnim sprawozdań z realizacji programu (art. 87 ust. 5 ustawy);
	<ul style="list-style-type: none"> współpraca z samorządami gminnymi w zakresie ochrony zabytków;

	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie i uchwalanie gminnych programów opieki nad zabytkami przez wszystkie gminy powiatu gorzowskiego;
	<ul style="list-style-type: none"> • utworzenie i prowadzenie gminnych ewidencji zabytków w formie kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, zgodnie z obowiązującymi prawem, przez wszystkie gminy powiatu gorzowskiego;
	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymywanie w dobrym stanie, prowadzenie robót budowlanych i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych należących do powiatu gorzowskiego: zespół pałacowoparkowy (wpisany do rejestru zabytków) w Kamieniu Wielkim (w trwałym zarządzie Domu Pomocy Społecznej (DPS), w Kamieniu Wielkim), pałac i park (ujęte w ewidencji zabytków) w Lipkach Wielkich (w trwałym zarządzie Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego (SOSW) w Lipkach Wielkich);
	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie prac porządkowych i pielęgnacyjnych na terenie zabytkowego parku i w otoczeniu pałacu w Kamieniu Wielkim oraz w parku i otoczeniu Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Lipkach Wielkich (dawnego pałacu z XVIII w.);
	<ul style="list-style-type: none"> • aktualizacja powiatowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej;
<p>podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami</p>	<ul style="list-style-type: none"> • przygotowywanie ofert prac sezonowych dla bezrobotnych mieszkańców powiatu przy pracach pielęgnacyjnych i porządkowych na terenach zielonych będących własnością powiatu: parkach pałacowych, w otoczeniu pałaców (współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy);
<p>Priorytet 2. Nowoczesne Zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego</p>	
<p>działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ścisła współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków – Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim;
	<ul style="list-style-type: none"> • w razie występujących potrzeb bieżących współpraca z Powiatowym Inspektorem Nadzoru Budowlanego;
	<ul style="list-style-type: none"> • coroczne rezerwowanie, w miarę możliwości, środków finansowych w budżecie powiatu na dofinansowania prac konserwatorskich i remontów zabytków będących własnością powiatu oraz na promocje dziedzictwa kulturowego regionu;
	<ul style="list-style-type: none"> • podjęcie prac nad uchwaleniem przez Radę Powiatu Gorzowskiego, trybu i zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i prace budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu;

	<ul style="list-style-type: none"> szukanie i pozyskiwanie środków finansowych na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach powiatu, również ze źródeł dedykowanych problemach społecznych (DPS-y), edukacji (szkoły), kulturze, czy ochronie środowiska i ekologii (parki przypałacowe);
	<ul style="list-style-type: none"> ustanowienie przez starostę, na wniosek Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków, a osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcje społecznego opiekuna zabytków zaświadczeń;
	<ul style="list-style-type: none"> współpraca z policją, służbami konserwatorskimi w sprawie kradzieży i nielegalnego wywozu obiektów zabytkowych za granicę.
podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	<ul style="list-style-type: none"> umieszczenie na pałacu w Kamieniu Wielkim wpisanym do rejestru zabytków (będącym własnością powiatu), znaku informacyjnego o ochronie prawnej zabytku oraz podejmowanie inicjatywy oznakowania pozostałych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków na terenie powiatu gorzowskiego (wzór wg. rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego);
	<ul style="list-style-type: none"> bieżące utrzymanie i rewitalizacja przez Powiat Gorzowski parku pałacowego w Kamieniu Wielkim i otoczenia pałacu w Lipkach Wielkich stanowiących własność powiatu;
	<ul style="list-style-type: none"> popularyzowanie szlaków tematycznych, kulturowych i tras rowerowych związanych z zabytkami na stronie internetowej powiatu;
	<ul style="list-style-type: none"> wspieranie na wniosek zainteresowanych podmiotów przedsięwzięć samorządów gminnych związanych z rozwojem infrastruktury turystycznej;
	<ul style="list-style-type: none"> z instytucjami organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie.
<p>Priorytet 3. Działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu</p>	
Zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	<ul style="list-style-type: none"> kreowanie pozytywnego wizerunku powiatu, jako przyjaznego ochronie własnego dziedzictwa kulturowego, informowanie o możliwościach pozyskania środków finansowych, organizowanie szkoleń, konferencji;

	<ul style="list-style-type: none"> umieszczenie na stronie internetowej powiatu gorzowskiego informacji o zabytkach powiatu, informacji turystycznych zawierających dane o zabytkach, szlakach tematycznych, kulturowych i tras rowerowych związanych z zabytkami;
	<ul style="list-style-type: none"> współpraca z placówkami muzealnymi, oświatowymi, stowarzyszeniami, organizacjami społecznymi, fundacjami, kościołami i innymi instytucjami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.
	<ul style="list-style-type: none"> organizowanie/ współudział powiatu w imprezach uwzględniających w programie tematykę ochrony zabytków, dziedzictwa kulturowego oraz walorów przyrodniczo-krajobrazowych i folklorystycznych, np. organizowanie dożynek powiatowych поблизу lub na terenie zabytków, w tym organizowanie wystaw dot. Promocji dziedzictwa kulturowego (ginące zawody);
	<ul style="list-style-type: none"> udostępnienie zabytków dla zwiedzających w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, Nocy w Muzeach itp.;
	<ul style="list-style-type: none"> udział powiatu, a także lokalnych społeczności w Międzynarodowym Dniu Ochrony Zabytków (kwiecień) oraz Europejskich Dniach Dziedzictwa
	<ul style="list-style-type: none"> aktywna współpraca z regionalnymi mediami w celu promocji zabytków i upowszechnienia działań związanych z opieką nad zabytkami;
edukacja społeczności lokalnej	<ul style="list-style-type: none"> edukacja mieszkańców, począwszy od poziomu przedszkolnego i szkoły
w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu	<ul style="list-style-type: none"> podstawowej, polegająca na przedstawieniu dziejów regionu na przykładzie zachowanych zabytków;
wspieranie rozwoju turystyki	<ul style="list-style-type: none"> realizacja zadań strategii rozwoju powiatu w zakresie turystyki i promocji dziedzictwa kulturowego; współpraca trans graniczna w zakresie turystyki, dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków.

4.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych Powiatu Gorzowskiego.

Powiat Gorzowski posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych, który jest cyklicznie aktualizowany. Dokument nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,

- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.3. Inicjatywy Lokalne o charakterze regionalnym

Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych – Lokalna Grupa Działania

Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych – Lokalna Grupa Działania jest stowarzyszeniem, które zostało zarejestrowane w 2008 w celu pobudzenia aktywności społeczności lokalnej oraz rozwoju obszarów wiejskich. Zrzesza 10 gmin: Bogdaniec, Santok, Deszczno, Kłodawa, Lubiszyn, Lubniewice, Sulęcín, Krzeszyce, Torzym, Ośno Lubuskie. Obszar LGD jest jednym z najatrakcyjniejszych turystycznie obszarów Ziemi Lubuskiej, bogatym w liczne jeziora i lasy. Czyni to obszar LGD chętnie odwiedzanym przez turystów, którzy z jednej strony szukają możliwości uprawiania czynnego wypoczynku, z drugiej strony natomiast spokoju i ciszy, czystego powietrza i obcowania z przyrodą.

Większość zamieszkujących obszar LGD to ludność napływowa, najczęściej nie powiązana wspólnymi korzeniami ani wspólną historią. Łączy ich chęć budowania własnej tradycji i tożsamości opartej na różnorodności. Organizowane we wszystkich gminach LGD doroczne święta koncentrują się na promowaniu potraw przywiezionych z różnych części Polski, Ukrainy, Białorusi, Rosji, Niemiec itp. Na obszarze objętym LGD powstał konglomerat tradycji i legend, który przeradza się w tradycję Krainy Szlaków Turystycznych. Brak spójności historycznej przechodzi zatem w spójność opartą na wspólnie podejmowanych inicjatywach mających na celu rozwijanie i promowanie stosunkowo młodej tradycji lokalnej.

Cele statutowe stowarzyszenia to:

- działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich,
- aktywizowanie ludności wiejskiej,
- realizacja lokalnej strategii rozwoju (LSR) opracowanej przez lokalną grupę działania (LGD),
- upowszechnianie i wymiana informacji o inicjatywach związanych z aktywizacją ludności na obszarach wiejskich,
- promocja obszarów wiejskich,
- wspieranie lokalnych inicjatyw kulturalnych, ekologicznych i sportowych,
- wspomaganie rozwoju demokracji,
- upowszechnianie i ochrona wolności praw człowieka oraz swobód obywatelskich,
- aktywizowanie zawodowe osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem z pracy

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Santok zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Santok

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią akt prawa miejscowego i podstawę planowania przestrzennego w gminie stanowiąc powszechnie obowiązujące przepisy na terenie gminy, określający przeznaczenie, warunki zagospodarowania, zabudowy terenu a także rozmieszczenia inwestycji celu publicznego. Na terenie Gminy Santok obowiązują 33 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmujący swoim zasięgiem prawie 11% powierzchni gmin. Obowiązujące plany charakteryzują się bardzo dużym rozdrobnieniem, wiele z nich obowiązuje na terenie nie większym niż 5 hektarów i w zasadzie brak jest planów, które obowiązywałyby na terenie całych obrębów ewidencyjnych a obręby ewidencyjne Lipki Małe, Ludziszewice, Mąkoszyce i Baranowice nie posiadają żadnych planów zagospodarowania przestrzennego. Duża część planów została przyjęta zgodnie z nieobowiązującą już ustawą o zagospodarowaniu przestrzennym i brak jest w nich obligatoryjnych zapisów dotyczących zasad ochrony krajobrazu. W prezentowanym poniżej zestawieniu ujęto wszystkie obowiązujące plany zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Santok, z informacją dotyczącą zapisów ochrony dóbr kultury oraz z przytoczeniem zapisów ochronnych w planach, w których takie zapisy się pojawiły,

l.p	data uchw. planu	nr Uchwały	nazwa planu	Zapisy dotyczące ochrony dóbr kultury
1.	17.12.1997	Uchwała Nr XL/285/97 Rady Gminy w Santoku	w sprawie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w obszarze gminy Santok	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
2.	27.11.1998	Uchwała Nr III/22/98 Rady Gminy w Santoku	w sprawie: zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
3.	27.11.1998	Uchwała Nr III/23/98 Rady Gminy w Santoku	w sprawie: zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
4.	28.04.1999	Uchwała Nr VII/58/99 Rady Gminy Santok	w sprawie: miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w obszarze gminy Santok	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
5.	22.12.2000	Uchwała nr XX/166/2000 Rady Gminy Santok	w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne

6.	22.12.2000	Uchwała nr XX/168/2000 Rady Gminy Santok	w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
7.	06.02.2001	Uchwała Nr XXII/178/2001 Rady Gminy Santok	w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w obrębie miejscowości Nowe Polichno działki o nr ewid. 90/3 .91/2. 91/3. 118/3. 118/6. 118/7. 118/8. 118/9. 118/10, 118/12. 118/13. 118/15	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
8.	27.04.2001	Uchwała Nr XXIV/196/2001 Rady gminy w Santoku	w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w obrębie m-ci Wawrów	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
9.	05.09.2001	Uchwała nr XXVI/207/2001 Rady Gminy Santok	w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w miejscowości Wawrów gmina Santok	Ogólne zapisy dotyczące dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska przyrodniczo — kulturowego:
10.	30.12.2002	Uchwała Nr III/22/2002 Rady Gminy Santok	w sprawie zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok	Zapisy ochronne dla wskazanych w planie stanowisk archeologicznych
11.	04.09.2003	Uchwała Nr XI/75/2003 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Santok w obrębie ewidencyjnym Galewo	Zapisy ochronne dla wskazanego w planie stanowiska archeologicznego
12.	17.10.2003	Uchwała nr XII/79/2003 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok dla terenu: w Wawrowie gmina Santok woj. Lubuskie nr ewid. 17/2 i 18	Tekst planu niedostępny
13.	27.11.2003	Uchwała nr XIII/85/2003 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok dla terenu: w Wawrowie gmina Santok woj.. Lubuskie nr ewid. dz. 151/1 i 203/12	Ogólne zapisy dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska przyrodniczo — kulturowego:
14.	19.10.2006	Uchwała nr XLVI/290/06 Rady Gminy w Santoku	w sprawie: zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Janczewo	Zapisy dotyczące zasad ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego.
15.	22.02.2007	Uchwała nr V/34/2007 Rady Gminy Santok	w sprawie: uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Płomykowo	Ogólne zapisy dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska przyrodniczo — kulturowego
16.	29.10.2009	Uchwała nr XLIV/239/09 Rady Gminy Santok	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w zakresie przebiegu sieci gazowych w gminie Santok	Zapisy dotyczące zasad ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego.
17.	30.06.2010	Uchwała nr LIV/301/10 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Santok obejmujących tereny w Miejscowościach: Czechów, Janczewo, Górki	Zapisy dotyczące zasad ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego.
18.	28.10.2010	Uchwała nr LIX/329/10 Rady Gminy Santok	w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Wawrów obejmującego obszar: zachodni fragment obrębu Wawrów	Zapisy ochronne dla wskazanych w planie stanowisk archeologicznych

19.	22.12.2011	Uchwała nr XV/112/11 Rady Gminy Santok	w sprawie zmiany planu zagospodarowania przestrzennego działki nr ewid. gruntu 38/26 - w obrębie Wawrów	Ogólne zapisy dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska przyrodniczo — kulturowego
20.	24.05.2012	Uchwała nr XX/145/12 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie Janczewo	Szczegółowe zapisy dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska kulturowego
21.	27.06.2013	Uchwała nr XXX/236/13	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego pomiędzy miejscowościami Wawrów i Janczewo w gminie Santok	Zapisy ochronne dla wskazanych w planie stanowisk archeologicznych
22.	27.06.2013	Uchwała nr XXX/238/13 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Janczewo	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
23.	26.06.2014	Uchwała nr XL/308/14 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obręb Czechów, dla działki o numerze ewidencji gruntów 114	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
24.	19.08.2014	Uchwała nr XLI/313/14 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w gminie Santok - obręb Nowe Polichno i Stare Polichno	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
25.	19.08.2014	Uchwała nr XLI/314/14 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obręb Wawrów, dla działki o numerze ewidencji gruntów 196/101, obręb Gralewo, dla działki o numerze ewidencji gruntów 203	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
26.	19.08.2014	Uchwała nr XLI/315/14 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w gminie Santok obręb Wawrów, na działkach o nr ewid. 166/10, 166/12, 166/13, 174/1, oraz na części działek o nr ewid. 174/2, 175/1	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
27.	27.02.2015	Uchwała nr V/41/15 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w obrębie Wawrów - działki nr ewid. 5/50, 5/80, 5/81	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
28.	30.01.2017	Uchwała Nr XXIX/213/17 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w gminie Santok obręb Wawrów, dla działki o numerze ewidencji gruntów 15	Zapisy ochronne dla wskazanego w planie stanowiska archeologicznego
29.	27.02.2019	Uchwała Nr VI/59/2019 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części działki nr 11/13, obręb Wawrów w gminie Santok	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
30.	27.03.2019	Uchwała nr VI/60/2019 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w gminie Santok, obręb Janczewo, dla działek o numerze ewidencji gruntów 231/1, 231/2, 232/2, 232/3, 232/1, 235/1 i 233.	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
31.	30.10.2019	Uchwała nr XV/131/2019 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w obrębie widencyjnym Wawrów w rejonie ulicy Osiedle Bermudy	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne

32	30.10.2019	Uchwała nr XV/132/2019 Rady Gminy Santok	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w Gminie Santok obręb Wawrów, dla działki o numerze ewidencji gruntów 126	Brak zapisów, obowiązują przepisy odrębne
33	25.11.2020	Uchwała nr XXVI/239/2020 Rady Gminy Santok	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Santok w miejscowościach: Stare Polichno, Santok, Wawrów i Janczewo	Szczegółowe zapisy dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska kulturowego

5.1.1.1. Uchwała nr XXVI/207/2001 Rady Gminy Santok w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w miejscowości Wawrów gmina Santok

Rozdział I, §3

Ustalenia ogólne planu:

4. Ustala się następujące zasady dotyczące zagospodarowania terenów wynikające z ochrony środowiska przyrodniczo — kulturowego:

- 1) prowadzenie wszelkich prac ziemnych po uzgodnieniu ze służbą ochrony zabytków

5.1.1.2. Uchwała nr III/22/2002 Rady Gminy Santok w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gmin Santok

Dla terenów wymienionych w planie i oznaczonych w wyszczególnionych poniżej załącznikach obowiązuje zapis **Zapewnienie nadzoru archeologicznego i uzyskanie zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z przepisami szczegółowymi** :

- Załącznik nr 3 / obręb Janczewo / - działki nr 168, 263/2; 263/3, 294,
- Załącznik nr 4 / obręb Janczewo / - działki nr: 40, 41, 42, 59/1,59/2,
- Załącznik nr 6 / obręb Santok / - działka nr 325/2, 335,
- Załącznik nr 8 / obręb Santok / - działka nr 627/2, 621,622, 638/2,
- Załącznik nr 9 / obręb Santok / działki nr: 66,67/4,67/5, 126 położone na terenie Obszaru Chronionego Krajobrazu,
- Załącznik nr 10 / obręb Gralewo / - działka nr 1/1, 7/3,
- Załącznik nr 17 / obręb Czechów / - działki nr: 23/3, 23/5, 41, 82/2, 83/1,83/5, 89/6, 202, 203, 204/3, 204/4, 407/2 położone na terenie Obszaru Chronionego Krajobrazu,
- Załącznik nr 21 / obręb Stare Polichno / - działka nr 247.

5.1.1.3. Uchwała nr XI/75/2003 Rady Gminy Santok w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Santok w obrębie ewidencyjnym Gralewo

§ 2

1. Teren MN,U - teren planowanego mieszkalnictwa jednorodzinne z usługami.

Ustala się:

4) obowiązek :

- b) zapewnienia na etapie prowadzenia prac ziemnych nadzoru archeologicznego oraz uzyskania na ten nadzór stosownego zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - ze względu na

występowanie w obrębie terenu stanowiska archeologicznego nr 12 podlegającego ochronie konserwatorskiej - wg oznaczenia graficznego w rysunku plan

5.1.1.4. Uchwała nr XIII/85/2003 Rady Gminy Santok w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok dla terenu: w Wawrowie gmina Santok woj. Lubuskie nr ewid. dz. 151/1 i 203/12

§2

Ustalenia ogólne planu

5. W zakresie rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych w obszarze objętym planem ustala się:

3) wymóg:

- b) każdorazowo zawiadamiania właściwych służb konserwatorskich w przypadku natrafienia w trakcie robót ziemnych na ślady o wartości archeologicznej

5.1.1.5. Uchwała nr XLVI/290/06 Rady Gminy Santok w sprawie: zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Janczewo

§ 2. Ilekroć w uchwale jest mowa o:

- 6) strefie ochrony archeologicznej *WIII* - obszar objęty ograniczoną ochroną konserwatorską stanowisk archeologicznych,

Rozdział II

Ustalenia ogólne

§ 6. Ustalenia ogólne:

- 6) określa się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: na terenach ograniczonej ochrony archeologicznej *W III*, w granicach określonych na rysunku planu - załącznik nr 1, ustala się:
 - obowiązuje opiniowanie i uzgadnianie przez służbę konserwatorską wszelkich poczynań inżynierskich, budowlanych i innych związanych z wykonywaniem robót ziemnych, podejmowanych w granicach stref ochrony stanowiska archeologicznego. Obowiązuje każdorazowo występowanie o szczegółowe wytyczne konserwatorskie przed podjęciem prac,
 - obowiązuje powiadomienie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na co najmniej trzy miesiące przed rozpoczęciem robót inwestycyjnych, remontowych lub innych związanych z robotami ziemnymi na terenach położonych w granicach stref ochrony archeologiczno - konserwatorskiej. Rozpoczęcie prac ziemnych uzależnia się od uzyskania stosownego zezwolenia od służby ochrony zabytków,
 - obowiązuje przeprowadzenie archeologicznych badań ratunkowych;

5.1.1.5. Uchwała nr V/34/2007 Rady Gminy Santok w sprawie: uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Płomykowo

Rozdział II

Ustalenia ogólne

§ 6. Ustalenia ogólne:

3. W zakresie ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego ustala się:

- 3) określa się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury: na terenach w granicach rysunku planu - załącznik nr 1, obowiązuje w zakresie robót ziemnych w przypadku ujawnienia przedmiotu, który posiada cechy zabytku niezwłoczne zawiadomienie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Wójta Gminy Santok oraz obowiązuje zabezpieczenie odkrytego przedmiotu i wstrzymanie wszelkich robót mogących go uszkodzić lub zniszczyć,

5.1.1.6. Uchwała nr XLIV/239/09 Rady Gminy w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w zakresie przebiegu sieci gazowych w gminie Santok

Rozdział 5 Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej
 § 9. Na obszarze objętym planem ochrona zabytków obejmuje przeprowadzenie badań ratowniczych w formie nadzoru archeologicznego po uzyskaniu decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na badania ratownicze, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, z uwagą na występowanie stanowisk archeologicznych obrębach Wawrów, Czechów i Stare Polichno o chronologii od epoki kamienia, kultury łużyckiej i przeworskiej do okresu wczesnego i późnego średniowiecza oraz nowożytności.

5.1.1.7. Uchwała nr LIV/301/10 Rady Gminy w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Santok obejmujących tereny w Miejscowościach: Czechów, Janczewo, Górki

Rozdział 1
 USTALENIA PORZĄDKOWE I FORMALNE

§ 1. Ilekroć w treści uchwały jest mowa o:

- Strefie ochrony konserwatorskiej – należy przez to rozumieć wynikające z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003r. Nr 162, poz. 1568), wskazane w Studium obszary, na których obowiązują określone w ustaleniach szczegółowych niniejszego planu miejscowego ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków

§ 7. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ustala się co następuje:

1. Na podstawie Art. 6 ust.1, pkt.3 cyt. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadza się obowiązki ochrony stanowisk archeologicznych. Wszelkie prace ziemne związane z pracami budowlanymi, realizacją i przebudowy sieci infrastruktury komunikacyjnej i technicznej powinny być poprzedzone zgłoszeniem do Urzędu konserwatorskiego, w celu ewentualnego ustalenia nadzoru archeologicznego w trakcie wykonywania zamierzonych prac ziemnych. Ze względu na słabe rozpoznanie terenu Gminy pod względem archeologicznym należy się liczyć z możliwością odkrywania nowych znalezisk. Znalezienie przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym zobowiązuje każdego, kto dokonał odkrycia - do zabezpieczenia tego przedmiotu przy użyciu dostępnych środków, oznakowania miejsca jego znalezienia oraz do niezwłocznego zawiadomienia o znalezieniu takiego przedmiotu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze, a jeżeli nie jest to możliwe - Wójta Gminy Santok. Wójt, w następstwie otrzymania takiej informacji zobowiązany jest do wdrożenia działań określonych w art. 33 ust. 1 cyt. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5.1.1.8. Uchwała nr LIX/329/10 Rady Gminy w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Santok w miejscowości Wawrów obejmującego obszar: zachodni fragment obrębu Wawrów

§ 3.

4. Wszelkie prace realizowane w granicach występowania rozpoznanych i oznaczonych w planie stanowisk i obszarów obserwacji archeologicznej wymagają przed ich podjęciem zgłoszenia i uzgodnienia ze strony Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z przepisami szczegółowymi.

§ 5. 1. Ustalenia szczegółowe dla terenów o różnych kategoriach przeznaczenia określonych ściśle granicami na rysunku planu są następujące:

[tutaj następuje wyszczególnienie terenów o numerach: 1, 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43 47

Oraz terenów ulic i dróg: 01, 02, 03, 04, 05, 06, 07, 08, 09, 015, dla których na kartach obowiązują takie same zapisy]:

6. WARUNKI WYNIKAJĄCE Z OCHRONY ŚRODOWISKA KULTUROWEGO

- 1) Teren poza rejestrem WKZ pod obserwacją archeologiczną;
- 2) Ustala się obowiązek każdorazowego powiadamiania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w przypadku natrafienia na ślady archeologiczne w trakcie prowadzenia robót ziemnych wraz z jednoczesnym wstrzymaniem tych robót.)

5.1.1.9. Uchwała nr XV/112/11 Rady Gminy w sprawie zmiany planu zagospodarowania przestrzennego działki nr ewid. gruntu 38/26 - w obrębie Wawrów

§ 3. Przepisy szczegółowe: Na obszarze Załącznik nr 1 – działka nr ewid. gruntu 38/26 - obręb Wawrów objętym zmianą w planie ustala się następujące przeznaczenie i zasady zagospodarowania:

3. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej :
 - 1) Wszystkie odkryte w trakcie prac ziemnych przedmioty zabytkowe oraz obiekty nieruchome i nawarstwienia kulturowe podlegają ochronie prawnej;
 - 2) Kto w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem zobowiązany jest : -wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot do czasu wydania przez WKZ odpowiednich zarządzeń; - zabezpieczyć przy użyciu dostępnych środków ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków [WKZ] a jeśli nie jest to możliwe – Wójta Gminy Santok. 3) Dla prac ziemnych w granicach odkrytego stanowiska archeologicznego zapewnić prowadzenie nadzoru archeologicznego w trakcie pracy uzyskując niezbędne pozwolenie Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z art. 36 ust.1 pkt 5 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami.

5.1.1.10. Uchwała nr XX/145/12 Rady Gminy w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie Janczewo

Rozdział 5. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej

§ 8. Ustala się zasady ochrony dóbr kultury:

1. Zasady ochrony stanowisk archeologicznych znajdujących się w strefie ograniczonej ochrony konserwatorskiej, polegającej na prowadzeniu interwencyjnych badań archeologicznych w przypadku podejmowania prac ziemnych. Strefa W III obejmuje strefy ochrony stanowisk ujęte w ewidencji służby konserwatorskiej, obowiązuje:
 - 1) Współdziałanie w zakresie zamierzeń inwestycyjnych i innych związanych z pracami ziemnymi z odpowiednim organem ds. ochrony zabytków, w tym powiadamianie o zamiarze podjęcia prac ziemnych;
 - 2) Przeprowadzenie archeologicznych badań ratunkowych na terenie objętym realizacją prac ziemnych w obrębie strefy ochrony stanowisk archeologicznych, na zasadach określonych przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony zabytków;
2. Na pozostałym terenie poza zasięgiem strefy ochrony stanowisk archeologicznych w razie ujawnienia podczas prac budowlanych i ziemnych, przedmiotu, który posiada cechy przedmiotu zabytku archeologicznego należy powiadomić Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jednocześnie zabezpieczyć odkryty przedmiot i wstrzymać wszelkie roboty do czasu wydania przez Konserwatora Zabytków odpowiednich zarządzeń, stosownie do art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
3. Na obszarze objętym planem ustanawia się strefy ochrony konserwatorskiej:
 - 1) Strefa „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej parceli kościelnej (kościół wraz z terenem parceli kościelnej, kościół zakwalifikowany do wpisu do rejestru zabytków). Ochronie podlega:
 - a) Substancja budowlana i forma architektoniczna kościoła we wszystkich elementach (wysokość, forma dachu, kompozycja elewacji wraz z detalem architektonicznym i stolarka, materiał budowlany);
 - b) Obowiązuje trwałe zachowanie formy architektonicznej i substancji budowlanej obiektu;
 - c) Wszelkie zmiany w obiekcie zabytkowym i jego otoczeniu wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

2) Strefa „B” ochrony konserwatorskiej układu przestrzennego wsi owalnicowej wraz dawnym dziedzińcem folwarcznym w granicach jak na rysunku planu: załącznik nr 1 w skali 1:2000 . Zachowaniu podlega:

- a) Przebieg i przekroje ulic, placów wraz z ich nawierzchniami oryginalnymi;
 - b) Historyczna forma zabudowy;
 - c) Historyczne linie zabudowy i jej rozplanowanie – usytuowanie budynku mieszkalnego;
 - d) Ceramiczne pokrycie dachów w kolorze ceglasmym oraz historyczną kolorystkę: elementy ciesielskie w kolorze czarnym, ściany białe [bielone wapnem];
 - e) Obowiązuje: zachowanie, konserwacja i rewitalizacja zasadniczych w/w elementów zagospodarowania, usunięcie lub przebudowa obiektów kolidujących z historycznym układem i lokalną architekturą, dostosowanie nowych obiektów do historycznej kompozycji przestrzennej i architektury dominującej w miejscowości; uzgadnianie wszelkich działań na podstawie dokumentacji projektowej z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
- 3) Strefę „K” – ochrony ekspozycji wg rysunku planu. Obowiązują:
- a) Historyczne gabaryty zabudowy,
 - b) Skośne dachy o ceglasmym pokryciu ceramicznym,
 - c) Jasna pastelowa lub piaskowa kolorystyka – zakaz stosowania kolorów jaskrawych!
 - d) Wysokie standardy wykończeniowe planowanej zabudowy.

Rozdział 7. Ustalenia szczegółowe parametrów i wskaźników kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu

§ 10. 1. Wyznacza się tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, oznaczone na rysunku planu: załącznik nr 1 w skali 1:2000 symbolem "MN", [3MN, 5MN, 8MN, 9MN, 13MN, 15MN, 22MN, 23MN, 24MN, 25MN, 26MN, 27MN, 34MN, 39MN, 45MN, 61MN, 62MN, 65MN, 66MN, 71MN, 72MN, 77MN, 82 MN; 92MN; 93MN; 94MN; 95MN, 96 MN, 105MN, 106MN, 107MN] dla których:

10. Wyznacza się teren zieleni parkowej oznaczony na rysunku planu: załącznik nr 1 w skali 1:2000 symbolem "ZP" [49ZP; 56ZP;], dla którego:
- 1) ustala się :
 - a) utrzymanie i konserwacja starodrzewu zabytkowego parku podworskiego;

5.1.1.11. Uchwała nr XXX/236/13 Rady Gminy w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego pomiędzy miejscowościami Wawrów i Janczewo w gminie Santok

§ 6. 1. Wskazuje się na rysunku planu stanowiska archeologiczne ujęte w ewidencji konserwatorskiej, w których granicach oraz bezpośrednim sąsiedztwie należy zapewnić nadzór archeologiczny lub przeprowadzenie badań archeologicznych na podstawie decyzji Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z przepisami odrębnymi:

- 1) Wawrów, stanowisko 28, AZP 44-12/19: osada kultury łużyckiej i osada z okresu wpływów rzymskich;
 - 2) Wawrów, stanowisko 29, AZP 44-12/20: ślad osadnictwa kultury łużyckiej.
2. Osoba prowadząca prace budowlane i ziemne w razie ujawnienia przedmiotu, który posiada cechy zabytku, obiektów nieruchomych i nawarstwień kulturowych podlegających ochronie, obowiązana jest niezwłocznie zawiadomić o tym Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Wójta Gminy Santok. Jednocześnie zobowiązana jest zabezpieczyć odkryty przedmiot, obiekty nieruchome i nawarstwienia kulturowe i wstrzymać wszelkie roboty mogące je uszkodzić lub zniszczyć, do czasu wydania przez wojewódzkiego konserwatora zabytków odpowiednich zarządzeń.

5.1.1.12. Uchwała nr XXIX/213/17 Rady Gminy w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w gminie Santok obręb Wawrów, dla działki o numerze ewidencji gruntów 15

Rozdział 5.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej.

§ 19. 1. Na obszarze objętym planem znajduje się stanowisko archeologiczne: Wawrów stan. 12AZP 44-12/3, dla którego na rysunku wyznaczono strefę ochrony archeologiczno - konserwatorskiej.

2. W przypadku odkrycia, przy prowadzeniu prac budowlanych, przedmiotu, co do, którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, należy wstrzymać wszelkie prace, zabezpieczyć ten przedmiot oraz powiadomić odpowiednie służby ochrony zabytków, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

5.1.1.13. Uchwała nr XXVI/239/2020 Rady Gminy w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Santok w miejscowościach: Stare Polichno, Santok, Wawrów i Janczewo

USTALENIA OGÓLNE

§ 2. 1. Przedmiotem ustaleń planu są

4. W zakresie ustaleń funkcjonalno-przestrzennych dotyczących zasad ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz zasad kształtowania przestrzeni publicznych ustala się:
5. W zakresie ustaleń dotyczących sposobów zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie na podstawie odrębnych przepisów ustala się:
 - 2) obowiązek zawiadamiania właściwych organów o przypadkach odkrycia w trakcie prowadzenia robót ziemnych przedmiotu mogącego być zabytkiem - zgodnie z przepisami odrębnymi,
 - 3) ochronę obszarów ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków:
 - a) w odniesieniu do miejscowości Stare Polichno - obszar znajduje się w całości w obrębie obszaru historycznego układu ruralistycznego (wielodrożnica XIV w.),
 - b) w odniesieniu do miejscowości Wawrów - obszar znajduje się w całości w obrębie obszaru historycznego układu ruralistycznego (owalnica XIV w.),
 - c) w odniesieniu do miejscowości Janczewo - obszar znajduje się w całości w obrębie obszaru parku pałacowego z połowy XVIII w. oraz obszaru historycznego układu ruralistycznego (daw. ovalnica XIV w., obecnie wielodrożnica),

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Santok

Aktualnie obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Santok przyjęto Uchwałą nr XXVII/180/2005 Rady Gminy Santok z dnia 17 marca 2005 r. Studium nie stanowi aktu prawa miejscowego. Jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy, w którym zostają określone zasady zagospodarowania przestrzennego, w tym wytyczne dotyczące użytkowania terenów, obszarów zabudowań czy proponowane rozwiązania w zakresie rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, technicznej i społecznej. Studium musi uwzględniać zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, planach zagospodarowania przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju gminy. Studium sporządza się dla obszaru w granicach administracyjnych gminy. Ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Uchwałą Rady Gminy Santok nr XXX/294/2021 z dnia 10 marca 2021 r. stwierdzono, że konieczna jest aktualizacja studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Santok a także, że część obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego wymaga aktualizacji.

W obowiązującym wciąż Studium wskazano na dużą atrakcyjność turystyczno-wypoczynkową terenów Gminy wynikającą z bardzo atrakcyjnego położenia w rejonie rzek Warty i Noteci oraz, że turystyka i wypoczynek są jednym z elementów rozwoju gminy, a szczególnie rozwój turystyki kwalifikowanej: wędrówkowej oraz kajakowej.

W części analitycznej Studium poświęconej uwarunkowaniom rozwoju Gminy Santok omówiono środowisko kulturowe, szczegółowo analizując zasady ochrony konserwatorskiej, wyróżniając szereg stref:

- Strefę „A” - ścisłej ochrony konserwatorskiej;
- Strefę „B” - ochrony konserwatorskiej;
- Strefę „K” - ochrony krajobrazu kulturowego, którą objęto układy zieleni posiadające wartości historyczne, kompozycyjne i krajobrazowe, w tym założenia parkowe, cmentarze, nasadzenia przydrożne;
- Strefę „E” - ochrony ekspozycji, dotyczy obiektów o istotnych walorach artystycznych i krajobrazowych;
- Obiekty wpisane do rejestru zabytków;
- Obiekty w ewidencji konserwatorskiej: budynki mieszkalne, gospodarcze, usługowe i użyteczności publicznej, folwarki, cmentarze, parki;
- Strefy ochrony archeologicznej:
 - strefa „W I” - pełnej ochrony konserwatorsko – archeologicznej;
 - strefa „W - II” - częściowej ochrony archeologiczno - konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, dopuszczających inwestowanie pod określonymi warunkami;
 - strefa „W - III” - ograniczonej ochrony konserwatorskiej, polegającej na prowadzeniu interwencyjnych badań archeologicznych, w przypadku podejmowania prac ziemnych;
 - stanowiska wpisane do rejestru zabytków;
 - stanowiska w ewidencji konserwatorskiej.

Zgodnie z obowiązującymi obecnie standardami konserwatorskimi w odniesieniu do zabytków archeologicznych stosuje się zapisy odnoszące się do indywidualnie objętych ochroną stanowisk archeologicznych określanych jako nieruchome zabytki archeologiczne.

5.1.3. Strategia – Program Rozwoju Gminy Santok na lata 2015-2023

Strategia – Program Rozwoju Gminy Santok na lata 2015-2023 została przyjęta Uchwałą nr XV/111/15 Rady Gminy Santok z dnia 17.12.2015 r. Jest to dokument, który ujmuje główne cele i priorytety w kilkuletnim horyzoncie a jej konstruowanie jak i realizacja odbywa się przy czynnym uczestnictwie społeczeństwa lokalnego.

W dokumencie sformułowano misję oraz wizję Gminy Santok. Misją jest *jest Gmina Santok staje się gminą integrującą rdzennych mieszkańców i nowo zamieszkałych oraz zapewnia im dogodne i bezpieczne warunki życia, jest otwarta na turystów, oferując różnorodne formy wypoczynku. Wizją Gminy Santok jest: Gmina Santok jest konkurencyjnym i rozpoznawalnym ośrodkiem w północnozachodniej części Województwa Lubuskiego oraz w obrębie Powiatu Gorzowskiego. Zapewnia wysoką jakość życia dzięki wykorzystaniu potencjału społecznego, kulturowego i przyrodniczego. Gminę cechuje atrakcyjność oraz rozpoznawalność kulturowa i turystyczna. Gród w Santoku jako pomnik historii jest rozpoznawalny w kraju i w regionie.*

Przyjęta wizja oznacza, że:

- mieszkańcy gminy uczestniczą w procesach rozwojowych
- poprawie uległa jakość życia mieszkańców gminy
- na terenie gminy jest generowany wzrost gospodarczy w oparciu o rozwój turystyki

- Gmina Santok jest dobrze skomunikowana z najbliższymi ośrodkami miejskimi: Gorzowem Wielkopolskim, Skwierzyną i Drezdenkiem
- Gmina Santok charakteryzują się zmodernizowaną oraz rozbudowaną infrastrukturą drogową - odcinek międzynarodowej drogi wodnej E- 70 w miejscu połączenia się rzeki Noteć z rzeką Wartą jest zagospodarowany (przystań wodna w Santoku) i jego wykorzystanie przyczynia się do rozwoju turystyki
- dziedzictwo kulturowe, wielokulturowość oraz walory przyrodnicze gminy są eksponowane i promowane (gród w Santoku jako pomnik historii)
- na terenie gminy rozwija się turystyka w oparciu o produkt markowy (gród w Santoku) i wytyczone szlaki turystyczne
- współpraca Gminy Santok z partnerami z Niemiec stymuluje wzrost jakości życia

Celem realizacji zdefiniowanych powyżej misji i wizji, w Strategii wyznaczone zostały między innymi poniższe priorytetowe kierunki działań:

1. Priorytety – Sfera społeczna:
 - Priorytet IV Rozwój kultury i sportu
2. Priorytety – Turystyka:
 - Priorytet I Rozwój turystyki wodnej – budowa mariny w Santoku
 - Priorytet II Rozwój turystyki militarnej (wzdłuż prawego biegu rzeki Warty) w oparciu o umocnienia Wału Pomorskiego -Linii Noteci.
 - Priorytet III Rekonstrukcja XIX wiecznego wiatraka typu holenderskiego – utworzenie punktu widokowego na dolinę rzeki Warty.
 - Priorytet IV Rewitalizacja historycznego parku w Janczewie oraz upamiętnienie miejsca pochowania egipskiej księżniczki Marthy von Carnap.
 - Priorytet V Rozwój turystyki rowerowej – modernizacja, oznakowanie i rozbudowa ścieżek rowerowych na terenie gminy.

W Strategii niezwykle trafnie podkreślono rolę kultury w rozwoju gminy a zawarte w Strategii cele:

- tworzenie warunków do rozwoju kultury
 - zwiększenie uczestnictwa mieszkańców gminy w kulturze,
- są nadal aktualne, pomimo, iż wiele już zrealizowano. Stwierdzono, że „Kultura kreuje pozytywny wizerunek gminy oraz kultura jako zjawisko społeczne stymuluje rozwój lokalny. Prezentacja różnorodności kulturowej, zainteresowań i pasji mieszkańców gminy, stwarza ramy do współpracy z partnerami z zagranicy (przede wszystkim z Niemiec). Ponadto organizacja cyklicznych imprez w sferze kultury jest okazją do promocji gminy. Oferta w sferze kultury powinna uwzględniać potrzeby poszczególnych grup wiekowych, przede wszystkim młodzieży i seniorów. Wśród działań, jakie wymieniono do osiągnięcia celów postawionych dla rozwoju kultury należy przytoczyć:
- zwiększenie oferty kulturalnej oraz stymulowanie uczestnictwa w niej różnych grup wiekowych
 - wyrównywanie szans w dostępie do kultury osobom ze środowisk słabo rozwiniętych ekonomicznie - wspieranie wymiany kulturalnej i twórczości artystycznej z gminami partnerskimi np. z gminami ościennymi albo z Niemiec
 - wspieranie działalności i promocja lokalnych zespołów, (między innymi „Santoccy Grodzianie”, „Janczewianki”) oraz Kół Gospodyń Wiejskich
 - organizacja i wspieranie cyklicznych imprez np. „Dni Grodu Santok”, dożynek, kiermaszu pszczelarskiego

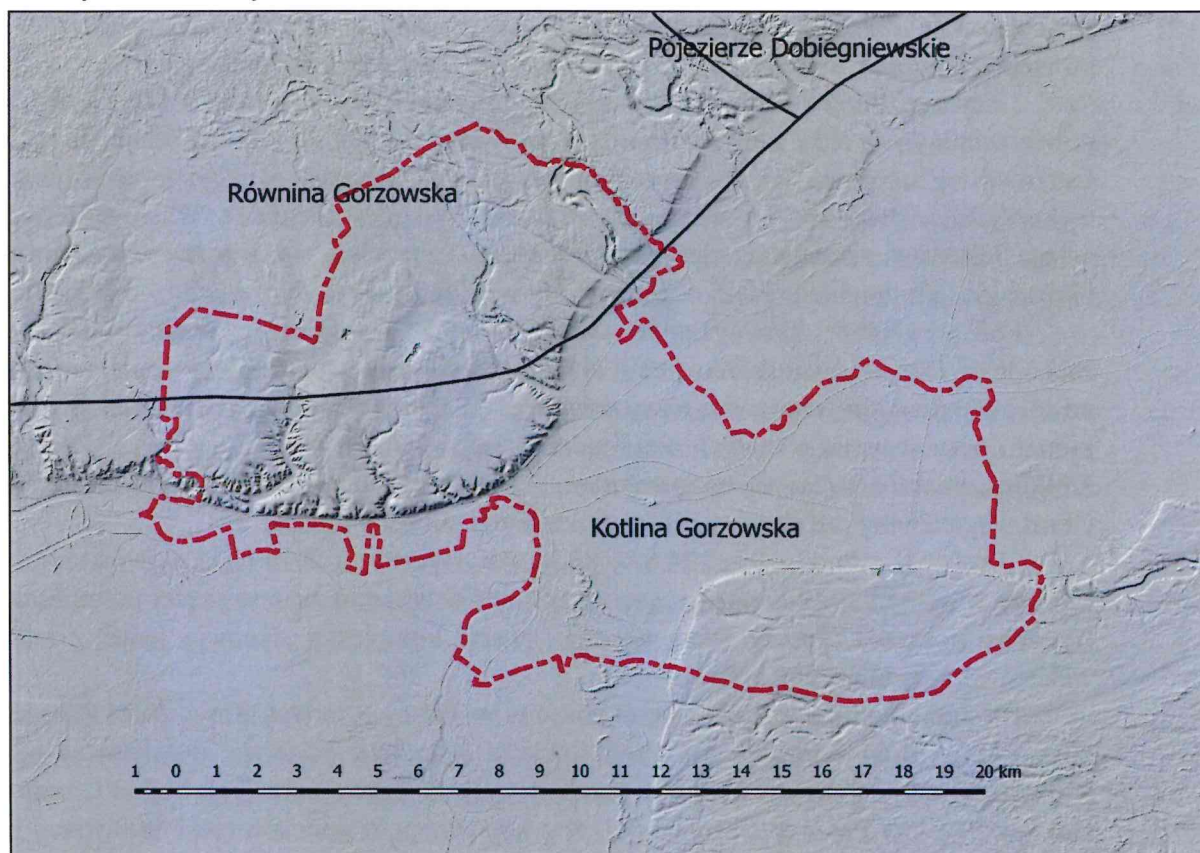
- kształtowanie postaw i zachowań szanujących różnorodność kulturową
- współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie rozwoju kultury.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Santok

Gmina Santok jest położona w północnej części województwa lubuskiego w powiecie gorzowskim, graniczy z miastem Gorzów Wielkopolski oraz gminami Kłodawa i Deszczno powiatu gorzowskiego, gminami Strzelce Krajeńskie, Zwierzyn, Drezenko powiatu strzelecko-dreźnieńskiego oraz gminą Skwierzyna powiatu międzyrzeckiego. Gmina zajmuje około 168 km² powierzchni.

Pod względem fizycznogeograficznym (w podziale według J. Kondrackiego) gmina położona jest w całości w prowincji Nizy Środkowopolskiego, podprowincji Pojezierza Południowobałtyckiego, makroregionie Pojezierza Południowopomorskiego w mezoregionie Równiny Gorzowskiej; i makroregionie Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej w mezoregionie Kotliny Gorzowskiej.

Mezoregion Równina Gorzowska jest wysoczyzną sandrową o wysokościach do 60 m. miejscami przerywaną morenami czołowymi o wysokościach do ok. 100 m., powstałą w fazie pomorskiej zlodowacenia północnopolskiego. Piaszczyste obszary sandrowe porastają lasy z Puszczy Barlinecką o unikalnej leśnej przyrodzie.

Od południa Równina Gorzowska graniczy z mezoregionem Kotliny Gorzowskiej, będącej fragmentem Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. Na zachód od Santoka - ujście Noteci do Warty - stanowi szeroką dolinę z tarasami zalewowymi i wyższymi piaszczystymi oraz stożkiem napływowym Warty; w kierunku wschodnim rozwidła się na doliny Warty i Noteci rozdzielone międzyrzeczem z wysokimi tarasami glacyjfluwalnymi, urozmaiconymi licznymi wydiami (wysokość względna do 20 m) oraz niewielkimi rynnowymi jeziorami wytopiskowymi; we wschodniej części lasy Puszczy Noteckiej, stanowiącej wielki kompleks leśny na terenie międzyrzecza Warty i Noteci.

Na obszarze gminy Santok wyraźnie zaznacza się zróżnicowanie form rzeźby terenu zaakcentowane poprzez deniwelacje i spadki terenu. Najwyższe wzniesienia znajdują się na Równinie Gorzowskiej na północ i północny wschód od Wawrowa, gdzie osiągają one 94 m n.p.m., opadając w kierunku Kotliny Gorzowskiej osiągają krawędź na wysokości 65-70 m n.p.m. przy czym wysokość względna krawędzi Równiny Gorzowskiej wynosi od 40 m w Płomykowie do 60 m w Santoku. Sama Kotlina Gorzowska położona jest nisko, bo średnio około 20 m n.p.m., choć na jej terenie występują wydmy denudacyjne w okolicach Ludziszawic o wysokościach ok. 30 m n.p.m. oraz wał wydmy na południe i południowy-wschód od Starego Polichna o wysokości maksymalnej 34 m n.p.m. Warunki terenowe sprawiają, że rolnictwo na terenie gminy posiada bardzo korzystne warunki rozwoju, co stanowiło także o atrakcyjności terenów Gminy w zasiedleniu w okresach prehistorycznych i historycznych. Grunty orne zajmują około 28% powierzchni gminy, z przewagą gleb lekkich o słabszych klasach bonitacyjnych.

Tereny Gminy Santok leżą w całości w dorzeczu Odry, w zlewni Warty z gęstą siecią wód powierzchniowych ale z niewielkim udziałem wód stojących na które składają się na Równinie Gorzowskiej śródleśne jeziora typu rynnowego. Sieć rzeczna o układzie równoleżnikowym, wykorzystując Pradolinę Toruńsko-Eberswaldzką – różnica poziomów Warty na terenie Gminy osiąga 7 metrów, opadając w kierunku zachodnim. Generalnie sieć rzeczna jest pozostałością po okresie glacialnym, kiedy rzeki odprowadzały wielkie ilości wody z topniejącego łądłodu.

Pod względem klimatycznym Gmina Santok znajduje się w tak zwanej cyrkulacji zachodniej. Dzięki równoleżnikowemu układowi jednostek geomorfologicznych oraz odsłoniętej od zachodu pradoliny napływają masy powietrza ze strony zachodniej dając terenom gminy cechy klimatu oceanicznego o małych amplitudach temperatur rocznych i dobowych, z łagodnymi i krótkimi zimami z wyższymi temperaturami oraz chłodniejszymi temperaturami w okresie letnim. Okres wegetacyjny jest dłuższy niż na pozostałych terenach Polski.

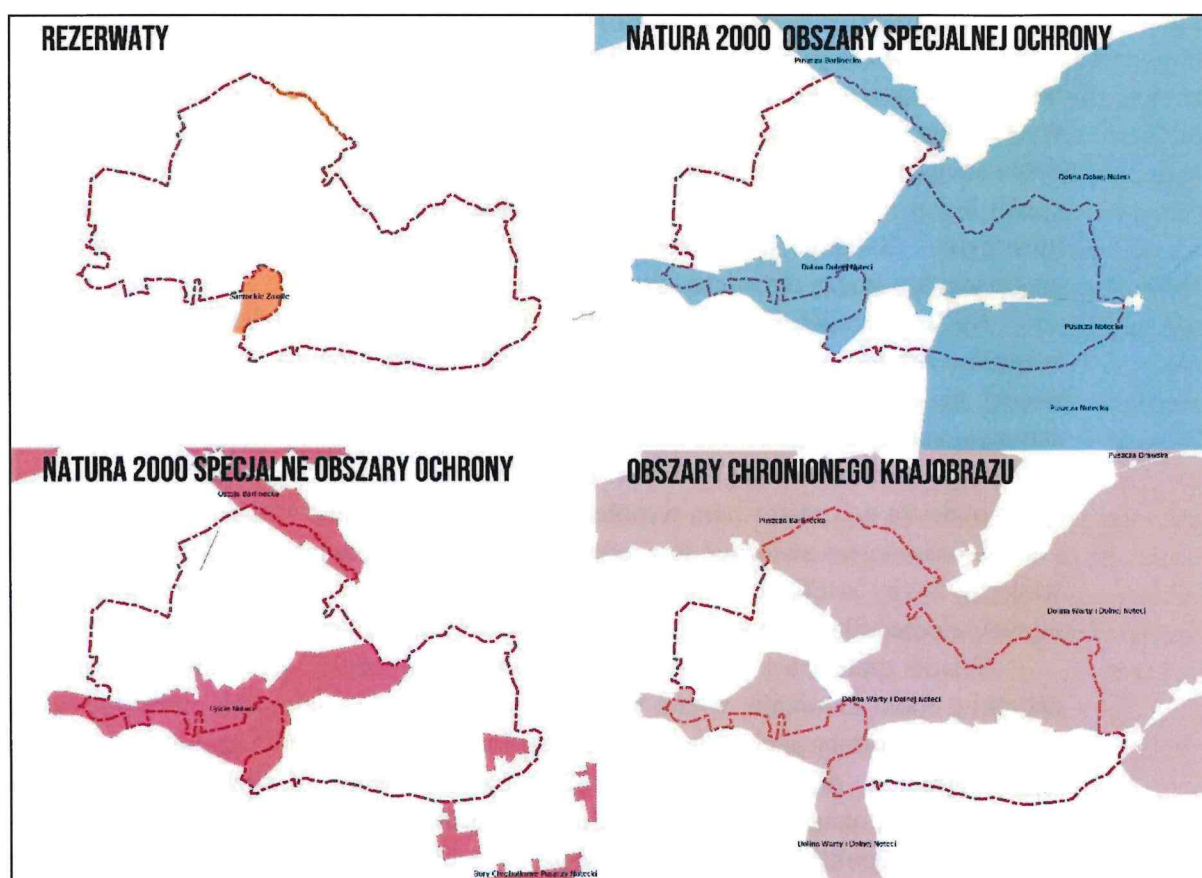
Lesistość gminy wynosi 34,6 % (dane statystyczne za 2019 r.), z największymi terenami leśnymi w północno-zachodniej części (Puszcza Gorzowska) oraz w części południowej gminy (Puszcza Notecka). Tereny leśne tworząc zwarte kompleksy stanowią jeden z ważniejszych walorów przyrodniczych Gminy..

Na terenie gminy znajduje się utworzony w 1982 rezerwat leśny „**Buki Zdroiskie**” – od 2019 r. jako Buki Zdroiskie im. Prof. Lucjana Agapowa. Rezerwat położony w północno – wschodniej części gminy w obrębach geodezyjnych Janczewo oraz Galewo, na terenie Równiny Gorzowskiej – w Puszczy Gorzowskiej, w przepięknym krajobrazie rzeki Santocznej na terenie Nadleśnictwa Kłodawa. Celem ochrony rezerwatu jest zachowanie ze względu na szczególne wartości przyrodnicze i naukowe lasów liściastych o cechach naturalnych wraz z charakterystycznymi gatunkami roślin i zwierząt, a także utrzymanie ciągłości spontanicznie zachodzących naturalnych procesów przyrodniczych na obszarze rezerwatu. Do południowej granicy gminy przylega rezerwat „Zakole Santockie”, leżący w gminie Deszczno a na terenie Gminy Santok znajduje się jego północna otulina.

Ponad 90 km² obszaru Gminy Santok leży na terenach prawnie chronionej przyrody, z których największy obszar zajmują Obszary Chronionego Krajobrazu:

- **Obszary Chronionego Krajobrazu „Dolina Warty i Dolnej Noteci”** utworzony w 2003 r., obejmujący znaczącą część obszaru Gminy – ok. 66 km², zlokalizowane w jej centralnej i wschodniej części. Jest to swoisty typ obszaru, który obejmuje fragmenty terenów rozcięcia dolinowo – wąwozowego, na skraju wysoczyzny morenowej. Celem ochrony tego obszaru jest zachowanie kulturowego i przyrodniczego krajobrazu wnętrza i krawędzi wielkich dolin rzecznych. W skład Obszaru wchodzi rezerwat przyrody Santockie Zakole..
- **Obszar Chronionego Krajobrazu „Puszcza Barlinecka”** wyznaczony w 1998 r., częściowo położony jest w gminie Santok na obszarze ok. 30 km² – całkowita powierzchnia obszaru to 268 km². Jest to fragment większego kompleksu leśnego jakim jest Puszcza Barlinecka. Celem powołania obszaru jest czynna ochrona ekosystemów Obszaru, realizowana w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej i rybackiej, polega na zachowaniu różnorodności biologicznej siedlisk przyrodniczych Równiny Gorzowskiej oraz zachodniej części Pojezierza Dobiegniewskiego.

Na terenie gminy znajdują się także obszary użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 1,4 km² i są to głównie rozlewiska, łąki, nieużytki i tereny zakrzaczone bądź zadrzewione. Na terenie administrowanym przez Nadleśnictwo Kłodawa, w pobliżu miejscowości Gralewo zlokalizowane są kolejne dwa użytki ekologiczne - jeden o powierzchni 0,30 ha chroniący fragment łąki oraz drugi o powierzchni 0,60 ha na obszarze torfowiska. Rada Gminy Uchwałą z

dnia 27 listopada 2003 r. powołała użytek ekologiczny na obszarze terenów przyległych do ujścia Noteci do Warty, wraz z samym ujściem i dolnym fragmentem Noteci.

5.2.2. Zarys dziejów obszaru gminy

Osadnictwo w Gminie Santok od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Santok dzięki swojemu niezwykle atrakcyjnemu położeniu, korzystnym warunkom klimatycznym, urozmaiconej rzeźbie terenu i przede wszystkim korzystnym dla rolnictwa warunkom glebowym były bardzo atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są stanowiska archeologiczne licznie odkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w latach 1981, 1982, 1983, 1984, 1997, 2000 w ramach projektu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). W ramach I etapu AZP przebadano teren całej gminy, co pozwoliło na ujawnienie 205 stanowisk archeologicznych, a razem ze stanowiskami znanymi z wcześniejszych, najczęściej z przypadkowych odkryć, bez konkretnej lokalizacji w terenie liczba ta wynosi 223.

Nowo odkryte stanowiska archeologiczne datowane są od mezolity, poprzez neolit, epokę brązu, okres lateński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze i średniowiecze do czasów nowożytnych, poświadczają fakt zasiedlenia tych terenów od pradziejów do czasów nam współczesnych. Występujący na stanowiskach archeologicznych materiał zabytkowy (ceramika, narzędzia i półwytwory z krzemienia, narzędzia kamienne) reprezentuje kultury archeologiczne występujące na terenie Ziemi Lubuskiej ze szczególnym nasileniem materiału zabytkowego datowanego na epokę kamienia, w której zawierają się zabytki datowane na mezolit oraz neolit, epokę brązu i okres wpływów rzymskich, oraz wczesne średniowiecze, średniowiecze i czasy nowożytne. Badania powierzchniowe potwierdziły metrykę średniowieczną z zachowaną ciągłością osadniczą dla wielu miejscowości.

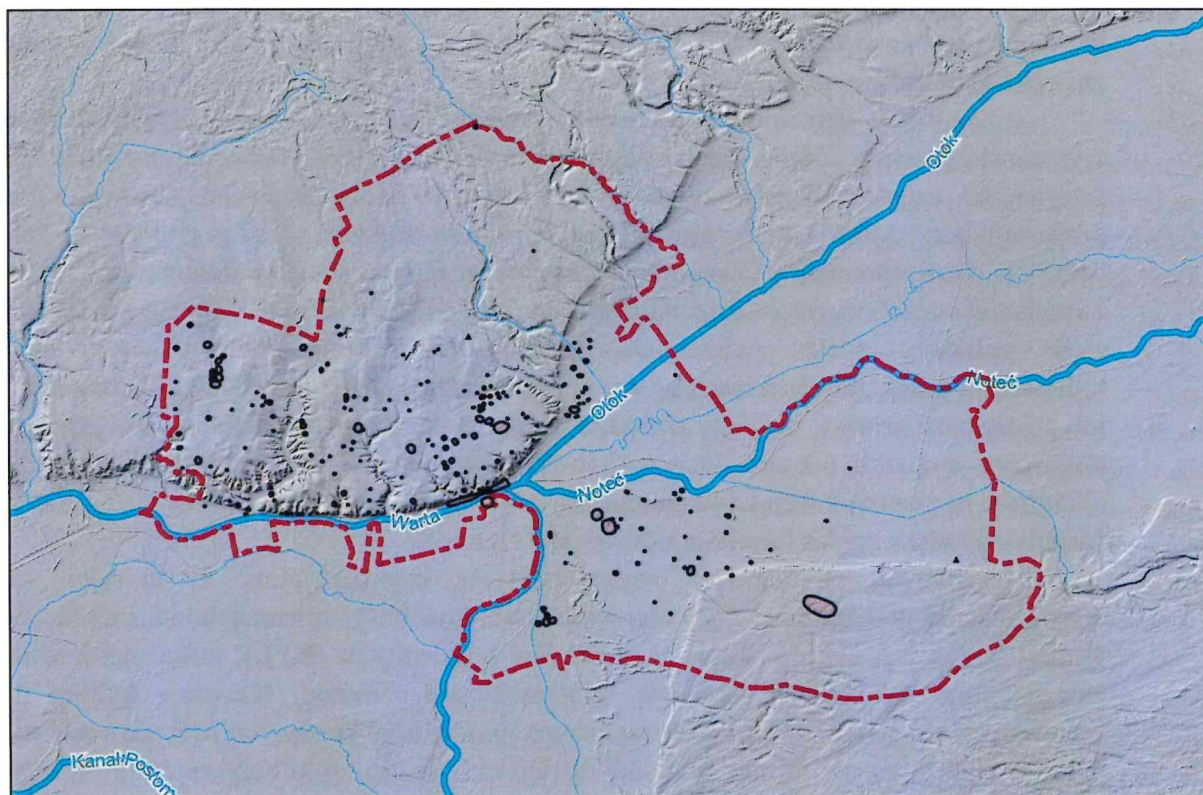
Na wyszczególnionych w tabeli 4, 223 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 419 zespołów zabytków – na większości stanowisk reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej, z których najliczniejszą grupę 268 stanowią znaleziska datowane na okresy pradziejowe, to jest od mezolitu (od około 8 000 pne) do wczesnego średniowiecza (VI-VII w. ne). Pozostałe znaleziska reprezentują okresy od wczesnego średniowiecza do czasów nam współczesnych. Prezentowane w tabeli nr 4 rozróżnienie na osady i ślady osadnictwa związane jest jedynie z frekwencją materiału zabytkowego, i w przypadku większej liczby artefaktów znalezisko określa się jako „osadę”, co oczywiście nie zawsze musi odzwierciedlać długotrwałość lub krótkotrwałość zasiedlania danego miejsca.

Wśród znalezisk z okresów pradziejowych najliczniej – 133 zespoły - reprezentowane są zabytki z epoki kamienia, wśród których wydzielono 24 znaleziska określone jako należące do neolitu, 8 do kultury pucharów lejkowatych, 1 do kultury ceramiki sznurowej. Pozostałe zabytki z epoki kamienia nie posiadają dokładniejszego datowania. Kolejną grupę, niezwykle cennych znalezisk dla poznania pradziejów Ziemi Lubuskiej mają zabytki reprezentujące okres epoki żelaza: czyli epokę brązu, okres lateński oraz okres wpływów rzymskich, z których ogółem pochodzi 86 zespołów zabytków. Składają się na nie 45 znalezisk kultury łużyckiej oraz 41 kultury przeworskiej. Okresy historyczne najliczniej reprezentują znaleziska datowane od wczesnego średniowiecza (52 zespoły) do późnego średniowiecza (65 zespołów) oraz 61 zespołów określanych jako „nowożytne”, datowane od XVI w. do czasów nam współczesnych. Bardzo cenne są znaleziska z wczesnych faz okresu wczesnego średniowiecza na grodzisku w Santoku. Wśród znalezisk wczesnośredniowiecznych jak zwykle najliczniejsze są znaleziska datowane

ogólnie na „wczesne średniowiecze”, co wynika przede wszystkim z faktu braku możliwości dokładnego datowania mało charakterystycznych, rozdrobnionych fragmentów ceramiki, co uniemożliwia dokładniejsze rozwarstwienie chronologiczne. Brak jest materiałów pochodzących z najwcześniejszych faz wczesnego średniowiecza, to jest z wieków VI-VII, a najstarsze materiały z tego okresu pochodzą z IX-X w., to jest z okresu kształtowania się wczesnych państwowych organizmów państwowych.

Jak zwykle w przypadku materiału zebranego z powierzchni stanowisk liczną grupę stanowią znaleziska określane przez archeologów jako: „pradziejowe”, „starożytność” – są to 44 zespoły oraz „nieokreślone” – 1 zespół, zawierający 1 stanowisko z kurhanami o nie ustalonej chronologii i przynależności kulturowej a forma pochówków pod kurhanami znana jest z pradziejów ziem polskich od okresu neolitu poprzez epokę brązu i wczesne średniowiecze. Na znaleziska „pradziejowe” składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego i zniszczonego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „niezułych” na ich datowanie.

Stanowiska archeologiczne na terenie Gminy Santok na tle rzeźby terenu i sieci wodnej

Z przedstawionej powyżej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych należy wysnuć wniosek, że tereny gminy Santok były bardzo atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich w pradziejach. Ciągłość osadniczą od neolitu poprzez epokę brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze zaobserwowano między innymi na stanowisku w Czechowie, Santoku, Starym Polichnie, Wawrowie.

Cechą charakterystyczną osadnictwa pradziejowego oraz z okresów historycznych jest zależność sieci osadniczej od hydrografii terenu - od czasów najdawniejszych osadnictwo grup ludzkich koncentrowało się wzdłuż cieków wodnych, użytkując żyzniejsze gleby.

Dzięki licznym znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy Santok. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach województwa lubuskiego czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Mezolit – środkowa epoka kamienia (8000-4000 p.n.e.)

Okres mezolitu na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8000 do około 4000 lat p.n.e. Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym na początku holocenu wyspecjalizowane gromady łowców reniferów wywędrowały dalej na północ, natomiast na Niżu Europejskim panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa mezolitycznych społeczności zbieracko-łowieckich. Tereny w pobliżu rzek, z licznymi piaszczystymi pagórkami, były typowymi miejscami obozowisk mezolitycznych myśliwych i rybaków. Na ślady pobytu ludności mezolitycznej natrafiono w Nowym Polichnie i Santoku. Jedynymi pozostałościami po ludności mezolitycznej są materiały krzemienne, głównie są to odpadki powstałe podczas wytwarzania narzędzi krzemienych lub napraw narzędzi krzemienych. Nielicznie znajdowane gotowe wyroby krzemienne to najczęściej zbrojniki strzał, z reguły takie, które zostały porzucone lub zniszczone w trakcie użytkowania.

Ludność w okresie mezolitu reprezentowała typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, co wymuszało przemieszczanie się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano. Charakter gospodarki przyswajającej „dobra” natury rzutował z pewnością na strukturę społeczną, model osadniczy grup ludzkich. Nie dysponujemy licznymi danymi dotyczącymi konstrukcji domostw czy też wielkości i rozplanowania obozowisk. Zapewne nie odbiegały one od obiektów znanych z innych obszarów ziem polskich, gdzie stwierdzono istnienie dwóch modeli obozowisk, jedno- lub kilkuształasowego, zamieszkiwanego przez pojedynczą rodzinę lub grupę 2-3 rodzinną. Owalne lub prostokątne szałas, niekiedy wkopane w ziemię, z jednym lub dwoma wewnątrz ogniskami, budowano w oparciu o konstrukcje żerdziowe przykryte skórą zwierzęcymi, które dodatkowo obciążano na zewnątrz licznymi kamieniami.

Neolit – młodsza epoka kamienna (4000-1800 p.n.e.)

Najstarszymi, a zarazem najliczniejszymi kolonizatorami, z którymi wiąże się wprowadzenie gospodarki wytwórczej (rolnictwo, hodowla) na terenach należących obecnie do gminy Santok jest ludność **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężaną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Ludność tej kultury wytwarzała zawansowane narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Ponadto zajmowała się wydobywaniem i obróbką na masową skalę

krzemienia do wyrobu potrzebnych narzędzi. Z kulturą tą wiążą się też pierwsze w Polsce znaleziska drobnych przedmiotów metalowych – głównie miedzianych.

Z terenu Gminy Santok mamy potwierdzone 8 stanowisk tej kultury z: Janczewa, Płomykowa i Wawrowa.

Kultura ceramiki sznurowej (KCSz)

Okres neolitu zamyka na opisywanym obszarze kultura ceramiki sznurowej. Nazwa pochodzi od charakterystycznego sposobu zdobienia naczyń glinianych odciskami sznura. Posługiwała się już przedmiotami i ozdobami metalowymi (miedź, brąz, srebro i nawet złoto). Społeczność o charakterze, jak się przypuszcza, koczowniczym – pasterskim. Rozpowszechniona szeroko w Europie środkowej i wschodniej. Liczna w Polsce południowej i wschodniej. Okres jej występowania to w przybliżeniu 2800 – 1900 p.n.e. Ludność reprezentująca tę kulturę wypełniła terytoria opuszczane przez społeczności KPL. Na terenie gminy Santok jedno stanowisko tej kultury stwierdzono w Lipkach Małych.

Epoka brązu

W początkach epoki brązu (1800-1450 p.n.e.) Pomorze zasiedla ludność różnych kultur o rolniczo-pasterskim charakterze, które różnią się między sobą stopniem adaptacji nowych idei docierających na te tereny z południa. W okresie tym na masową skalę zaczęto używać metali do produkcji narzędzi i ozdób. Pierwsze wyroby miedziane szybko zastępują wykonane ze stopów miedzi i cyny (tzw. brązy), które początkowo są importami z południa. Znaleziska z epoki brązu na terenie gminy Santok należą do liczniejszych. Na ślady najwcześniejszych osadników datowanych na pierwszy okres epoki brązu, związanych z ludnością **kultury unietyckiej** natrafiono na stanowiskach w Lipkach Małych oraz w Santoku. Charakterystyczne dla tej kultury były sztylety, berła sztyletowe, siekiery z podniesionym brzegiem, naramienniki, naszyjniki, bransolety, nagolenniki. Podobnie jak w przypadku wymienionych do tej pory kultur, dla opisu gospodarki, osadnictwa czy obrządku pogrzebowego pomocne nam są dane z innych terenów Polski, gdzie przebadano metodą wykopaliskową stanowiska archeologiczne tej kultury. Osadnictwo ludności kultury unietyckiej jest jak do tej pory słabo rozpoznane. Osiedla lokowano w miejscach niekiedy trudno dostępnych, łatwych do obrony. Budowano domostwa drewniane o konstrukcji słupowej. Ludność tej kultury trudniła się rolnictwem, zamieszkując tereny o najlepszych glebach. Produkcja rolnicza była na tyle duża, że nadwyżki produkcji rolniczej były przechowywane w jamach zasobowych oraz w wielkich naczyniach. W ten sposób przechowywano głównie ziarno kilku gatunków pszenicy, prosa, jęczmienia oraz roślin strączkowych. W obrządku pogrzebowym dominowały groby płaskie szkieletowe. Zmarłych układano w pozycji embrionalnej, z głowami zwróconymi ku południu w kłodach drewnianych lub w obstawach kamiennych. W grobach, głównie męskich, znajdowane są ozdoby wykonane z brązu: naszyjniki, bransolety, kolczyki i wisiorki oraz liczne odmiany szpil do spinania odzieży, zagięte przy zaostrowanym końcu. Po raz pierwszy pojawiają się także ozdoby wykonane ze złota oraz z bursztynu. Charakterystyczne dla ludności kultury unietyckiej są także pochówki podkurhanowe, bogato wyposażane w ceramikę oraz wyroby z brązu. Z terenów pobliskiej Wielkopolski znane są tak zwane groby książęce, w których chowano mężczyzn, którzy odgrywali znaczącą rolę w społeczeństwie; średnica kurhanów sięgała do 42 m a ich wysokość do 8 m. Największe takie skupisko znajduje się w Wielkopolsce w okolicach Łęk Małych,

W III okresie epoki brązu (1200-1000 p.n.e.) na terenie całej Europy następują istotne przemiany związane ekspansją ludów indoeuropejskich, które to doprowadziły do ujednoczenia kulturowego i wyodrębnienia się kultury łużyckiej, której bardzo liczne stanowiska reprezentowane są na terenie gminy Santok w: Czechowie, Gralewie, Janczewie, Ludziszławicach,

Nowym Polichnie, Płomykowie, Santoku, Starym Polichnie i Wawrowie. Znaleźiska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciałopalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są grodziska tej kultury.

Okres Wpływów Rzymskich

Z terenu gminy Santok pochodzi bardzo wiele znaleźiska z tego okresu, zamykającego się w przedziale czasowym od III wieku pne i reprezentowane na stanowiskach **kultury przeworskiej** w Czchowie, Górkach, Gralewie, Janczewie, Lipkach Wielkich, Ludziśławicach, Nowym Polichnie, Santoku, Starym Polichnie, Wawrowie.. Znamy niewiele osad ludności kultury przeworskiej, zaś wiedzę czerpano głównie z badań obiektów sepulkralnych, to jest cmentarzysk. Geneza tej kultury jest nie jednoznaczna. Powstała prawdopodobnie na bazie kultury pomorskiej okresu lateńskiego. Tworzyły ją plemiona zaliczane przez starożytnych autorów do, między innymi ludów germańskich. Dla terenów Polskich mieli to być Wandalowie. Nie brak jednak teorii o miejscowym - autochtonicznym pochodzeniu ludności, pozostającej pod wpływem starożytnego Rzymu i ludów migrujących przez jego prowincje. Liczni badacze sugerują że, ludność zamieszkująca w tym czasie mogła stanowić element protosłowiański. Znaleźiska przedmiotów kultury materialnej manifestują się elementami uzbrojenia, są to miecze, „umba” tarcz, noże, groty włóczni i strzał, oraz bogatym zdobnictwem przedmiotów metalowych, zarówno z metali szlachetnych, jak i brązu, miedzi. Są to głównie różnego rodzaju zapinki (fibule), guzy, pierścienie itp. Często spotykane są rzymskie denary zarówno z okresu Republiki jak i cesarstwa.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Okres ten jest nierozdzielnie związany z żywiołem słowiańskim i początkami Państwowości Polskiej. Najstarsze znaleźiska z terenu gminy pochodzą z grodziska w Santoku, które było zasiedlone bez przerw od VII do XIV w.

Zdaniem części badaczy w X wieku ziemia lubuska stanowiła odrębną jednostkę terytorialną w stosunku do krain plemiennych Pomorza, Wielkopolski i Śląska. Przyjmuje się zazwyczaj, że Polska przyłączyła ją około 960 roku, choć istnieją poglądy o aneksji tego terytorium w latach czterdziestych X wieku, o czym świadczy nieuwzględnienie jej w uposażeniu biskupstwa brandenburskiego. Mieszko I mógł traktować ziemię lubuską jako bazę do prowadzenia swojej polityki ekspansyjnej w kierunku ziem Łużyczan i Wkrzan.

Gród w Santoku należał do ważnych ośrodków warownych broniących przeprawy przez bagna nadnoteckie, leżący na pograniczu pomorsko-wielkopolskim na szlaku z Poznania przez Międzyrzecz do Szczecina. Z racji swojego usytuowania niewątpliwie należał do najważniejszych grodów w państwie pierwszych Piastów. Dzięki przeprowadzonym badaniom archeologicznym na grodzisku w Santoku ustalono, że najstarsze ślady pochodzą z VIII w. i pełnił on wówczas rolę ośrodka handlowego. Gród posiadał palisadę z pali sosnowych, posiadał w części płu-zachodniej

bramę. Na grodzisku znajdowała się zabudowa mieszkalna z niewielkimi chatami o wymiarach około 4-5 m szerokości i 6-8 m. długości. Gród ten został spalony około połowy X w. W jego miejsce wzniesiono grodzisko otoczone wałem drewniano-ziemnym usypanym na drewnianych podwalinach, wzmocnionych konstrukcją hakową. Wnętrze grodu zostało zabudowane chatami zrębowymi, które stały przy ulicach, częściowo wymoszczonych drewnem. Pod koniec XI w. miał miejsce pożar grodu po którym gród został rozbudowany z zastosowaniem konstrukcji izbicowej wału. W latach 1097- 1099 był on ważnym punktem wypadowym Bolesława Krzywoustego do walk toczonych o Pomorze. Kronikarz Gall Anonim nazwał Santok „strażnicą i kluczem królestwa polskiego”. Gród w Santoku stanowił także bramę dla szlaków wodnych prowadzących w głąb państwa piastowskiego. Najważniejszy szlak otwierał drogę poprzez Wartę do Poznania i dalej dorzeczem Warty do Ostrowa Lednickiego. Gród w Santoku pełnił ważną rolę jako ośrodek religijny. Pierwszą świątynię zbudowano w tym miejscu prawdopodobnie w X lub XI w. W grodzie santockim została utworzona prepozytura (przewodniczący kanoników, przewodniczący kapituły katedralnej) pod wezwaniem św. Andrzeja. Prepozyt z Santoka sprawował władzę kościelną w imieniu biskupa poznańskiego nad kościołami usytuowanymi pomiędzy rzekami: Odrą, Iną, Drawą, Wartą i Notecią. W 1124 r. (za panowania Bolesława Krzywoustego) wyruszył z Santoka z misją ewangelizacyjną Pomorzan św. Otton z Bambergu. W 1997 r. jego relikwie zostały złożone w kościele filialnym pod wezwaniem św. Józefa w Santoku, stając się obiektem kultu religijnego

Ślady archeologiczne w postaci fragmentów ceramiki związane z późniejszym osadnictwem po XV w. są także liczne. Z okresu tego dysponujemy już źródłami pisаныmi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym. Informacje zostały zaczerpnięte z pracy Nazwy miejscowe Polski pod redakcją Kazimierza Rymuta oraz kart dla zespołów ruralistycznych w gminie opracowanych przez: Cezarego Nowakowskiego (Czechów, Gralewo, Janczewo, opracowane w 1992 r., Santok opracowany w 1991 r.); W. Witek (Jastrzębnik, Lipki Wielkie, Stare Polichno opracowane w 1992 r.),

Baranowice wymieniana w źródłach z lat 1750-1760 jako *Annenaue*, dawna nazwa *Annenaue* od imienia Anne, córki założyciela wsi Krzysztofa von Brandt. Nazwa Baranowice urzędowo wprowadzona po 1945 r..

Czechów We wczesnym średniowieczu znajdował się tutaj gródek stanowiący element systemu obronnego linii Noteć-Warta, a w X w. na północ od wsi powstało owalne grodzisko zamykające dojsście do doliny rzeki od strony pomorskiej. Z tego okresu pochodzi zapewne nazwa wsi, przypuszcza się, że Mieszko I osadził w niej załogę czeską. Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1238 r. kiedy to Władysław Odonic nadał wieś Zechow templariuszom. Po upadku kasztelanii santockiej, ok. 1255 Czechów przeszedł w ręce margrabiów brandenburskich. W 1335 r. margrabia Ludwik Starszy wydzierżawił wieś rodzinom von Jagow i Uchehagen, w księdze ziemskiej z 1337 r. Czechów jest określany jako najmniejsza w okolicy osiedle rybackie zniszczone najazdami. Od 1475 r. Czechów należy do Gorzowa. Gospodarka opierała się na rybołówstwie – w tym czasie w

okolicy Czechowa znajdowało się nieistniejące dzisiaj jezioro. Nazwa miejscowości wymieniana w źródłach w 1335 r. jako: *Techowe, Sochowe*, w 1337 r. jako *Sechow*, w 1345 jako *Zechowe* w 1359 jako *Czekow*; w 1360 r. *Czechowe*, w 1560 r. jako *Czechow*, w 1608 r. jako *Zechau* w 1822 jako *Zechow*. Nazwa wywodzona od nazwy osoby Czech, zgermanizowana jako *Sochowe, Sechow, Zechow*. W 1602 r. w Czechowie mieszkało 13 jednołanowych chłopów oraz 8 zagrodników, zajmujących się hodowlą bydła, uprawą roli oraz rybołówstwem. Identycznie wyglądała sytuacja w 1658 r. Część mieszkańców zajmowała się pszczelarstwem, uprawą winorośli. Wieś została częściowo zniszczona podczas wojny siedmioletniej. W 1784 Czechów liczył 12 gospodarstw chłopskich i 10 zagrodników. W latach 70-tych XVIII w. w północnej części wsi wybudowano kościół o konstrukcji szachulcowej oraz szkołę, do której w 1774 r. chodziło 28 dzieci. Według spisu z 1809 r. Czechów liczył 232 mieszkańców i 27 dymów. 16 lipca 1834 r. miał miejsce wielki pożar, który strawił 17 budynków mieszkalnych i wiele gospodarskich. Wieś została odbudowana w latach 40 i 50-tych XIX w. W 1843 r. na wschód od wsi wybudowano wiatrak holenderski a w 1850 r. nowy kościół. W drugiej połowie lat 50-tych XIX w. przez Czechów przeprowadzono linię kolejową łączącą Kostrzyn z Krzyżem. W 1861 wieś liczyła 548 mieszkańców, w 1925 r. 430 mieszkańców, w 1939 r. 387 mieszkańców. Pod koniec lat 50-tych XX w. wieś liczyła ponad 300 osób.

Górki

nazwa wymieniana w źródłach w 1668 r. jako: *Bergkolonie*, kolonia na wzgórzu zwana *Tuck-Winkel*, w 1798 jako *Tickwinkensfeld*, w 1822 jako *Bergkolonie*. Dawna nazwa niemiecka w formie złożenia, od Berg 'góra' i Kolonie 'kolonia'. Oboczna nazwa niemiecka *Tickwinkensfeld* od nazwy wzgórza TuckWinkei + -feid, na którym powstała Bergkolonie. Nazwa Górki wprowadzona urzędowo po II wojnie światowej.

Gralewo

nazwa wymieniana w źródłach w 1337, 1363, 1499 jako: *Gralow* w 1499 także jako *Graland*, w 1517 jako *Graello*, w 1608 jako *Gralow*. Nazwa Gralewo wprowadzona urzędowo po II wojnie światowej. Pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1337 z nowomarchijskiego Landbuchu Ludwika Starszego. 6 łanów ziemi posiadał w Gralewie Johann von Zinnichtz oraz de Schöning, po 8 łanów Bertram von Winnigen oraz Hennig de Wothvick. W 1353 roku margrabia Ludwik Rzymski nadał po 5 łanów ziemi dla braci Henning i Konradowi von der Marwitz, w których rękach majątek w Gralewie utrzymywał się przez 350 lat. W dokumencie z 1407 r. mistrz Krzyżaków wymienia Conrada i Hansa von Marwitz, że powinni obsadzić załogą zamek Santok aby nie wpadł w ręce Polaków. W październiku 1442 r. Wielki wielki mistrz zakonu krzyżackiego Conrad von Erlichshausen nadał Ottonowi von der Marwitz zamek Santok z czterema częściami miasta i folwarkiem Gralewo. W XV wieku majątki ziemskie należały do rodów: von Marwitz, von Ruff (nazwisko to zapisywano różnej formie: Rufen, ...), w 1499 r. z nadania margrafa Albrechta Achillesa rodzina von Rüllicke. Współwłasność Gralewa utrzymywała się w wiekach późniejszych. W 1499 roku część dochodów z Gralewa pobierała

rodzina von Strauss. W 1506 i w 1512 roku dobra we wsi posiadali: Bernd von Röven, Bernd i Henryk von Rufe, Jorg i Dietrich von Rüllicke. W 1572 i 1583 wymienia się : Baltzera von Ruffe, Kurta von der Marwitz, Wolfa i Krzysztofa von Rüllicke. W roku 1641 część połowę majątku należąca do von Ruffenów zakupuje Hans Georg von der Borne, kanclerz nowomarchijski. W okresie wojny trzydziestoletniej w latach 1618-1648 wieś została poważnie zniszczona. 1663 roku ze wsi znika rodzina von Ruff, w XVIII wieku von Rüllicke. Od rodziny von Gram oraz pozostałą część należąca do rodu von Rüllicke zakupuje generał von Wreech. W 1718 roku rodzina von Schöning wraz z rodziną von Brand była w posiadaniu części wsi. Fundatorem kościoła, który istnieje do dzisiaj był Friedrich Wilhelm von Schöning. W 1768 roku majątek należący do von Wreech a składający się z części Galewa, Santoka, Starego Polichna i Nowego Polichna oraz z Murzynowa zakupił Johann Eberhard Meyer von Schöning, wzmiankowany jako właściciel w 1785 roku. W 1790 roku majątek nabył Christian Adolph Ludwig baron von Rhade, za jego czasów we wsi powstał dwór i folwark. W 1798 r. nastąpiła separacja gruntów rolnych i pastwisk pomiędzy majątkiem Adolpa Christiana von Rhada a gminą Galewo. We wsi było wówczas 10 pełnolrotnych chłopów, 3 półrotnych i 16 zagrodników. Dnia 24 września 1803 roku dobra zakupił Friedrich Leopold von Wendessen, który scalił dobra w jeden niepodzielny majątek. W 1816 lub w 1819 roku za 186 tysięcy talarów majątek zakupił radca wojenny Johann Christian Wilhelm Honig, który w 1828 r. przeprowadził rozgraniczenie dóbr dworskich i chłopskich – w tym czasie w Galewie było 1055 mieszkańców – 88 domów. W XX w. ludność wsi zaczęła się zmniejszać: w 1921 r. zamieszkiwało ją 1021 osób a w 1933 r. 913 osób. Honigowie byli właścicielami dóbr do 1945 roku. Ostatnim właścicielem majątku Galewskiego był Edmund Honig. Wieś wyzwolona 30.01.1945 r. została do końca 1945 r. zasiedlona repatriantami zza Buga.

Janczewo

nazwa wymieniana w źródłach w 1337, 1492 r. jako: *Jansfelde*, w 1492 r. także jako *Janszfelde*, w 1499 jako *Gansfelde*, w 1571 r. jako *Jannisfelde* 1571, w 1882 r. jako *Jahnsfelde*. Dawna nazwa niemiecka od imienia Jan + -felde 'pole'. Po 1945 r. wprowadzono nazwę Janczewo, co jest fonetyczno-słowotwórczą substytucją nazwy niemieckiej. Pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1337 z nowomarchijskiego Landbuchu Ludwika Starszego. Wieś liczyła w tym czasie 64 łany, z których 4 należały do rodziny Wulkow. W źródłach z 1343 r. wymieniany jest Peter Jahnsfelde von Welkow. W 1499 r. we wsi wymienianej jako Gansfelde były dwie posiadłości rycerskie rodzin von Strauss i von Rulicke – rody te posiadały także działki w Santoku i Galewie. W XVI i XVII w Janczewie działki własnościowe posiadała rodzina von Platow. Podczas wojny trzydziestoletniej (1618-1648) wieś została całkowicie zniszczona i opustoszona – jeszcze w 1658 r. we wsi były jedynie dwa gospodarstwa chłopskie o areale 3,5 łana, a część ziemi leżała odłogiem. W XVII w. majątek w Janczewie posiadała rodzina von Shoening, którzy w 1717 r. przejęli działki własności rodziny von Rulicke. W 1715 r. we wsi było 4 chłopów dwułańowych i 8 zagrodników, we wsi była karczma i wiatrak posiadające po 1 łanie ziemi. W 1733 część wsi została zniszczona przez pożar, wówczas to spłonął kościół, który staraniem Ludolfa von Schoeninga

został odbudowany już w 1735 r. Pod koniec XVIII w. we wsi działała szkoła, do której w 1774 r. uczęszczało 37 dzieci. Na początku XIX w. w Janczewie było 8 pełnorolnych chłopów, 8 zagrodników, 15 komorników i 1 chałupnik, łącznie 242 mieszkańców. W 1828 r. rozgraniczone zostały dobra dworskie i gminne a w 1848 r. majątek w Janczewie przeszedł w ręce rodziny von den Schuleburg-Lieberose, a pięć lat później do rodziny von Carnap-Bornheim. W 1861 r. wieś liczyła 39 budynków i posiadała 522 mieszkańców. W 1880 r. we wsi zbudowano mauzoleum rodziny von Carnap-Bornheim. W 1883 r. dawny plac kościelny został przekształcony w ozdobny park. Na początku XX w. część ziem należących do majątku została rozparcelowana. W 1929 r. majątek należący do Philippa von Carnap-Bornheim liczył 2166 ha a dochody czerpał ponadto z gorzelni, hodowli karpia, hodowli szlachetnych gatunków nierogacizny i z gospodarstwa nasiennego. We wsi było wiele zamożnych gospodarstw chłopskich o areale od 25 do 55 hektarów. W 1925 r. Janczewo liczyło 637 mieszkańców, w 1933 750, w 1939 r. 700 osób. Janczewo od pierwszej połowy XIX w. aż do 1945 r. było we władaniu rodu von Camp-Bornheim. Żoną ostatniego właściciela Janczewa – barona Philipa von Camp-Bornheim, była egipska księżniczka Martha von Carnap Bornheim. Tytuł księżycy uzyskała ona wskutek wcześniejszego związku małżeńskiego z księciem Egiptu – Aly Fazilem. Martha von Carnap – Bornheim zmarła w 1928 r. w Neapolu. Po śmierci jej zwłoki zostały przewiezione do ówczesnego Landsberga an der Warthe (obecnie Gorzowa Wielkopolskiego), a następnie w kondukcje żałobnym przewiezione do Janczewa i złożone w mauzoleum rodowym. Uroczystości żałobne odbyły się wielkim echem w przedwojennym Gorzowie Wielkopolskim i Janczewie, ponieważ zgromadziły liczne grono tytułowanych osób między innymi z Egiptu, Włoch i Indii. Mauzoleum zostało po II wojnie światowej zniszczone, podobnie jak zabudowania dworsko-pałacowe. Natomiast do dnia dzisiejszego zachował się park dawnego założenia o charakterze krajobrazowym, o powierzchni 5,1 ha. Stan zadrzewienia jest ogólnie dobry. W drzewostanie dominują: lipa szerokolistna, jesion, dąb szypułkowy i grab. Wieś wyzwolona została 30.01.1945 r.

Jastrzębnik

nazwa wymieniana w źródłach w latach 1740-1750 jako: *Christophswalde*, Dawna nazwa niemiecka od imienia założyciela Christoph v. Brand + walde. Nowa nazwa Jastrzębnik wprowadzona urzędowo po 1945 r. Wieś została założona w okresie kolonizacji dorzecza Noteci i Warty, prawdopodobnie pomiędzy 1740 a 1780 r. Jastrzębnik (*Christopheswalde*) był kolonią majątku szlacheckiego w Lipkach a jego nazwa pochodziła od imienia ówczesnego właściciela lub jego syna noszącego takie samo imię Christoph von Brand. Wieś wytyczono w osi historycznego traktu Skwierzyna-Gorzów-Drezdenko. Równocześnie z lokacją wsi ufundowano także kościół konstrukcji ryglowej, który w XIX w. przemurowano lub wybudowano nowy jako ceglany razem ze szkołą przykościelną. Na początku XIX w. należąca do Lipiek kolonia liczyła 36 gospodarstw chłopskich, 20 komorników – łącznie 288 mieszkańców. W latach 30-tych XX w. na południe od wsi wybudowano linię kolejową Krzyż-Skwierzyna z przystankiem w Jastrzębniku.

Lipki Małe,

Lipki Małe zostały założone przez Paula von Branda w 1735 r., jako jedna z 12 kolonii założonych przez rodzinę von Brand na terenach pomiędzy Notecią a Wartą. Około 1809 r. wieś zamieszkiwało 196 mieszkańców, na których składały się rodziny 28 kolonistów i 4 rodziny komorników. Do drugiej wojny światowej liczba mieszkańców ulegała niewielkim zmianom: w 1861 r. 257 mieszkańców, 1925 r. 238, w 1933 r. 229. W 1928 r. Lipki Małe połączono z sąsiednią niewielką osadą Wierzbicą.

Lipki Wielkie

Nazwa Lipki wymieniana w 1580 r. jako *Lybky*, w 1608 r. jako *Lipcke*, w 1716 r. jako *Lipke*, 2 1832 r. jako *Lipcke, Neu Lipcke*, w 1929 r. *Lipke, Alt-Lipke, Neu-Lipke*. Wieś założona przez braci v. Rulicke na terenie zwanym Lybky. Osady *Alt Lipke* i *Neu Lipke* powstawały na gruntach dzisiejszej wsi Lipki Wielkie. W 1580 r. bracia Wolf i Christoph von Ruelicke zezwolili na osiedlenie się nowym osadnikom na miejscu zwanym „Lybky”, dając im ziemię pod zabudowę i uprawę, zboże na zagospodarowanie się oraz 3 lata wolnizny, po której to płacili czynsz dzierżawny, dziesięcinę oraz świadczenie prac na rzecz majątku. Po śmierci Christopa Lipki odziedziczył jego syn Dietrich a część wsi odziedziczył osiadły w Gralewie Wolf von Ruelicke. Podczas wojny trzydziestoletniej (1618-1648) wieś opustoszała, zamieszkała jedynie przez 7 zagrodników a 17 łanów leżało odłogiem. Na przełomie XVII/XVIII w. Lipki wraz z Gralewem zakupił szambelan Christian Poul von Brand i wieś Lipki pozostawała w rodzinie von Brand przez około 100 lat, do 1802 r. Prawdopodobnie od połowy XVII w. we wsi był kościół, a od połowy XVIII w. we wsi działała szkoła, do której w 1774 r. uczęszczało 25 dzieci. Na początku XIX w. Lipki liczyły 322 mieszkańców, a we wsi były 44 domy. W 1837 r. Lipki przeszły w ręce mieszczańskiej rodziny Lehmann z Lubusza. W połowie XIX w. wieś bardzo się rozrosła, co wiąże się z korzystnym położeniem przy drodze Drezdenko-Skwierzyna i prawem organizowania targów będąc największą wsią w powiecie gorzowskim. Wieś posiadała własny herb: trzy złote kłosa na zielonym polu). W 1787 r. po północnej stronie wsi założono kolonię Lipki Nowe (*Neu Lipke*), która w 1929 r. połączyła się z wsią Lipki. Na gruncie Lipki Nowych wybudowano w 1910 r. nowy kościół, w miejsce starego szachulcowego. W 1933 grunty wsi wynosiły około 2700 ha. W 1936 r. na południe od wsi wybudowano linię kolejową na trasie Drezdenko-Skwierzyna. Po 1945 r. wieś była siedzibą władz gminnych, od 1952 Gromadzkiej Rady Narodowej, od 1972 siedzibą władz gminnych a od 1975 jako wieś sołecka w gminie Santok.

Ludzisławice

nazwa wymieniana w źródłach przed 1780 jako: *Langen-Werder* w 1780-92, 1822 jako *Louisenaue*. Początkowo wieś nosiła nazwę niemiecką Langen-Werder, zapewne ponowioną z nazwy terenowej, ta zaś od lang 'długi' i Werder 'wyspa'. Oboczna nazwa niemiecka *Louisenaue* od imienia córki właściciela (v. Rulicke) Louise + -aue. Nowa nazwa Ludzisławice wprowadzona urzędowo po 1945 r.

- Nowe Polichno** wieś założona w 1712 r. jako osada olęderska, na gruntach wsi Polichno, przez zasadźcę, właściciela majątku w Lipkach Wielkich von Brand. Na początku XIX w. dobra ziemskie w Nowym Polichnie podzielone były pomiędzy członków rodziny von Brand oraz barona von Rhade. W tym czasie we wsi mieszkało 31 rodzin osadników olęderskich oraz 8 rodzin komorników. W okresie międzywojennym majątek należał do właściciela folwarku w Lipkach Willego Hompela.
- Polichno** dziś dwie wsie Nowe Polichno i Stare Polichno, nazwa po raz pierwszy wymieniona w 1251 r. jako *Pollichno*, w 1531, 1559 r. jako *Polykno* w 1566 r. jako *Bollichenow*, w 1571, 1608 r. r. jako *Polichenow*, w 1642 r. jako *polnisch Dorff alss Pohlichen*, w 1712, 1833 *Pollychener Hollander*. Nazwa Polichno została zmieniona na *Pollychen*. Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1364 r. zamieszczona w układzie granicznym pomiędzy Polską a Brandenburgią, który odnawiał traktat z 1251 r. i w dokumencie Pollichno wymieniane jest jako własność Brandenburgii. W średniowieczu Polichno należało do Santoka, a następnie – w połowie - do Lipek. W XV i XVI w. wieś należała do rodzin von Ruelicke i von Platen, które miały swoje posiadłości w Santoku, Gralewi, Lipkach. W 1718 r. część dawnych posiadłości von Ruelicke przejął szambelan von Brand, a od 1790 r. jako współwłaściciel występuje Baron von Rhode. Na początku XIX w. wieś w połowie należy do barona von Rhode oraz von Brandt, zamieszkuje ją 442 mieszkańców złożone z 20 gospodarstw pełnorolnych, 20 półrolnych, 34 chałupników, 18 komorników, kowala, 2 karczmy, 2 leśniczych. W 1826 r. większa część wsi została strawiona pożarem, włącznie z kościołem, który odbudowano bezpośrednio po pożarze. Z uwagi na położenie bezpośrednio nad brzegiem rzeki wieś wielokrotnie była podtapiana. Wieś od 1975 r. w gminie Santok.
- Santok** nazwę jako *Zutok* odnotował Gall Anonim w swojej Kronice polskiej spisanej w latach 1112–1116 opisując miejscowość jako *strażnica i klucz do królestwa (Zutok regni custodiam et clavem)*. Nazwa wsi nawiązuje do położenia – staropolski *sątok* oznacza sphyw rzek, w tym przypadku Noteci i Warty. W roku 1154 arabski geograf Al-Idrisi w swoim dziele pt. Księga Rogera zamieścił nazwę *S(i)tnu* (identyfikowaną przez historyków z Santokiem lub Szczecinem spośród innych ważnych polskich miast: Krakowa, Gniezna, Sieradza, Wrocławia oraz Łęczycy. Miejscowość pod nazwą *Sanctog* zanotowana była po łacinie w dokumencie Przemysła I z 1250 roku wydanym w Gnieźnie. W kolejnym dokumencie z 1256 roku sygnowanym przez tego księcia miejscowość zanotowana została pod obecnie stosowaną nazwą *Santok*. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego wydany w XIX wieku podaje dwie nazwy polskie miejscowości Santok oraz Sątok, a także zgermanizowaną Zantoch. Oprócz tego podaje również historyczne nazwy wynotowane z dokumentów łacińskich jak *Santoc*, *Szantoch*, *Suthoc* i *Zutok*. Współczesna nazwa wprowadzona po

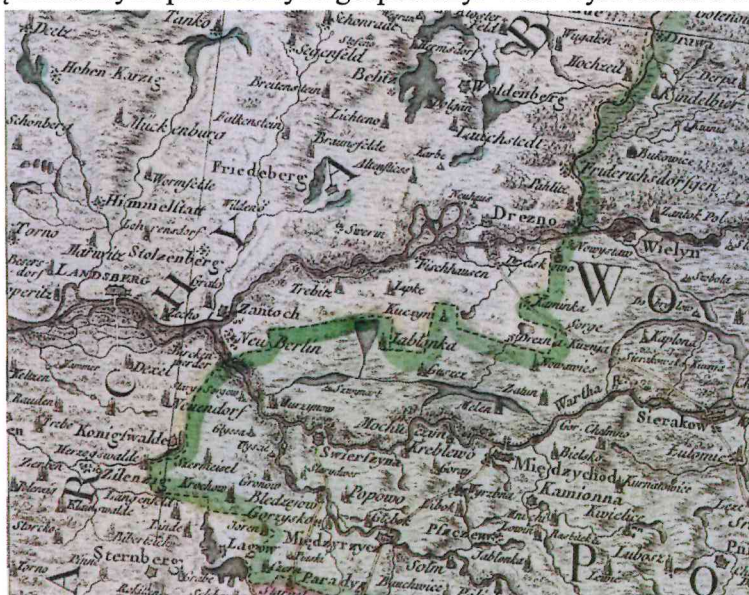
II wojnie światowej. W widłach Warty i Noteci w VIII w. powstaje osada (w XVIII w. Warta zmieniła swój bieg i łączy się z Notecią powyżej grodu), prawdopodobnie jako ośrodek terytorium opolnego. W X w. powstaje tu gród, na miejscu starego. W XI w. Gall Anonim wzmiankuje o niewielkim gródkiem na prawym brzegu rzeki – naprzeciwko grodu w Santoku - zbudowanym przez Pomorzan: „jest on strażnicą i kluczem królestwa; gród zaś wystawiony przez Pomorzan jest tak wysoki bliski chrześcijanom, że to co działo się w Santoku mogło być przez pogan dobrze słyszane i widziane”. Gródek Pomorzan, który wskutek ataków Bolesława Krzywoustego został zniszczony i opuszczony. Gród w Santoku wraz z innymi warowniami tworzył pas grodów, położony przy brodach Noteci na trasie szlaków łączących Pomorze z Wielkopolską, przebiegając z Międzyrzecza przez Santok, Myślibórz, Pyrzyce do Szczecina. W Żywocie św. Ottona znajduje się opis wyprawy misyjnej z 1125 r., w czasie której komes Santoka Pawlik otrzymał polecenie przeprowadzenia biskupa przez puszcze do Szczecina. Od połowy XIII w. droga przez Santok traci na znaczeniu wskutek wzrostu znaczenia Gorzowa. W 3 i 4 dziesięciolecie XIII w. gród w Santoku był głównym ośrodkiem administracyjnym z siedzibą archidiaconatu, podległemu biskupstwu poznańskiemu. Tereny te w XII i pierwszej połowie XIII w. były przedmiotem rywalizacji pomiędzy Piastami a książętami szczecińskim, do której w połowie XIII w. włączyła się Brandenburgia, która ok. 1250 r. zagarnęła od Pomorza kasztelanię cedyńską a wkrótce zdobyli na Wielkopolsce tereny do Gorzowa. Wieloletnie zmagania Wielkopolan z Brandenburczykami, wskutek których Santok jest ostatnim polskim grodem w drugiej połowie XIII w. Ale po 1296 r. po śmierci Przemysła II Brandenburczycy zajmują Santok, od o. 1300 jako tereny Nowej Marchii. W wyniku nadań powstały majątki możnowładców oraz zakonne joanitów, templariuszy, cystersów i kartuzów. Wkrótce także Santok traci na znaczeniu na rzecz Gorzowa, który został lokowany w 1257 r. W 1337 r. landbuch podaje jako właścicieli Santoka rodzinę Wedinghe, w połowie XIV w. Santok znajdował się w rękach rodu von Brederlow. W II połowie XIV w. von Ostenowie wykorzystując zmiany panującego w Marchii zajmują Santok i oddają gród w lenno królowi polskiemu (także Drezdenko) i zgodzili się na obsadzenie grodu polską załogą, co zostało odnotowane w dokumencie z 1365 r. Po śmierci Kazimierza Wielkiego w 1370 r. wójt Nowej Marchii Hasse de Uchtenhagen z rodu Wedlów korzystając z nieobecności zarządzającego Santokiem kasztelana Sędziwoja zajął podstępnie Santok a odsiecz zorganizowana przez wojewodę kaliskiego Przeclawa okazała się nieskuteczna. W 1378 r. cesarz Karol IV Luksemburczyk podzielił w testamencie państwo i Brandenburgia przypaść miała Zygmuntovi a Nowa Marchia Janowi, po którego śmierci przeszła na władanie Zygmunta – wówczas królowi węgierskiemu - w 1396 r. Zygmunt w 1403 r. sprzedaje z prawem wykupu Nową Marchię (wraz z Santokiem) zakonowi krzyżackiemu za kwotę 63 200 florenów węgierskich. W 1433 r. Santok został zniszczony wskutek wyprawy husyckiej. Po zawarciu pokoju wraca do Krzyżaków i w 1438 r. zostaje odbudowany po raz ostatni „Górny

Zamek”, w którego miejscu znajduje się obecnie wieża widokowa. W 1445 r. dobra santockie znajdują się w rękach rodziny von Marwitz. W 1454 r. Krzyżacy odsprzedają Hohenzolernom Nową Marchię i zamek w Santoku traci na znaczeniu, chociaż jeszcze w trakcie wojny trzydziestoletniej 1618-1648 wykorzystywane były jego wały. W Santoku nie było majątku szlacheckiego – folwarku. W wieku XVI działy własności w Santoku miały rody von Marwitz, von Strauss, von Ruffen, von Ruelicke, von Platen. Własności te utrzymywały się do 1820 r. Wieś uległa spaleniu podczas pożaru w 1820 r. a w 1854 została częściowo zniszczona podczas powodzi. Na początku XX w. w Santoku było wiele dużych gospodarstw chłopskich, których areał wynosił od 22 do 75 ha.

Wawrów

Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1319 r., książę zachodniopomorski Wratisław, jako opiekun nieletniego margrabiego Henryka II, zastawił za 80 grzywien srebra sądownictwo wyższe i prawo patronackie nad kościołem parafialnym we wsi Laurenciusdorpe rycerzowi Ottonowi i jego giermkom (najprawdopodobniej synom) Bartłomiejowi i Gerardowi Horkerom. Pod wymienioną nazwą została najpewniej wymieniona wieś Wawrów. W dokumencie z 1337 r. rodzina Horker wymieniana jest jako właściciele 10 łanów w Wawrowie. W 1354 r. wieś została zastawiona Henningowi i Konradowi von Marwitz, w 1354 r. margraf Ludvig zakupił 4 łany w Wawrowie (jako Lorentzstorp) i ofiarował je kościołowi mariackiemu w Gorzowie a sam kościół mariacki w Gorzowie zakupił od Horkerów kolejne 4 łany. Od XIV w. grunty wsi zaczęły wykupywać władze Landsberga (Gorzowa) i od ok. 1400 r. Wawrów jest wsią miejską, należącą do Gorzowa. W Wawrowie kościół wymieniany jest już od 1319 r. Według spisu z 1786 r. w Wawrowie były 39 gospodarzy. Około 1809 r. w Wawrowie było 22 gospodarzy pełnorolnych, 11 półrolnych i 14 komorników, 55 chałupników, kowal – łącznie 360 mieszkańców. W latach 20-tych XX w. Wawrów zasiedlony był wsią zamożnych pełnorolnych gospodarzy. Wieś wyzwolona 30.01.1945 r.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Ochrona dziedzictwa niematerialnego definiowana jest jako środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego: identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

W wyniku przejścia przez Polskę Ziemi Lubuskiej, po 1945 roku nastąpiła całkowita wymiana ludności - dotychczasowi mieszkańcy Niemcy wyjechali a w ich miejsce pojawili się osadnicy polscy z różnych stron. Spowodowało to nowe zróżnicowanie kulturowe, gdyż każda z grup przyniosła swoje tradycje i zwyczaje, została zerwana ciągłość kulturowa i uległo zanikowi niematerialne dziedzictwo kulturowe na tych terenach. Polityka państwa, najczęściej wsparta negatywną propagandą wobec dawnych mieszkańców a także brak reakcji organów Państwa doprowadziły do katastrofalnego stanu niemieckich, protestanckich cmentarzy. Dopiero po zmianach ustrojowych w 1989 r. nastąpiła zmiana polityki Państwa oraz nastawienia mieszkańców, którzy zaczęli się interesować historią lokalną i szeroko pojętym dziedzictwem kulturowym, będącym elementem budowy tożsamości „małej ojczyzny”. Przykładem takiego nowego działania są inicjatywy mieszkańców wsi Górki, Jastrzębnik mające na celu opiekę nad cmentarzami dawnych mieszkańców tych terenów, pełniąc poniekąd rolę nosicieli kultury pamięci o dawnych mieszkańcach.

Dziedzictwo niematerialne na terenie kultywowane jest głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych – na przykład doroczne dożynki, tradycji związanych ze

świętami kościelnymi, silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną uroczystości i imprez. Obrzędowość kościelna to także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne.

Tradycje kulinarne to także część dziedzictwa niematerialnego będąc także istotną częścią tożsamości kulturowej, a pielęgnowanie dziedzictwa kulinarnego w oparciu o produkty tradycyjne i regionalne jest kluczem do rozwoju regionu i szansą dla jego mieszkańców. Produkty tradycyjne, dzięki niezmiennej od lat recepturze wytwarzania, gwarantują wyjątkowe cechy i właściwości wyrobu. Specyfiką regionu województwa lubuskiego są m.in. lasy obfite w grzyby, jagody, jeziora bogate w ryby ale także potrawy z dziczyzny. W Polsce województwo lubuskie kojarzone jest z winem i miodem. Dla promocji Gminy należałoby szerzej wykorzystywać wypromowane produkty kulinarne, które znajdują się na Krajowej Liście Produktów Tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa. Krajową Listę Produktów Tradycyjnych utworzono na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą. Lista produktów tradycyjnych z terenu gminy Santok:

- kapusta kwaszona nadnotecka, produkt wpisany na listę produktów tradycyjnych w dniu 2007-04-26 w kategorii Warzywa i owoce w woj. lubuskim; tradycja produkcji kapusty kwaszonej we wsi Lipki Wielkie sięga lat 60-tych. Surowce zaś użyte do jej produkcji pochodzą z własnych gospodarstw. Początkowo kapustę kwaszono tylko na własne potrzeby. Z biegiem lat, gdy powierzchnie upraw warzyw w tym rejonie wzrosły, zorganizowano we wsi skup warzyw, a następnie zajęto się na większą skalę produkcją kapusty kwaszonej;
- ogórki kiszane nadnoteckie, produkt wpisany na listę produktów tradycyjnych w dniu 2007-04-26 w kategorii Warzywa i owoce w woj. lubuskim;
- papierówka w syropie, produkt wpisany na listę produktów tradycyjnych w dniu 2013-10-01 w kategorii Warzywa i owoce w woj. lubuskim, przepis na papierówkę w syropie kultywowany był w Janczewie. Koło Gospodyń Wiejskich zajęło się szkoleniem młodzieży, tak by miejscowe owoce i warzywa służyły do sporządzania potraw, wypieków, a także przetworów na zimę. Gospodynie z Janczewa zaczęły chętnie używać w swojej kuchni papierówek z drzew, które nie uległy zniszczeniu w okresie wojennym. Z upodobaniem przygotowywały jabłka w syropie używane do dań obiadowych, a także jako słodczyce dla dzieci.
- Szarlotka z renetą landsberską, produkt wpisany na listę produktów tradycyjnych w dniu 2013-06-24 w kategorii Wyroby piekarnicze i cukiernicze w woj. lubuskim;
- Miód wielokwiatowy łąkowy z Doliny Noteci, produkt wpisany na listę produktów tradycyjnych w dniu 2007-03-01 w kategorii Miody w woj. lubuskim

Równie ważnym elementem spójności obszaru są wspólne doświadczenia historyczne, świadczące o zaangażowaniu mieszkańców w walkę o odzyskanie niepodległości.

5.2.4. Infrastruktura kultury

Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku

Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku jako instytucja kultury działa od 1 kwietnia 2016 r. 25 listopada 2020 roku Rada Gminy Santok podjęła uchwałę w sprawie zmiany nazwy instytucji

kultury z Gminny Ośrodek Kultury w Santoku na Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku. Zmienił się również statut instytucji i logo. Zarówno siedziba jak i podstawowy zakres działań CKiR nie uległy zmianie, i do podstawowych zadań CKiR należy: organizowanie działalności kulturalnej, sportowej i rekreacyjnej na terenie gminy Santok.. CKiR w Santoku posiada w użyczeniu następujące obiekty:

- 1) Budynek Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku,
- 2) Biblioteka w Santoku wraz z siłownią,
- 3) Sala wiejska w Lipkach Wielkich, wraz z biblioteką,
- 4) Boisko Orlik w Wawrowie.

W grudniu 2020 r. CKiR w Santoku wygrało konkurs zostając tym samym instytucją zarządzającą przystanią rzeczną Marina Santok.

Do najważniejszych zadań CKiR należy organizacja dużych przedsięwzięć przyciągających mieszkańców różnych miejscowości Gminy Santok. Są to m.in. imprezy plenerowe oraz wydarzenia odbywające się w halach sportowych lub większych salach wiejskich.

W roku 2021 Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku wiele działań zrealizowało współpracując z organizacjami pozarządowymi, w tym: stowarzyszeniami, fundacjami, klubami sportowymi oraz Kołami Gospodyń Wiejskich. Współpraca obejmowała organizację wydarzeń artystycznych oraz sportowo-rekreacyjnych na terenie Gminy Santok. CKiR współpracuje między innymi z bardzo prężnie działającym na terenie gminy Stowarzyszeniem Przyjaciół Gminy Santok „Pomocna Dłoń”; z Fundacją Ochrony Przyrody i Dóbr Historycznych Ziemi Santockiej, z kołami gospodyń wiejskich. W roku 2021 CKiR w Santoku pozyskując środki z Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej zorganizowało tygodniowy plener malarski, którego efektem była poplenerowa wystawa. W plenerze uczestniczyły osoby dorosłe z Polski i z Niemiec oraz młodzież z Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu. Współpracując z Towarzystwem Przyjaciół Miłośników Lwowa i Kresów Południowo- Wschodnich z inicjatywy radnego gminnego oraz członka towarzystwa CKiR zorganizowało biesiadę propagującą wiedzę o Lwowie i południowej części dawnych Kresów Wschodnich.

Przy Centrum Kultury i Rekreacji działa **Chór Santoccy Grodzianie**, który powstał przy Gminnym Ośrodku Kultury w Santoku w 2009 r. W repertuarze chóru są piosenki patriotyczne, kresowe, biesiadne oraz religijne. Występowali w Berlinie na Dniu Poloni zaproszeni przez wspólnotę z Polski w Berlinie. Występują na dożynkach, biorą cykliczny udział w Kresowianie w Gorzowie Wlkp. Uatrakcyjnijają wolny czas swoim śpiewem pensjonariuszom Domu Opieki w Gorzowie. Chór liczy ok. 20 osób.

Przy Kole Gospodyń Wiejskich w Janczewie działa **Zespół ludowy Janczewianki**, który powstał samoistnie przy KGW w 1962 roku. Repertuar zespołu jest urozmaicony. Stanowią go głównie utwory ludowe, zespół promuje kulturę lubuską i wiejską, uczestniczy w różnych przeglądach piosenek biesiadnych, uświetnia swoim występem wiele imprez regionalnych, np. dożynki gminne i wojewódzkie, wiele imprez wystawienniczych, kiermaszów. Zespół śpiewa również repertuar o tematyce religijnej.

Wśród zorganizowanych i współorganizowanych przez Centrum Kultury i Rekreacji imprez należy wymienić:

- Dni Grodu Santok
- Gminny Dzień Osób Niepełnosprawnych
- Gminny Dzień Kobiet
- Dożynki Gminne
- Janczewska Dziesiątka

- Gminny Dzień Seniora
- Złot aut klasycznych
- Narodowe Czytanie
- Sprzątanie Brzegów Warty
- Biesiada Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich
- Jarmark Świąteczny 10.12.2021 r. - Marina w Santoku.
- Wielkanocna gra terenowa
- Dzień Dziecka, Noc Kupały w Santoku
- Plecenie wieńca dożynkowego
- Warsztaty winiarskie,
- Święto Niepodległości: „Opowieści Pokoleń”, „Ocalić wspomnienia”, koncert polskiej muzyki klasycznej i filmowej, wystawa starych zdjęć

W strukturach Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku działa Biblioteka w Santoku oraz Filia Biblioteki w Lipkach Wielkich. Do głównych zadań bibliotek należy zaspakajanie potrzeb czytelniczych mieszkańców Gminy Santok oraz upowszechnianie wiedzy i nauki. W swojej działalności pracownicy bibliotek oraz centrum kultury starają się animować i organizować wiele zadań rozwijających zainteresowania i poszerzających horyzonty na wielu płaszczyznach, różnych grup społecznych. Organizowane są spotkania z autorami, konkursy recytatorskie oraz akcje promujące czytelnictwo (Narodowe czytanie, Noc Bibliotek).

Muzeum Grodu Santok

Muzeum Grodu Santok zostało otwarte 24 czerwca 1978 r., jest filią Muzeum Lubuskiego im. J. Dekerta w Gorzowie. Po przeprowadzonych pracach remontowych została otwarta nowa ekspozycja: „Gród Santok. Strażnica i klucz królestwa”. Na wystawie zaaranżowano wykopy archeologiczne z relikami zabudowy odkrytej na grodzisku w Santoku. W gablotach umieszczono zabytki pozyskane w trakcie prac wykopaliskowych. Uzupełnieniem wystawy są animacje odtwarzające elementy życia codziennego we wczesnośredniowiecznym grodzie, nowoczesny kiosk multimedialny.

Organizacje pozarządowe oraz prowadzące działalność pożytku publicznego

Gmina Santok realizuje zadania ze sfery publicznej we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na podstawie „Wieloletniego Programu Współpracy Gminy Santok z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na lata 2020-2023” przyjętego uchwałą XVI/152/2019 Rady Gminy Santok z dnia 27 listopada 2019 r. Wieloletni Program Współpracy w Gminie Santok realizowany jest od 1 stycznia 2020 roku do 31 grudnia 2023 roku. Program określa w sposób czytelny cele, zasady, zakres, formy współpracy pomiędzy samorządem a organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego wraz z określeniem priorytetowych zadań publicznych przewidzianych do realizacji w latach 2020-2023

Za priorytetowe zadania publiczne do realizacji w latach 2020-2023 uznano między innymi:

3. Zadania z zakresu kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, do których należą:
- 1) ochrona, renowacja, odbudowa miejsc oraz obiektów ważnych historycznie,
 - 2) prowadzenie działań dydaktycznych związanych z historią i dziedzictwem narodowym,
 - 3) wydawanie publikacji w postaci drukowanej lub z zastosowaniem innych technik zapisu obrazu i dźwięku służących upowszechnianiu historii, tradycji i kultury gminy,
 - 4) wspomaganie rozwoju kultury i sztuki poprzez tworzenie przestrzeni dla kultury alternatywnej,
 - 5) wspomaganie twórczości artystycznej oraz organizowanie przedsięwzięć artystycznych wzbogacających ofertę gminy,
 - 6) organizowanie plenerowych imprez kulturalnych o zasięgu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym,
 - 7) rozwijanie twórczości i edukacji artystycznej mieszkańców gminy.
5. Działania w zakresie turystyki i krajoznawstwa, do których należą:
- 1) organizacja m.in. rajdów, biegów, zlotów turystycznych, spływów kajakowych, wodniackich, zawodów turystycznych oraz rekreacji mieszkańcom gminy,
 - 2) organizacja konkursów, przeglądów, imprez oraz innych działań służących rozwojowi i popularyzacji turystyki i rekreacji,
 - 3) wydawanie publikacji turystycznych, a w szczególności map, folderów i przewodników.

Turystyka

Tereny Gminy Santok są niezwykle atrakcyjne dla uprawiania turystyki, także kwalifikowanej. Na terenie Gminy są wytyczone szlaki piesze, rowerowe oraz wodne. Poza tym w Santoku działa Muzeum Grodu Santok wraz ze Średniowiecznym Grodziskiem. Oba miejsca stanowią swojego rodzaju kompleks historyczny zawierający nie tylko informacje, ale również szereg ciekawostek, a także atrakcji takich jak wystawy oraz prezentacje multimedialne. Na terenie Średniowiecznego Grodziska dostępna jest również 2 km ścieżka edukacyjna.

Santok posiada również **Marinę Santok**, która wyposażona jest w nowoczesną infrastrukturę wraz z węzłem sanitarnym zapewniającą kompleksowe usługi dla turysty. Na terenie mariny znajdują się domki noclegowe oraz pole namiotowe stanowiące świetne miejsce na wypoczynek w trakcie turystycznej wyprawy. Marina posiada również wypożyczalnię sprzętu wodnego (kajaki, łodzie wioślarskie oraz motorówkę), a także rowerów turystycznych. Na terenie obiektu mieszczą się wiaty i stoły biwakowe.

Turystyka wodna (Opisane poniżej spływy rzekami: Notecią, Wartą i Obrą tylko częściowo zlokalizowane są na terenie gminy Santok. Spływ Notecią przebiega przez tereny gmin: Drezdenko, Stare Kurowo, Zwierzyń i Santok).

- Spływ Notecią:
Szlak bierze początek w ujściu rzeki Drawy do Noteci (miejscowość Bielice). Następnie trasa spływu przebiega przez Drezdenko, Gościmiec, Lipki Małe, Santok. W Santoku Notec uchodzi do Warty i jest to naturalne przedłużenie spływu do Gorzowa Wlkp. Długość trasy spływu wynosi ok. 50 km.
- Spływ Wartą:
Trasa spływu bierze początek w Międzychodzie, a następnie przebiega przez Skwierzynę, Santok, Gorzów Wlkp. skąd wiedzie do Kostrzyna n/O. Całkowita długość spływu wynosi ok. 137 km.
- Spływ Obrą:

Spływ rzeką Obrą bierze początek w Trzcielu, następnie przebiega przez: Międzyrzecz, Górzycza, Bledzew, Skwierzyna i w Santoku kończy swój bieg. Długość spływu wynosi 143 km

Szlaki rowerowe

- Gorzów Wlkp. – Czechów – Santok
Trasa zaczyna się we wschodnim krańcu Gorzowa Wlkp. i wiedzie wzdłuż prawego brzegu Warty, u podnóża Wysoczyzny Gorzowskiej. Długość trasy wynosi ok. 10 km. Trasa kończy swój bieg w Santoku.
- Gorzów Wlkp.-Czechów-Janczewo-Nierzym-Zdroisk-Santok
Długość trasy wynosi ok. 36 km. Na przebiegu trasy znajduje się rezerwat przyrody "Zdroiskie Buki" zlokalizowany w lasach Puszczy Gorzowskiej.
- Gorzów Wlkp.-Czechów-Santok-Brzezinka-Górki Noteckie-Santoczno
Trasa ścieżki rowerowej liczy 32 km i została wytyczona i oznakowana kolorem niebieskim. Na przebiegu trasy znajduje się rezerwat przyrody "Zdroiskie Buki" zlokalizowany na obszarze Puszczy Gorzowskiej.
- Gorzów Wlkp.-Czechów-Santok-Lipki Wielkie-Gościm
Ścieżka rowerowa o długości ok. 35 km. Stanowi przedłużenie trasy Gorzów-Czechów-Santok. Końcowa część trasy wiedzie skrajem puszczy Noteckiej do Gościmia
- Gorzów Wlkp.-Czechów-Santok-Lipki Małe-Górki Noteckie
Ścieżka rowerowa będąca przedłużeniem ścieżki Gorzów Wlkp.-Czechów-Santok. Całkowita długość szlaku wynosi ok. 22 km.

Szlaki piesze

- szlak żółty: Gorzów - Santok (dł. 17,6 km)

Trasa przebiega południową krawędzią Równiny Gorzowskiej, sąsiadującą z pradoliną Kotliny Gorzowskiej. Urozmaicona jest malowniczymi, często zalesionymi dolinkami, będącymi dziełem erozji wodnej. Atrakcją szlaku są piękne widoki na dolinę Warty oraz możliwość zapoznania się z bogatą przeszłością grodu Santok w miejscowym muzeum.

- szlak niebieski: Santok-Stare Polichno-Skwierzyna, długość szlaku - 22,3 km

Trasa przebiega przez dwie krainy geograficzne - Pradolinę Toruńsko-Eberswaldzką (Kotlina Gorzowska) i Nizinę Wielkopolsko-Kujawską. Na odcinku Santok-Stare Polichno przecina dolinę Noteci, wiodąc wzdłuż prawego brzegu Warty. Teren jest bezleśny, równinny, zalewowe łąki i pola uprawne. Dalej zaczynają się tereny leśne Puszczy Noteckiej - głównie bory sosnowe

- szlak zielony: Górki Noteckie-Zdroisko-Santoczno, długość szlaku - 7,9 km (12,3 km)

Trasa prowadzi lasami Puszczy Gorzowskiej, wzdłuż malowniczej, głęboko wciętej w teren doliny rzeczki Santocznej. Na niektórych odcinkach rzeka silnie meandruje. Szczególnie piękny jest odcinek od Zdroiska po ujście (do Kanału Puls), gdzie występują wąwozy o dość wysokich, zalesionych zboczach. Szlak przebiega przez rezerwat "Zdroiskie Buki"

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. *Dz. U. z 2020 r. poz. 282*), formami ochrony zabytków są:

- ✓ wpis do rejestru zabytków;
- ✓ uznanie za pomnik historii;
- ✓ utworzenie parku kulturowego;

- ✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Santok funkcjonują wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) *prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) *wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) *prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) *prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) *prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) *przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) *trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) *dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) *zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) *umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) *podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) *poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

5.3.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Santok znajduje się pięć zespołów zabytków i zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków.

Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków w Gminie Santok

	MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	ADRES, NR DZIAŁKI	CZAS POWSTANIA	REJESTR ZABYTKÓW	
					NR REJESTRU	DATA DECYZJI
1.	Czechów	Kościół filialny p.w. Królowej Polski	ul. Klonowa 10 obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.160	poł. XIX w.	L-261/A	24.08.2007
2.	Gralewo	Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.253	ok. 1708 r.	507 KOK-I-45/76	30.05.1963 26.10.1976
3.	Gralewo	Zespół dworsko-folwarczny	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.31/24, 331/25, 331/26, 331/27, 331/29, 331/31	XVIII/XIX w.	646 KOK-I-85/76	18.12.1963 02.11.1976
4.	Gralewo	Magazyn (spichlerz) w zespole folwarcznym	Gralewo nr 104C obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/24	ok. 1921 r.	646 KOK-I-85/76	18.12.1963 02.11.1976
5.	Gralewo	Stodoła) w zespole folwarcznym	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/24	ok. 1921 r.	646 KOK-I-85/76	18.12.1963 02.11.1976
6.	Janczewo	Kościół filialny p.w. Królowej Polski	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.137	ok. 1733-1735 r.	648 KOK-I-86/76	18.12.1963 05.11.1976 r.
7.	Lipki Wielkie	Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Plac Kościelny obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.316	1910-1911 r.	L-732/A	05.12.2006
8.	Nowe Polichno	Kościół filialny p.w. św. Izydora	obręb: NOWE POLICHNO ID: 080106_2.0010.68/2	1882 r.	L-733/A	09.12.2016
9.	Nowe Polichno	Cmentarz przykościelny przy kościele filialnym p.w. św. Izydora	obręb: NOWE POLICHNO ID: 080106_2.0010.68/1, 68/2	poł. XIX w.	L-733/A	09.12.2016
10.	Santok	Wieża widokowa	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.125/1	1935 r.	KOK-I-325/90	09.01.1990
11.	Santok	Dzwonnica wiejska	ul. Gorzowska 96B obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.522/2,659	1764-69 r.	658 KOK-I-94/76	18.12.1963 05.01.1976
12.	Santok	Kościół parafialny p.w. św. Józefa	ul. Szkolna obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.69	1858 r.	L-292/A	14.07.2008
13.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 15 obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.322	XIX w.	512 KOK-I-50/76	30.05.1963 28.10.1976

14.	Stare Polichno	Kościół parafialny p.w. św. Antoniego	ul. Skwierzyńska obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.275	XIX w.	2113	04.05.1971
15.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Sportowa 5 obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.269/3	1907 r.	511 KOK-I-49/76	30.05.1963 i 28.10.1976
16.	Wawrów	Kościół filialny p.w. Opieki św. Józefa	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.146	XIII-XIV w., wieża 1833 r.	189 KOK-I-19/76	16.03.1961 i 22.10.1976

Tabela nr 2: Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków w Gminie Santok

	Zweryfikowana nazwa miejscowości	Nazwa miejscowości w rejestrze zabytków	Nr obsz. AZP	Nr st. w miejsc.	Nr st. na obsz.	Nr wpisu do rejestru zabytków	Wpis do rejestru zabytków
1.	NOWE POLICHNO	Nowe Polichno	45-14	1	2	rej. zab. KOK-I-318	Zespół osadniczy: osady z okresów mezolitu, epoki żelaza i okresu lateńskiego, okresu wpływów rzymskich i późnego średniowiecza oraz cmentarzysko kultury łużyckiej z okresu brązu
2.	SANTOK	Nowe Polichno	45-14	(5)*	7	rej. zab. KOK-I-317	Zespół osadniczy: osady z okresów mezolitu, epoki żelaza – kultura przeworska, okresu wpływów rzymskich, wczesnego średniowiecza i późnego średniowiecza
3.	SANTOK	Nowe Polichno	45-14	(6)*	8	rej. zab. KOK-I-316	Zespół osadniczy: obozowisko mezolityczne, osad kultury łużyckiej oraz osada z późnego średniowiecza
4.	SANTOK	Santok	45-13	14	45	rej. zab. KOK-I-307	Grodzisko z okresu wczesnego średniowiecza oraz późnego średniowiecza
5.	SANTOK	Santok	45-14	17	11	rej. zab. KOK-I-319	Zespół osadniczy: osady z okresów mezolitu, kultury łużyckiej z okresu brązu, okresu wpływów rzymskich, wczesnego i późnego średniowiecza

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych.

5.3.3. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r. nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r.

r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest potrzebna w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków powinny się znaleźć wszystkie zabytki znajdujące się na terenie objętym zakresem właściwości danego wojewódzkiego konserwatora zabytków. To istotnie odróżnia wojewódzką ewidencję zabytków od rejestru zabytków. Wpis do rejestru zabytków wywołuje skutki prawne w postaci objęcia danego obiektu ochroną prawną, pozwalającą na ingerencję państwa w konstytucyjnie chronione prawo własności. Rejestr opiera się na zasadzie wyboru, która oznacza, że historyczny obiekt proponowany do indywidualnej ochrony konserwatorskiej poprzez wpis do rejestru zabytków w celu jego zachowania powinien mieć wartości wyższe wobec innych obiektów tego samego typu i ponadprzeciętne. Dzięki wojewódzkiej ewidencji zabytków, która odzwierciedlać powinna cały zasób zabytkowy na danym terenie, można umiejscowić dany obiekt we właściwym miejscu w hierarchii wartości obiektów historycznych. Skutkiem wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków, prowadzonej niezależnie od rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest obowiązek informacyjny. Zgodnie z art. 28 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5 nin. ustawy, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2. Zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Listę obiektów zabytkowych ujętych w prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim przedstawiono w tabeli nr 2 – są to zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Santok. Jedynie część obiektów zabytkowych ujęte w ewidencji wojewódzkiej posiada karty ewidencyjne zabytku nieruchomego.

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.3.5. Zabytki w zbiorach muzealnych.

W Santoku funkcjonuje Muzeum Grodu Santok, będące filią Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim. Muzeum powstało w 1978 r. Zbiory muzeum związane są z badaniami wczesnośredniowiecznego grodziska datowanego od VIII w. do przełomu XII/XIII w.

Na wystawie „Gród Santok. Strażnica i klucz królestwa” zaaranżowano wykopy archeologiczne z relikdami zabudowy odkrytej na grodzisku w Santoku. W gablotach znajdują się zabytki pozyskane w trakcie badań wykopaliskowych. Cennym uzupełnieniem wystawy są animacje odtwarzające elementy życia codziennego we wczesnośredniowiecznym grodzie.

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. *Dz. U. z 2020 r. poz. 282*). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (*Dz. U. Nr 113, poz. 661*) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1886*) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo

o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków opiece nad zabytkami (*Dz.U. 2022 poz. 840*) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa

narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków**. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886)

5.4.1. Zabytki nieruchomości ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Santok

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków). Gmina Santok posiada gminną ewidencję zabytków przyjętą Zarządzeniem nr CVII Wójta Gminy Santok z dnia 28.11.2022r.

Tabela nr 3: Zabytki nieruchomości w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Santok – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 3.

	MIJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	ADRES	NR DZIAŁKI	CZAS POWSTANIA
17.	Baranowice	Dom	Baranowice nr 26	obręb: BARANOWICE ID: 080106_2.0014.44/1	ok. 1900 r.
18.	Baranowice	Dom	Baranowice nr 28	obręb: BARANOWICE ID: 080106_2.0014.39/2	ok. 1920 r.
19.	Czechów	Wieś - wielodrożnica			1328 r.
20.	Czechów	Chałupa	ul. Dębowa 3	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.83/4	pocz. XX w.
21.	Czechów	Chałupa	ul. Dębowa 6	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.45	pocz. XX w.
22.	Czechów	Chałupa	ul. Dębowa 10	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.41	poł. XIX w.
23.	Czechów	Chałupa	ul. Dębowa 12	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.40/2	k. XIX w.
24.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 4	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.236/1	XIX/XX w.
25.	Czechów	Budynek stodołno-inwentarski	ul. Kalinowa 5	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.235/4	4 ćw. XIX w.
26.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 6	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.234/4	pocz. XX w.
27.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 11	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.232/1	pocz. XX w.
28.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 13	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.230	pocz. XX w.
29.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 16	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.227/4	poł. XIX w.
30.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 20	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.199/1	XIX/XX w.
31.	Czechów	Remiza	ul. Kalinowa 33	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.104/1	1 ćw. XX w.
32.	Czechów	Świetlica wiejska	ul. Kalinowa 34	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.101/1	ok. 1898 r.
33.	Czechów	Budynek mieszkalny, sklep, ob. świetlica	ul. Kalinowa 34 / ul. Klonowa 1	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.2101/1 i 98/1	k. XIX w.

		wiejska i budynek mieszkalny			
34.	Czechów	Chałupa	ul. Kalinowa 37	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.91/3	ok. 1929 r.
35.	Czechów	Chałupa	ul. Klonowa 3	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.97	XIX/XX w.
36.	Czechów	Chałupa	ul. Klonowa 5	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.95/2	XIX/XX w.
37.	Czechów	Kościół filialny p.w. Królowej Polski	ul. Klonowa 10	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.160	poł. XIX w.
38.	Czechów	Cmentarz przykościelny	ul. Klonowa	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.160	XVIII w.
39.	Czechów	Chałupa	ul. Klonowa 11	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.47	pocz. XX w.
40.	Czechów	Chałupa	ul. Klonowa 12, 14	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.158 i 159	XIX/XX w.
41.	Czechów	Chałupa	ul. Klonowa 30	obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.151/3	XIX/XX w.
42.	Czechów	Wiatrak		obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.193	poł. XVIII w.
43.	Czechów	Cmentarz ewangelicki		między innymi: obręb: CZECHÓW 080106_2.0005.106/9	poł. XIX w.
44.	Górki	Cmentarz ewangelicki		obręb: GÓRKI ID: 080106_2.0006.68	poł. XIX w.
45.	Górki	Stodoła	Górki nr 27	obręb: GÓRKI ID: 080106_2.0006.97/3	ok. 1900 r.
46.	Górki	Dom	Górki nr 34	obręb: GÓRKI ID: 080106_2.0006.112	ok. 1929 r.
47.	Górki	Dom	Górki nr 46	obręb: GÓRKI ID: 080106_2.0006.139/1	ok. 1880 r.
48.	Gralewo	Wieś - owalnica			1337 r.
49.	Gralewo	Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego		obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.253	ok. 1708 r.
50.	Gralewo	Cmentarz przykościelny ewangelicki przy kościele parafialnym p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego		obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.253	poł. XIX w.
51.	Gralewo	Park dworski		obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.wg. załączonego planu	poł. XIX w.
52.	Gralewo	Cmentarz komunalny		obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.115	II poł. XIX w.
53.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 3	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.46/2	I.10-te XX w.
54.	Gralewo	Budynek mieszkalny	Gralewo nr 4	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.47	pocz. XX w.
55.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 5	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.48	I.20-te XX w.
56.	Gralewo	Dom	Gralewo nr 6	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.49	ok. 1920 r.
57.	Gralewo	Plebania, ob. budynek parafialny	Gralewo nr 7	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.50/1	XIX/XX w.
58.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 10	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.172	k. XIX w.
59.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 20 i 20A	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.278/1 i 278/2	pocz. XX w.
60.	Gralewo	Budynek mieszkalny	Gralewo nr 21	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.277	pocz. XX w.
61.	Gralewo	Dom	Gralewo nr 24	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.274	ok. 1858 r.
62.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 25	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.272/2	1936 r.
63.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 26	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.272/3	4 ćw. XIX w.
64.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 27	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.271	pocz. XX w.
65.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 37	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.259/1	ok. 1922 r.
66.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 38	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.238/1	pocz. XX w.
67.	Gralewo	Chałupa (dwojak)	Gralewo nr 39 i 39A	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.257 i 256	pocz. XX w.

68.	Gralewo	Budynek mieszkalny (dwojok)	Gralewo nr 42 i 43	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.245 I 246	pocz. XX w.
69.	Gralewo	Chałupa (trojak)	Gralewo nr 52	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.112	k. XIX w.
70.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 60	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.122	k. XIX w.
71.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 61	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.123	k. XIX w.
72.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 66	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.703/1	pocz. XX w.
73.	Gralewo	Stodoła	Gralewo nr 78	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.61	ok. 1900 r.
74.	Gralewo	Budynek mieszkalny ze świetlicą, ob. budynek mieszkalny	Gralewo nr 82	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.56/4	pocz. XX w.
75.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 84	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.54	pocz. XX w.
76.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 85	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.53/2	I.20-te.XX w.
77.	Gralewo	Dom	Gralewo nr 86	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.52/2	ok. 1850 r.
78.	Gralewo	Stodoła	Gralewo nr 86	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.52/2	ok. 1850 r.
79.	Gralewo	Szkołą, ob. przedszkole	Gralewo nr 90	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.71/3	pocz. XX w.
80.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 92	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.67	pocz. XX w.
81.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 93	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.58	pocz. XX w.
82.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 94	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.70	pocz. XX w.
83.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 96	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.318/1	k. XIX w.
84.	Gralewo	Chałupa	Gralewo nr 97	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.319/1	pocz. XX w.
85.	Gralewo	Dom mieszkalny (trojak)	Gralewo nr 104	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/33	ok. 1921 r.
86.	Gralewo	Zespół dworsko-folwarczny	Gralewo	obręb: GRALEWO ID: 080106_2.0003.31/24, 331/25, 331/26, 331/27, 331/29, 331/31	XVIII/XIX w.
87.	Gralewo	Budynek gospodarczy (kuźnia, stolarnia) w zespole folwarcznym	Gralewo	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/34	ok.poł. XIX w.
88.	Gralewo	Magazyn (spichlerz) w zespole folwarcznym	Gralewo nr 104C	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/24	ok. 1921 r.
89.	Gralewo	Magazyn (fmagazyn zbożowy) w zespole folwarcznym	Gralewo	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/24	ok. poł. XIX w.
90.	Gralewo	Stodoła) w zespole folwarcznym	Gralewo	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/24	ok. 1921 r.
91.	Gralewo	Budynek inwentarski w zespole folwarcznym	Gralewo	obręb: GRALEWO 080106_2.0003.331/24	ok. 1910 r.
92.	Janczewo	Wieś - owalnica			1337 r.
93.	Janczewo	Park pałacowy	Janczewo	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002. wg. załączonego planu	1 poł. XIX w.
94.	Janczewo	Kościół filialny p.w. Królowej Polski	Janczewo	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.137	ok. 1733-1735 r.
95.	Janczewo	Cmentarz komunalny	ul. Główna / ul. Sportowa	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.231/1	poł. XIX w.
96.	Janczewo	Chałupa	ul. Główna 7	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.308	pocz. XX w.
97.	Janczewo	Chałupa	ul. Główna 12	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.216/2	k. XIX w.
98.	Janczewo	Chałupa	ul. Główna 29	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.297	ok. 1913 r..
99.	Janczewo	Chałupa	ul. Główna 37	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.292/3	k. XIX w.
100.	Janczewo	Chałupa	ul. Główna 47	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.288	k. XIX w.
101.	Janczewo	Chałupa	ul. Główna 53 i 55	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.280/2	XIX/XX w.
102.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 4	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.135/4	k. XIX w.

103.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 5	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.214	k. XIX w.
104.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 6	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.134	k. XIX w.
105.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 7	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.212	ok. 1935 r.
106.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 12	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.123/7	pocz. XX w.
107.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 14	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.125/1	pocz. XX w.
108.	Janczewo	Chałupa	ul. Lipowa 15	obręb: JANCZEWO ID: 080106_2.0002.206/8	I.10-te XX w.
109.	Janczewo	Zespół folwarczny	ul. Parkowa	obręb: JANCZEWO 080106_2.0002.161/1, 161/3, 161/4, 162/5, 162/10, 162/12, 162/13, 162/14, 162,15, 162/16, 162/18, 162/19, 830, 843/3,	XIX w.
110.	Janczewo	Budynek mieszkalny – czworak, w zespole folwarcznym	ul. Parkowa 4	obręb: JANCZEWO 080106_2.0002.162/12	k. XIX w.
111.	Janczewo	Magazyn w zespole folwarcznym	ul. Parkowa 6	obręb: JANCZEWO ID:080106_2.0002.161/4	1860 r.
112.	Janczewo	Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	ul. Parkowa 18	obręb: JANCZEWO 080106_2.0002.206/8	pocz. XX w.
113.	Janczewo	Budynek mieszkalny	ul. Wiejska 1	obręb: JANCZEWO ID:080106_2.0002.281/3	pocz. XX w.
114.	Janczewo	Budynek mieszkalny - czworak	ul. Wylotowa 1	obręb: JANCZEWO ID:080106_2.0002.118	ok. 1919 r.
115.	Jastrzębnik	Wieś - ulicówka			2 poł. XVIII w.
116.	Jastrzębnik	Cmentarz ewangelicki	Jastrzębnik	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.252	pocz. XX w.
117.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 1	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.301/1	pocz. XX w.
118.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 3	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.299/7	poł. XIX w.
119.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 4	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.265/1	I.10-20-te XX w.
120.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 6	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.298/3	pocz. XX w.
121.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 7	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.297/1	XIX/XX w.
122.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 8	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.296/1	pocz. XX w.
123.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 9	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.295/3	I.10-20-te XX w.
124.	Jastrzębnik	Budynek mieszkalno- usługowy	Jastrzębnik nr 10	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.312/1	poł. XIX w.
125.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 12	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.254/2	I.10-te XX w.
126.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 19	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.253/1	I.10-te XX w.
127.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 20	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.292/4	XIX/XX w.
128.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 21	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.249	I.20-30-te XX w.
129.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 23	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.246	pocz. XX w.
130.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 24	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.290/1	pocz. XX w.
131.	Jastrzębnik	Budynek mieszkalno- usługowy	Jastrzębnik nr 26	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.289/4	I.10-te XX w.
132.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 27	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.242/8	poł. XIX w.
133.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 30	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.287	I.10-te XX w.
134.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 31	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.239/4	pocz. XX w.
135.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 34	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.235/3	XVIII/XIX w.
136.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 35	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.285/5	1 poł. XIX w.
137.	Jastrzębnik	Świątlica, ob. gminna sala wiejska	Jastrzębnik nr 36	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.284/1	pocz. XX w.
138.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 37	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.283/3	poł. XIX w.

139.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 38	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.233/3	XIX w.
140.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 44	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.227/4	pocz. XX w.
141.	Jastrzębnik	Plebania i szkołka przykościelna, ob. budynek mieszkalny	Jastrzębnik nr 45	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.225/4	I. 10-20-te XX w.
142.	Jastrzębnik	Cmentarz ewangelicki	Jastrzębnik	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.279	poł. XIX w.
143.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 46	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.278	pocz. XX w.
144.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 50	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.223	ok. 1910 r.
145.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 53	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.222/1	pocz. XX w.
146.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 56	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.273/3	pocz. XX w.
147.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 57	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.272/3	poł. XIX w.
148.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 61	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.212/2	1 poł. XIX w.
149.	Jastrzębnik	Chałupa	Jastrzębnik nr 62	obręb: JASTRZĘBNIK ID: 080106_2.0015.267/1	pocz. XX w.
150.	Lipki Małe	Kościół filialny p.w. św. Stanisława Kostki	Lipki Małe	obręb: LIPKI MAŁE ID: 080106_2.0008.65	ok. 1907 r.
151.	Lipki Małe	Cmentarz przykościelny przy kościele filialnym p.w. św. Stanisława Kostki	Lipki Małe	obręb: LIPKI MAŁE ID: 080106_2.0008.65	ok. 1880 r.
152.	Lipki Małe	Dom	Lipki Małe nr 8	obręb: LIPKI MAŁE ID: 080106_2.0008.83/5	ok. 1900 r.
153.	Lipki Małe	Dom	Lipki Małe nr 11	obręb: LIPKI MAŁE ID: 080106_2.0008.99/4	ok. 1900 r.
154.	Lipki Małe	Stodoła	Lipki Małe nr 12	obręb: LIPKI MAŁE ID: 080106_2.0008.118	ok. 1882 r.
155.	Lipki Wielkie	Wieś - wielodrożnica			2 poł. XVI w.
156.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.762	pocz. XX w.
157.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 2	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.761	pocz. XX w.
158.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 3	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.143	k. XIX w.
159.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 6	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.635	XIX/XX w.
160.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 7	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.769	XIX/XX w.
161.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 14	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.35	pocz. XX w.
162.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Kościelna 18	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.33/2	1932 r.
163.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Lubelska 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.69/11	pocz. XX w.
164.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Lubelska 4	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.67/2	pocz. XX w.
165.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Lubelska 8	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.64/3	poł. XIX w., przeb. I. 10-te XX w.
166.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Nad Kanalem 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.367/1	ok. 1920 r.
167.	Lipki Wielkie	Budynek Mieszkalny	ul. Nowa 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.233	pocz. XX w.
168.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Nowa 3	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.227	pocz. XX w.
169.	Lipki Wielkie	Budynek Mieszkalny	ul. Nowa 5	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.226	pocz. XX w.
170.	Lipki Wielkie	Budynek Mieszkalny	ul. Nowa 6	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.158	pocz. XX w.
171.	Lipki Wielkie	Budynek Mieszkalny	ul. Nowa 10	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.154	pocz. XX w.
172.	Lipki Wielkie	Budynek Mieszkalny	ul. Nowa 11	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.222	pocz. XX w.
173.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Nowa 13	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.221	pocz. XX w.
174.	Lipki Wielkie	Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Plac Kościelny	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.316	1910-1911 r.

175.	Lipki Wielkie	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	Plac Kościelny	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.316	XIV w.
176.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.162	pocz. XX w.
177.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 2	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.163	pocz. XX w.
178.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 3	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.149	k. XIX w.
179.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 4	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.150/4	pocz. XX w.
180.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 5	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.147	pocz. XX w.
181.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 6	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.142/2	XIX/XX w.
182.	Lipki Wielkie	Piekarnia i sklep spożywczy, ob. budynek mieszkalny	Plac Kościelny 7	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.138	I.10-te XX w.
183.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 8	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.137/3	XIX/XX w.
184.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 9	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.136	pocz. XX w.
185.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 10	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.172	pocz. XX w.
186.	Lipki Wielkie	Chałupa	Plac Kościelny 11	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.170	pocz. XX w.
187.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Pocztowa 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.236/3	XIX/XX w.
188.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Pocztowa 2	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.238	k. XIX w.
189.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Pocztowa 4	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.234	4 ćw. XIX w.
190.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Pocztowa 5	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.167	XIX/XX w.
191.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Pocztowa 6	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.166/1	k. XIX w.
192.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Polna 4	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.152/1	XIX/XX w.
193.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 1	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.136	XIX/XX w.
194.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 3	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.131	k. XIX w.
195.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 4	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.130/1	3 ćw. XIX w.
196.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 5	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.130/2	pocz. XX w.
197.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 6	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.129	pocz. XX w.
198.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 9	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.315/1	k. XIX w.
199.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 10	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.126/10	pocz. XX w.
200.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Stolarska 11	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.122/1	k. XIX w.
201.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 3	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.425/4	pocz. XX w.
202.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 11	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.431	pocz. XX w.
203.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 12	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.432/3	poł. XIX w.
204.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 24	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.442	I.10-te XX w.
205.	Lipki Wielkie	Cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	ul. Szosowa 35	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.446/9	2 poł. XIX w..
206.	Lipki Wielkie	Kaplica cmentarna	ul. Szosowa 35	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.446/9	ok. 1920 r.
207.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 41	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.108/1	k. XIX w.
208.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 42	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.254	XIX/XX w.
209.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 44	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.109	poł. XIX w.
210.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 45	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.256	pocz. XX w.
211.	Lipki Wielkie	Remiza	ul. Szosowa	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012.111	I.20-te XX w.

212.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 50	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.258/1	pocz. XX w.
213.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 54	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.260	pocz. XX w.
214.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 55	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.261	l.20-te. XX w.
215.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 57	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.262/1	l.20-te. XX w.
216.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 59	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.246	poł. XIX w.
217.	Lipki Wielkie	Szkoła	ul. Szosowa 60	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.263	l.20-te XX w.
218.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 63	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.244	1926 r..
219.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 64	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.265/2	l.20-te XX w.
220.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 65	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.243	l.20-te XX w.
221.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 67	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.242	l.20-te XX w.
222.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 69	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.634	pocz. XX w.
223.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 70	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.240	k. XIX w.
224.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 71	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.237/1	k. XIX w.
225.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny, ob. budynek mieszkalny i bank	ul. Szosowa 71A	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.237/5	4 ćw. XIX w.
226.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny, ob. Gminna Sala Wiejska	ul. Szosowa	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.268/9	k.XIX/XX w.
227.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 72	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.268/2	k. XIX w.
228.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 73	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.269	k. XIX w.
229.	Lipki Wielkie	Sklep	ul. Szosowa 73	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.269	4 ćw. XIX w.
230.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 74	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.235	k. XIX w.
231.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny, ob. Dom Parafialny	ul. Szosowa 75	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.270	pocz. XX w.
232.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 76	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.271	pocz. XX w.
233.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 77	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.272	pocz. XX w.
234.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 78	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.231/7	pocz. XX w.
235.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 81	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.317/2	l.20-te XX w.
236.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 82	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.230	pocz. XX w.
237.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 83	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.229	pocz. XX w.
238.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 84	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.228	k. XIX w.
239.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 85	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.273	k. XIX w.
240.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 86	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.225	k. XIX w.
241.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 87	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.224/2	k. XIX w.
242.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 89	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.223/1	XIX/XX w.
243.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 90	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.277/4	pocz. XX w.
244.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 92	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.220	pocz. XX w.
245.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 93	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.277/1	XIX/XX w.
246.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 94	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.219/1	pocz. XX w.
247.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 95	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.278/1	1931 r.
248.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 96	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.218/4	pocz. XX w.
249.	Lipki Wielkie	Szkoła, ob. budynek mieszkalny	ul. Szosowa 97	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.217/2	pocz. XX w.
250.	Lipki Wielkie	Budynek gospodarczy przy szkole	ul. Szosowa 97	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.217/2	pocz. XX w.

251.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 98	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.279/1	poł. XIX w.
252.	Lipki Wielkie	Budynek mieszkalny	ul. Szosowa 99	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.216/1	pocz. XX w.
253.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 100	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.759	pocz. XX w.
254.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 104	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.281/2	4 ćw. XIX w.
255.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 105	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.208/9	pocz. XX w.
256.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 106	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.763	pocz. XX w.
257.	Lipki Wielkie	Chałupa - czworak	ul. Szosowa 108	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.284/8	pocz. XX w.
258.	Lipki Wielkie	Pałac, ob. Państwowy Zakład Szkolno-Wychowawczy	ul. Szosowa 109	obręb: LIPKI WIELKIE 080106_2.0012.206/27	XVIII w., przeb. 1961
259.	Lipki Wielkie	Park pałacowy	ul. Szosowa 100	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.wg szkicu	poł. XIX w.
260.	Lipki Wielkie	Zespół folwarczny	ul. Szosowa	obręb: LIPKI WIELKIE ID: 080106_2.0012. 206/12, 206/16, 206/19, 206/22, 206/23, 206/24, 645, 764	2 poł. XIX w.
261.	Lipki Wielkie	Dom mieszkalny w zespole folwarcznym	ul. Szosowa 111	obręb: LIPKI WIELKIE 080106_2.0012.206/22	XIX w.
262.	Lipki Wielkie	Stodoła, ob. garaż w zespole folwarcznym	ul. Szosowa 111D	obręb: LIPKI WIELKIE 080106_2.0012.206/24	XIX/XX w.
263.	Lipki Wielkie	Stodoła, ob. magazyn w zespole folwarcznym	ul. Szosowa 111D	obręb: LIPKI WIELKIE 080106_2.0012.206/24	XIX/XX w.
264.	Lipki Wielkie	Budynek inwentarski, ob. magazyn w zespole folwarcznym	ul. Szosowa	obręb: LIPKI WIELKIE 080106_2.0012.206/23	XIX/XX w.
265.	Lipki Wielkie	Rządówka w zespole folwarcznym	ul. Szosowa 111A	obręb: LIPKI WIELKIE 080106_2.0012.206/12	ok. 1900 r.
266.	Lipki Wielkie	Chałupa	ul. Szosowa 112	obręb: LIPKI WIELKIE ID:080106_2.0012.764	k. XIX w.
267.	Ludzisławice	Cmentarz ewangelicki	Ludzisławice	obręb: LUDZISŁAWICE ID: 080106_2.0011. 165/7, 165/8, 165/9, 166	poł. XIX w.
268.	Ludzisławice	Dom	Ludzisławice nr 9	obręb: LUDZISŁAWICE ID:080106_2.0011. 162/2	1887 r.
269.	Mąkoszyce	Dom	Mąkoszyce nr 17	obręb: MĄKOSZYCE ID: 080106_2.0013.49	ok. 1900 r.
270.	Mąkoszyce	Stodoła	Mąkoszyce nr 17	obręb: MĄKOSZYCE ID: 080106_2.0013.49	ok. 1900 r.
271.	Nowe Polichno	Kościół filialny p.w. św. Izydora	Nowe Polichno	obręb: NOWE POLICHNO ID: 080106_2.0010.68/2	1882 r.
272.	Nowe Polichno	Cmentarz przykościelny przy kościele filialnym p.w. św. Izydora	Nowe Polichno	obręb: NOWE POLICHNO ID: 080106_2.0010.68/1, 68/2	poł. XIX w.
273.	Nowe Polichno	Dom	Nowe Polichno nr 15	obręb: NOWE POLICHNO ID: 080106_2.0010.45/1	ok. 1900 r.
274.	Santok	Wieś - ulicówka			XIII-XIV w.
275.	Santok	Cmentarz ewangelicki	Santok	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.17/3	poł. XIX w.
276.	Santok	Wieża widokowa	Santok	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.125/1	1935 r.
277.	Santok	Most drogowy na Noteci	Santok	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.w ciągu działek 675/3 i 398	1915 r.
278.	Santok	Budynek mieszkalny kolejarzy	ul. Gorzowska 14	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.156/8	ok. 1900 r.
279.	Santok	Budynek mieszkalny kolejarzy	ul. Gorzowska 16	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.156/8	ok. 1900 r.
280.	Santok	Dworzec kolejowy	ul. Gorzowska 18	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.156/9	1857-1920
281.	Santok	Magazyn spedycji kolejowej	ul. Gorzowska 18	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.156/9	ok. 1920 r.
282.	Santok	Budynek nastawni kolejowej nr 1	ul. Gorzowska	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.156/10	1919 r.

283.	Santok	Poczta	ul. Gorzowska 30	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.560	pocz. XX w.
284.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 31	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.629/1	XIX w.
285.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 45	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.616/5	ok. 1910 r.
286.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 47	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.614/1	ok. 1920 r.
287.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 50	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.545	ok. 1920 r.
288.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 52	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.544/1	ok. 1880 r.
289.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 56	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.542	ok. 1930 r.
290.	Santok	Stodoła i obora	ul. Gorzowska	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.541/1	1928 r.
291.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 60	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.540	ok. 1850 r.
292.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 61	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.605	ok. 1920 r.
293.	Santok	Obora	ul. Gorzowska 64	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.538	ok. 1900 r.
294.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 66	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.537/1	k. XIX w.
295.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 70	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.535	ok. 1910 r.
296.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 74	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.533	XIX w.
297.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 81	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.597	ok. 1920 r.
298.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 86	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.527	ok. 1900 r.
299.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 88	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.526	ok. 1920 r.
300.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 89	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.593	ok. 1920 r.
301.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 93	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.590	ok. 1920 r.
302.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 94	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.523	ok. 1920 r.
303.	Santok	Dzwonnica wiejska	ul. Gorzowska 96B	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.522/2,659	1764-69 r.
304.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 97	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.588	ok. 1890 r.
305.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 98	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.520/3	XIX w.
306.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 99	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.572	ok. 1900 r.
307.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 101	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.569	ok. 1920 r.
308.	Santok	Szopa	ul. Gorzowska 105	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.567	ok. 1900 r.
309.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 110	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.511	ok. 1920 r.
310.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 111	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.497	ok. 1920 r.
311.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 115	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.494/1	ok. 1930 r.
312.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 117	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.493	ok. 1910 r.
313.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 119	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.485/1	ok. 1910 r.
314.	Santok	Stodoła	ul. Gorzowska 121	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.485/1	ok. 1936 r.
315.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 135	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.477/3	ok. 1910 r.
316.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 139	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.475	ok. 1930 r.
317.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 141	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.474	ok. 1900 r.
318.	Santok	Dom	ul. Gorzowska 145	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.470	ok. 1910 r.
319.	Santok	Kościół parafialny p.w. św. Józefa	ul. Szkolna	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.69	1858 r.
320.	Santok	Cmentarz komunalny	ul. Szkolna	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.68/6 i 69	2 poł. XIX w.
321.	Santok	Dom - karczma	ul. Wodna 2A	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.574	ok. 1900 r.
322.	Santok	Dom	ul. Wodna 7	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.583	ok. 1930 r.
323.	Santok	Dom	ul. Wodna 9	obręb: SANTOK ID: 080106_2.0007.582	ok. 1920 r.

324.	Stare Polichno	Wieś - wielodrożnica			1364 r.
325.	Stare Polichno	Budynek mieszkalny	ul. Lipowa 4	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.371	pocz. XX w.
326.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Lipowa 5	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.374/2	pocz. XX w.
327.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Lipowa 12 i 12A	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.405/1, 405/2	poł. XIX w.
328.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Lipowa 14	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.407	XIX/XX w.
329.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Młyńska 3	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.395/3	3 ćw. XIX w.
330.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Młyńska 6	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.398	poł. XIX w.
331.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Młyńska 9	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.401	pocz. XX w.
332.	Stare Polichno	Młyn	ul. Młyńska 10A	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.412/3	I.10-te. XX w.
333.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.299	poł. XIX w.
334.	Stare Polichno	Budynek inwentarski	ul. Nadbrzeżna 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.299	k. XIX w.
335.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 7	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.311/1	XIX/XX w.
336.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 12	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.331	poł. XIX w.
337.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 15	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.322	XIX w.
338.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 16	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.321/2	k. XIX w.
339.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Nadbrzeżna 17	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.320	pocz. XX w.
340.	Stare Polichno	Willa „Eschenheim”, ob. budynek mieszkalny	ul. Skwierzyńska 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.277/1	pocz. XX w.
341.	Stare Polichno	Willa „Kobling”, ob. budynek mieszkalny	ul. Skwierzyńska 3	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.279/2	poł. XIX w., przeb. 1897 r.
342.	Stare Polichno	Budynek mieszkalny	ul. Skwierzyńska 6	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.364	XIX/XX w.
343.	Stare Polichno	Budynek mieszkalny	ul. Skwierzyńska 7	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.417	pocz. XX w.
344.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 10	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.376	k. XIX w.
345.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 15	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.381	k. XIX w.
346.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 16	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.382	3 ćw. XIX w.
347.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 18	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.384	I.10-te XX w.
348.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 19	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.385	k. XIX w.
349.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 23	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.494	pocz. XX w.
350.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 29	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.357	poł. XIX w.
351.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 30	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.356/2	pocz. XX w.
352.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 31	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.355/2	pocz. XX w.
353.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 32	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.419	pocz. XX w.
354.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 38	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.352	pocz. XX w.
355.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 42	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.349/2	I.20-30-te XX w.
356.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 43	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.348	poł. XIX w.
357.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 45	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.344	I.10-20-te. XX w.
358.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 46	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.343	pocz. XX w.
359.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 47	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.341/2	k. XIX w.
360.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 48	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.342	I. 20-te XX w.
361.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 49	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.340/2	pocz. XX w.
362.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 50	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.339	4 ćw. XIX w.

363.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Skwierzyńska 51	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.273/2	3 ćw. XIX w.
364.	Stare Polichno	Poczta, ob. chałupa	ul. Skwierzyńska 53 i 53A	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.488/2, 488/4	4 ćw. XIX /pocz. XX w.
365.	Stare Polichno	Kościół parafialny p.w. św. Antoniego	ul. Skwierzyńska	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.275	XIX w.
366.	Stare Polichno	Cmentarz przykościelny przy kościelnie parafialnym p.w. św. Antoniego	ul. Skwierzyńska	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.275	poł. XIX w.
367.	Stare Polichno	Cmentarz komunalny	ul. Skwierzyńska	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.456	poł. XIX w.
368.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Sportowa 5	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.269/3	1907 r.
369.	Stare Polichno	Szkoła	ul. Szkolna 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.294/9	pocz. XX w.
370.	Stare Polichno	Budynek mieszkalny	ul. Szkolna 3	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.297	pocz. XX w.
371.	Stare Polichno	Stodoła	ul. Szkolna	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.298/2	1912 r.
372.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Szkolna 4	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.298/2	k. XIX w.
373.	Stare Polichno	Stolarnia, ob. budynek gospodarczy	ul. Szkolna 5	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.319	pocz. XX w.
374.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Szkolna 8	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.368	4 ćw. XIX w.
375.	Stare Polichno	Piekarnia i sklep kolonialny, ob. sklep i budynek mieszkalny	ul. Szkolna 10	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.366/2	pocz. XX w.
376.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Szkolna 11	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.365	pocz. XX w.
377.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Szkolna 13	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.362/6	pocz. XX w.
378.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Wodna 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.283/1	k. XIX w.
379.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.284/2	poł. XIX w.
380.	Stare Polichno	Budynek inwentarski	ul. Zielona 1	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.284/2	pocz. XX w.
381.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 3	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.286	poł. XIX w.
382.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 4	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.287/1	poł. XIX w.
383.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 5	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.290/8	1912 r.
384.	Stare Polichno	Budynek stodołno- inwentarski	Nr 66	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.291	4 ćw. XIX w.
385.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 12	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.301	ok. poł. XIX w.
386.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 13 i 14	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.300/3	pocz. XX w.
387.	Stare Polichno	Chałupa	ul. Zielona 15	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.295/1	ok. poł. XIX w.
388.	Stare Polichno	Park wiejski	ul. Zielona	obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.292, 293	XIX w.
389.	Stare Polichno	Przepompownia		obręb: STARE POLICHNO ID: 080106_2.0009.195, 221/1	pocz. XX w.
390.	Wawrów	Wieś - owalnica			1319 r.
391.	Wawrów	Kościół filialny p.w. Opieki św. Józefa	Wawrów	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.146	XIII-XIV w., wieża 1833 r.
392.	Wawrów	Cmentarz przykościelny przy kościelnie filialnym p.w. Opieki św. Józefa	Wawrów	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.146	XVII w.
393.	Wawrów	Cmentarz ewangelicki	Wawrów	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.135/157, 135/241, 135/242, 135/243, 135/244, 137	poł. XIX w.
394.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 4	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.159/3	1861 r.
395.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 21	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.92/1	4 ćw. XIX w.
396.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 24	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.77	1909 r.

397.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 25	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.75/1	k. XIX w.
398.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 26	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.74	k. XIX w.
399.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 32A i 32B	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.206/3 i 102/2	1877 r.
400.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 34	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.104/1	k. XIX w.
401.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 35	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.77	4 ćw. XIX w.
402.	Wawrów	Budynek mieszkalny	Wawrów nr 37	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.106/3	I.80-90-te XIX w.
403.	Wawrów	Budynek stodołno-inwentarski	Wawrów	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.106/1	1893 r..
404.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 39	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.108	pocz. XX w.
405.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 41	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.110/1	4 ćw. XIX w.
406.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 45	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.115	k. XIX w.
407.	Wawrów	Stodoła i obora	Wawrów nr 45	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.115	1874 r.
408.	Wawrów	Szkoła	Wawrów nr 46	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.144/2	pocz. XX w.
409.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 48	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.139/1	4 ćw. XIX w.
410.	Wawrów	Chałupa	Wawrów	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.456/2	4 ćw. XIX w.
411.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 61	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.135/28	k. XIX w.
412.	Wawrów	Chałupa	Wawrów nr 63	obręb: WAWRÓW ID: 080106_2.0001.137	pocz. XX w.

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Santok

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i występują także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP, na którą składają się karty ewidencyjne reprezentujące ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 56) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku

archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne, prowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

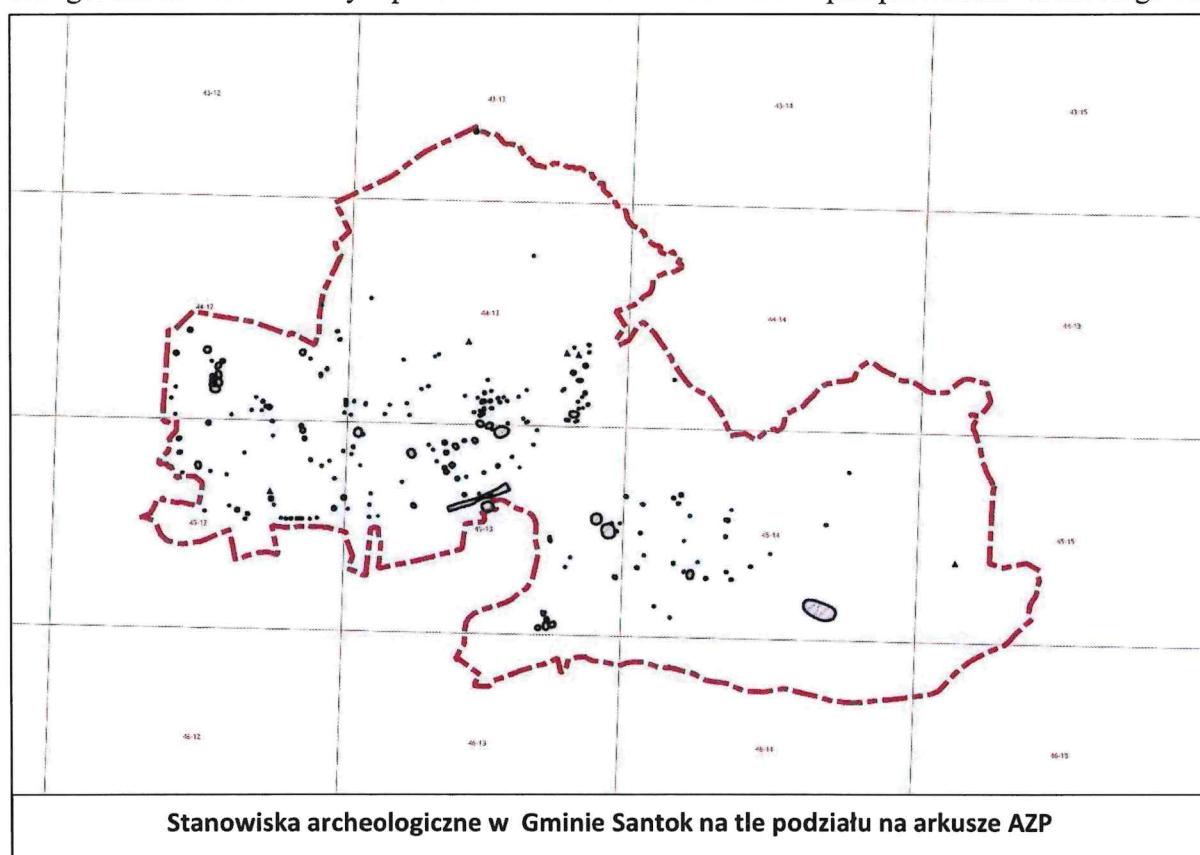
Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Santok znajdują się 223 stanowiska archeologicznych, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim, z których 205 stanowisk posiada dokładną lokalizację w terenie. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ Gminy Santok zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości (obręb geodezyjnego). Prezentowane w tabeli nr 4 lista 223 stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków łącznie ze stanowiskami znanymi z relacji archiwalnych, czyli wcześniejszych odkryć, które podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski nie zostały zlokalizowane w terenie.

Zdecydowana większość ze stanowisk archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Santok to stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań

powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. arkusze i tereny gminy Santok znajdują się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania AZP: 43-12 (2000 r.), 44-12 (1984 r.), 44-13 (2000 r.), 44-14 (1997 r.), 44-15 (1997 r.), 45-123 (1983 r.), 45-13 (1981 r.), 45-14 (1982 r.), 45-15 (2001 r.). Wśród wymienionych 223 stanowisk 5 zostało wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych (wymienione w tabeli nr 2), spośród których aż 4 zlokalizowane są na obszarze 45-14 i jedno na obszarze 45-13. Na terenie Gminy Santok występują stanowiska archeologiczne tworzące własne formy krajobrazowe i przez to łatwo rozpoznawalne w terenie stanowiąc atrakcję turystyczną: 4 grodziska oraz 1 cmentarzysko kurhanowe. Wśród wpisanych do rejestru stanowisk znajduje się także grodzisko w Santoku, odkryte przypadkowo podczas poszerzania koryta Warty w 1884 r. Na grodzisku badania wykopaliskowe w latach 1932-1934 przeprowadzili archeologowie

niemieccy. Grodzisko było także badane wykopaliskowo po II wojnie światowej w latach 1997-1999 oraz 2007-2008.

Dokumentacje z badań AZP na wymienionych obszarach zawierają rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych, a materiał kartograficzny w nich zawarty odpowiada standardom dokumentacji AZP tworzonym w danym okresie i jest całkowicie wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Jak wspomniano w efekcie wymienionych badań zarówno terenowych jak przeprowadzonej kwerendy źródeł archiwalnych na terenie gminy ujawniono 223 stanowiska archeologiczne, co jest dużą liczbą mając na uwadze, że dużą część powierzchni terenu gminy znajduje się na terenach

zalewowych Warty i Noteci. Niewątpliwie można skonkludować, że teren gminy jest intensywnie nasycony znaleziskami archeologicznymi, poświadczając atrakcyjność tych terenów dla osadnictwa grup ludzkich od czasów najdawniejszych. Odkryte stanowiska dostarczały najczęściej materiału zabytkowego, który w części przypadków pozwalał na datowanie w ramach okresów archeologii Polski a także często przypisanie konkretnym kulturom archeologicznym. Najliczniej na stanowiska archeologicznych na terenie gminy występował materiał zabytkowy datowany na wczesne średniowiecze, średniowiecze i późne średniowiecze, okres nowożytny, okres wpływów rzymskich, epokę brązu oraz neolit..

Tabela 4 : Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków. Cieniowaniem wyróżniono te stanowiska, których lokalizacja nie została potwierdzona podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)

	Zweryfikowana nazwa miejscowości	Nr obsz. AZP	Nr st. w miejsc.	Nr st. na obsz.	
1.	CZECHÓW	45-13	1	1	grobowiec megalityczny? – neolit?
2.	CZECHÓW	45-12	2	14	śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – epoka kamienia
3.	CZECHÓW	45-12	3	19	śląd osadnictwa –pradzieje
4.	CZECHÓW	45-12	4	24	śląd osadnictwa –pradzieje
5.	CZECHÓW	45-12	5	25	osada – pradzieje; śląd osadnictwa - neolit stanowisko przetwarzania krzemienia – neolit osada – kultura łużycka (V EB), śląd osadnictwa – k. przeworska (o. przedrzymski) śląd osadnictwa – wcz. śr., osada – wc. średniowiecze (XI-XII w.)
6.	CZECHÓW	45-12	6	49	osada – pradzieje osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – średniowiecze (XIV – XV w.)
7.	CZECHÓW	45-12	7	50	śląd osadnictwa – pradzieje osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
8.	CZECHÓW	45-12	8	51	śląd osadnictwa – pradzieje
9.	CZECHÓW	45-12	9	52	śląd osadnictwa – pradzieje
10.	CZECHÓW	45-12	10	53	osada – wczesne średniowiecze
11.	CZECHÓW	45-12	11	54	osada – wczesne średniowiecze
12.	CZECHÓW	45-12	12	55	śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
13.	CZECHÓW	45-12	13	56	śląd osadnictwa – pradzieje
14.	CZECHÓW	45-12	14	66	wieś – XIV-XX w.
15.	CZECHÓW	45-12	16	67	śląd osadnictwa – neolit cmentarzysko – wczesne średniowiecze
16.	CZECHÓW	45-12	17	134	śląd osadnictwa – neolit
17.	CZECHÓW	45-12	18	135	śląd osadnictwa – neolit
18.	CZECHÓW	45-12	(16)*	23	osada – wczesne średniowiecze osada – wczesne średniowiecze (IX w.)
19.	GÓRKI	45-13	1	14	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze (?)
20.	GÓRKI	45-13	2	15	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska ?)
21.	GÓRKI	45-13	3	16	śląd osadnictwa – pradzieje
22.	GÓRKI	45-13	4	17	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska?) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
23.	GÓRKI	45-13	5	18	śląd osadnictwa – pradzieje
24.	GÓRKI	45-13	6	19	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia
25.	GRALEWO	45-13	1	25	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska?) śląd osadnictwa - średniowiecze

26.	GRALEWO	45-13	2	26	ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (k. przeworska?)
27.	GRALEWO	45-13	3	27	osada – średniowiecze oraz późniejszy
28.	GRALEWO	45-13	4	28	ślad osadnictwa – pradzieje ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich ślad osadnictwa - nowożytność
29.	GRALEWO	45-13	5	29	osada – epoka brązu (k. łużycka) osada – wczesne średniowiecze
30.	GRALEWO	45-13	6	38	ślad osadnictwa – neolit ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze (?) ślad osadnictwa – późne średniowiecze
31.	GRALEWO	45-13	7	39	ślad osadnictwa – epoka brązu IV-V okres EB (k. łużycka)
32.	GRALEWO	45-13	8	40	ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (k. przeworska?)
33.	GRALEWO	45-13	9	41	ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (k. przeworska?)
34.	GRALEWO	45-13	10	42	ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (k. przeworska?)
35.	GRALEWO	45-13	11	43	osada – okres wpływów rzymskich I-II w. n. e. (k. przeworska) ślad osadnictwa - średniowiecze
36.	GRALEWO	45-13	12	44	ślad osadnictwa – późne średniowiecze
37.	GRALEWO	44-13	14	1	skarb srebrny – po 1034 r.
38.	GRALEWO	44-13	15	2	skarb srebrny – po 996 r.
39.	GRALEWO	44-13	16	5	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada – wczesne średniowiecze ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
40.	GRALEWO	44-13	17	6	osada – wczesne średniowiecze ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
41.	GRALEWO	44-13	18	7	ślad osadnictwa – epoka kamienia osada – wczesne średniowiecze
42.	GRALEWO	44-13	19	8	stanowisko przetwarzania krzemienia? – epoka kamienia? osada – wczesne średniowiecze ślad osadnictwa - średniowiecze
43.	GRALEWO	44-13	20	9	osada? - starożytność ślad osadnictwa – nowożytność
44.	GRALEWO	44-13	21	10	osada - starożytność ślad osadnictwa – nowożytność
45.	GRALEWO	44-13	22	11	osada – k. łużycka? ślad osadnictwa – nowożytność
46.	GRALEWO	44-13	23	12	osada – k. łużycka ślad osadnictwa - średniowiecze ślad osadnictwa – nowożytność
47.	GRALEWO	44-13	24	13	ślad osadnictwa – epoka kamienia osada – wczesne średniowiecze ślad osadnictwa – nowożytność
48.	GRALEWO	44-13	25	14	ślad osadnictwa - starożytność ślad osadnictwa – nowożytność
49.	GRALEWO	44-13	26	15	ślad osadnictwa – starożytność ślad osadnictwa - średniowiecze ślad osadnictwa – nowożytność
50.	GRALEWO	44-13	27	16	ślad osadnictwa – starożytność ślad osadnictwa - średniowiecze ślad osadnictwa – nowożytność
51.	GRALEWO	44-13	28	17	ślad osadnictwa – epoka kamienia osada – wczesne średniowiecze? ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
52.	GRALEWO	44-13	29	18	ślad osadnictwa – starożytność ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
53.	GRALEWO	44-13	30	19	ślad osadnictwa – neolit? (KPL?)
54.	GRALEWO	44-13	31	20	osada? – neolit? ślad osadnictwa – nowożytność
55.	GRALEWO	44-13	32	53	ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze
56.	GRALEWO	44-13	33	54	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia ślad osadnictwa – nowożytność
57.	GRALEWO	44-13	34	56	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada – wczesne średniowiecze ślad osadnictwa – nowożytność
58.	GRALEWO	44-13	35	57	ślad osadnictwa – epoka kamienia

59.	GRALEWO	44-13	36	58	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada - starożytność ślad osadnictwa – nowożytność
60.	GRALEWO	44-13	37	59	ślad osadnictwa – epoka kamienia
61.	GRALEWO	44-13	38	60	stanowisko przetwarzania krzemienia? – epoka kamienia ślad osadnictwa – nowożytność
62.	GRALEWO	45-13	39	59	ślad osadnictwa – późne średniowiecze/nowożytność
63.	GRALEWO	45-13	40	60	ślad osadnictwa – późne średniowiecze
64.	GRALEWO	45-13		63	ślad osadnictwa – epoka kamienia
65.	GRALEWO	45-13		64	ślad osadnictwa – epoka kamienia
66.	GRALEWO	45-13		65	ślad osadnictwa – epoka kamienia
67.	GRALEWO	44-13	(1)*	63	cmentarzysko – IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)
68.	GRALEWO	44-13	(19)*	37	ślad osadnictwa – epoka kamienia? ślad osadnictwa - nowożytność
69.	GRALEWO	44-13	(23)*	64	kopiec ziemny „Stern” - nieokreślony
70.	GRALEWO	45-13	(4)*	23	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada – okres halsztacki (k. łużycka) osada – wczesne średniowiecze
71.	GRALEWO	45-13	(5)*	24	ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska?)
72.	JANCZEWO	45-13	1	2	osada – neolit (KPL) ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska?)
73.	JANCZEWO	45-13	2	3	ślad osadnictwa – neolit (KPL?) ślad osadnictwa – okres halsztacki (?) (k. łużycka?)
74.	JANCZEWO	45-13	3	4	ślad osadnictwa – epoka kamienia
75.	JANCZEWO	45-13	4	5	osada – neolit?
76.	JANCZEWO	45-13	5	6	ślad osadnictwa – neolit
77.	JANCZEWO	45-13	6	7	ślad osadnictwa – neolit?
78.	JANCZEWO	45-13	7	8	ślad osadnictwa – neolit? ślad osadnictwa – k. łużycka? ślad osadnictwa – późne średniowiecze
79.	JANCZEWO	45-13	8	9	osada – pradzieje stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze
80.	JANCZEWO	45-13	9	10	ślad osadnictwa – neolit? ślad osadnictwa – pradzieje ślad osadnictwa - średniowiecze
81.	JANCZEWO	45-13	10	11	ślad osadnictwa – epoka kamienia ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze?
82.	JANCZEWO	45-13	11	12	ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze (XIII w.?)
83.	JANCZEWO	45-13	12	13	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze?
84.	JANCZEWO	45-12	13	20	osada – neolit (KPL)
85.	JANCZEWO	45-12	14	21	osada – neolit-wczesna epoka brązu
86.	JANCZEWO	45-12	15	22	osada – neolit (KPL)
87.	JANCZEWO	44-13	18	4	ślad osadnictwa – neolit
88.	JANCZEWO	44-13	19	41	ślad osadnictwa – epoka kamienia ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
89.	JANCZEWO	44-13	20	42	stanowisko przetwarzania krzemienia – neolit? ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
90.	JANCZEWO	44-13	21	43	osada – epoka brązu? (k. łużycka?) ślad osadnictwa – nowożytność
91.	JANCZEWO	44-13	22	44	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia ślad osadnictwa – nowożytność
92.	JANCZEWO	44-13	23	45	stanowisko przetwarzania krzemienia? – epoka kamienia ślad osadnictwa – nowożytność
93.	JANCZEWO	44-13	24	48	osada? – neolit ślad osadnictwa - nowożytność
94.	JANCZEWO	44-13	25	49	ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
95.	JANCZEWO	44-13	26	50	ślad osadnictwa – średniowiecze ślad osadnictwa - nowożytność
96.	JANCZEWO	44-13	27	51	ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze osada - średniowiecze

					śląd osadnictwa - nowożytność
97.	JANCZEWO	44-13	28	52	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa - średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
98.	JANCZEWO	44-13	29	55	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia
99.	JANCZEWO	44-13	30	61	śląd osadnictwa – mezolit
100.	JANCZEWO	44-13	31	62	śląd osadnictwa – neolit
101.	JANCZEWO	44-13		65	śląd osadnictwa – epoka kamienia
102.	JANCZEWO	45-12	(15)*	133	grodzisko (?) – wczesne średniowiecze (?)
103.	JANCZEWO	43-13	(4)*	13	osada – k. łużycka śląd osadnictwa - nowożytność
104.	LIPKI MAŁE	44-15	1	14	cmentarzysko – II okres epoki brązu
105.	LIPKI MAŁE	44-15	2	15	śląd osadnictwa – I okres epoki brązu śląd osadnictwa – II okres epoki brązu
106.	LIPKI MAŁE	44-15	3	16	śląd osadnictwa – I okres epoki brązu (k. unietycka)
107.	LIPKI MAŁE	44-15	4	17	cmentarzysko – okres halszacki
108.	LIPKI MAŁE	44-15	5	18	cmentarzysko – późny okres wpływów rzymskich
109.	LIPKI MAŁE	44-15	6	19	śląd osadnictwa – neolit (k. ceramiki sznurowej)
110.	LIPKI MAŁE	44-15	7	20	śląd osadnictwa – neolit
111.	LIPKI WIELKIE	45-14	1	17	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (k. przeworska?)
112.	LIPKI WIELKIE	45-14	2	18	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze
113.	LIPKI WIELKIE	45-15	3	1	grodzisko - średniowiecze
114.	LIPKI WIELKIE	45-14	4	33	cmentarzysko kurhanowe – nieznanym
115.	LUDZISŁAWICE	45-14	1	14	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze i nowożytność
116.	LUDZISŁAWICE	45-14	2	15	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia śląd osadnictwa – pradzieje
117.	LUDZISŁAWICE	45-14	3	16	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
118.	LUDZISŁAWICE	45-14	4	20	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
119.	LUDZISŁAWICE	45-14	5	21	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia
120.	LUDZISŁAWICE	45-14	6	22	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka) śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
121.	LUDZISŁAWICE	45-14	7	24	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
122.	MAKOSZYCE	45-14	1	19	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
123.	NOWE POLICHNO	45-14	1	2	osada – epoka kamienia cmentarzysko? – epoka brązu (k. łużycka) osada – okres lateński i wpływów rzymskich (k. przeworska) osada – późne średniowiecze
124.	NOWE POLICHNO	45-14	2	4	śląd osadnictwa – pradzieje
125.	NOWE POLICHNO	45-14	3	5	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – średniowiecze (XIII-XIV w.)
126.	NOWE POLICHNO	45-14	4	6	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada? – epoka brązu (k. łużycka?) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
127.	NOWE POLICHNO	45-14	7	9	osada - mezolit śląd osadnictwa – pradzieje
128.	NOWE POLICHNO	45-14	8	12	osada – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze
129.	NOWE POLICHNO	45-14	9	13	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze
130.	NOWE POLICHNO	45-14	10	23	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze
131.	NOWE POLICHNO	45-14	11	25	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa – późne średniowiecze
132.	NOWE POLICHNO	45-14	12	26	śląd osadnictwa – epoka kamienia

					śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka) śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (k. przeworska?)
133.	NOWE POLICHNO	45-14	13	27	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
134.	NOWE POLICHNO	45-14	14	28	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
135.	NOWE POLICHNO	45-14	15	29	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa – późne średniowiecze
136.	NOWE POLICHNO	45-14	16	30	śląd osadnictwa - neolit śląd osadnictwa – późne średniowiecze
137.	NOWE POLICHNO	45-14	17	31	śląd osadnictwa – pradzieje
138.	NOWE POLICHNO	45-14	(8)*	3	osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
139.	PŁOMYKOWO	44-13	2	3	cmentarzysko – k. łużycka
140.	PŁOMYKOWO	44-13	3	21	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia śląd osadnictwa – nowożytność
141.	PŁOMYKOWO	44-13	4	22	śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka)
142.	PŁOMYKOWO	44-13	5	23	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa - nowożytność
143.	PŁOMYKOWO	44-13	6	24	osada – epoka brązu (k. łużycka) śląd osadnictwa – nowożytność
144.	PŁOMYKOWO	44-13	7	25	śląd osadnictwa – neolit osada – starożytność śląd osadnictwa - nowożytność
145.	PŁOMYKOWO	44-13	8	26	osada – neolit (KPL) śląd osadnictwa – nowożytność
146.	PŁOMYKOWO	44-13	9	27	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia
147.	PŁOMYKOWO	44-13	10	28	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – średniowiecze
148.	PŁOMYKOWO	44-13	11	29	śląd osadnictwa – starożytność
149.	PŁOMYKOWO	44-13	12	30	śląd osadnictwa – k. łużycka śląd osadnictwa - nowożytność
150.	PŁOMYKOWO	44-13	13	31	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa - nowożytność
151.	PŁOMYKOWO	44-13	14	32	śląd osadnictwa – k. łużycka śląd osadnictwa - nowożytność
152.	PŁOMYKOWO	44-13	15	33	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada – k. łużycka śląd osadnictwa – nowożytność
153.	PŁOMYKOWO	44-13	16	34	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada – okres wpływów rzymskich? śląd osadnictwa – nowożytność
154.	PŁOMYKOWO	44-13	17	35	cmentarzysko – epoka brązu (k. łużycka)
155.	PŁOMYKOWO	44-13	18	36	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa - nowożytność
156.	PŁOMYKOWO	44-13	20	38	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
157.	PŁOMYKOWO	44-13	21	39	osada? – neolit (KPL) śląd osadnictwa - nowożytność
158.	PŁOMYKOWO	44-13	22	40	śląd osadnictwa – neolit? śląd osadnictwa – k. łużycka? śląd osadnictwa - nowożytność
159.	PŁOMYKOWO	44-14	24	12	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – późne średniowiecze
160.	SANTOK	45-14	(5)*	7	osada – mezolit śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka) osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) osada - późne średniowiecze
161.	SANTOK	45-14	(6)*	8	osada – mezolit osada - pradzieje śląd osadnictwa – późne średniowiecze
162.	SANTOK	45-13	1	20	stanowisko przetwarzania krzemienia? – epoka kamienia
163.	SANTOK	45-13	2	21	osada – wczesny okres epoki brązu (k. unietycka?) śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
164.	SANTOK	45-13	3	22	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
165.	SANTOK	45-13	6	30	śląd osadnictwa – pradzieje

166.	SANTOK	45-13	7	31	gródek pomorski – wczesne średniowiecze (2 poł. XI w.)
167.	SANTOK	45-13	8	32	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
168.	SANTOK	45-13	9	33	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
169.	SANTOK	45-13	10	34	grodzisko? - nieokreślony
170.	SANTOK	45-13	11	35	śląd osadnictwa – IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)
171.	SANTOK	45-13	12	36	śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa – późne średniowiecze
172.	SANTOK	45-13	13	37	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
173.	SANTOK	45-13	14	45	grodzisko piastowskie – wczesne średniowiecze (VIII-XIII w.)
174.	SANTOK	45-13	15	46	osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska, I-II w. n. e.)
175.	SANTOK	45-14	16	10	stanowisko przetwarzania krzemienia – epoka kamienia śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
176.	SANTOK	45-14	17	11	osada – mezolit i neolit osada – epoka brązu (k. łużycka) osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze
177.	SANTOK	45-13	18	71	osada – k. łużycka osada – okres wpływów rzymskich osada – wczesne średniowiecze cmentarzysko – wczesne średniowiecze wieś – średniowiecze - nowożytność
178.	SANTOK	45-13	19	72	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
179.	SANTOK	45-13	20	73	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
180.	SANTOK	45-13		62	cmentarzysko – III okres epoki brązu (k. łużycka)
181.	STARE POLICHNO	45-13	1	47	osada – epoka brązu (k. łużycka)
182.	STARE POLICHNO	45-13	2	48	osada – okres lateński i wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
183.	STARE POLICHNO	45-13	3	49	osada – okres lateński i wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
184.	STARE POLICHNO	45-13	4	50	osada – okres lateński i wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – późne średniowiecze i nowożytność
185.	STARE POLICHNO	45-13	5	51	osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – późne średniowiecze i nowożytność
186.	STARE POLICHNO	45-13	6	52	osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
187.	STARE POLICHNO	45-14	7	1	osada – epoka kamienia osada – okres halsztacki (k. łużycka) osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze
188.	STARE POLICHNO	45-14	(18)*	32	śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
189.	STARE POLICHNO	45-13	9	58	osada – okres wpływów rzymskich
190.	STARE POLICHNO	45-13	10	61	śląd osadnictwa – k. łużycka?
191.	WAWRÓW	45-12	1	15	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
192.	WAWRÓW	45-12	2	16	śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – neolit/epoka brązu osada – V okres epoki brązu (k. łużycka)
193.	WAWRÓW	45-12	3	17	śląd osadnictwa – pradzieje
194.	WAWRÓW	45-12	4	18	wieś – średniowiecze i nowożytność
195.	WAWRÓW	45-12	5	60	osada – średniowiecze (XIV-XV w.)
196.	WAWRÓW	45-12	6	61	śląd osadnictwa – pradzieje śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
197.	WAWRÓW	45-12	7	62	śląd osadnictwa – okres halsztacki? (k. łużycka) śląd osadnictwa – średniowiecze?
198.	WAWRÓW	45-12	8	63	śląd osadnictwa – neolit osada – średniowiecze i nowożytność
199.	WAWRÓW	45-12	9	64	śląd osadnictwa – średniowiecze
200.	WAWRÓW	44-12	10	1	śląd osadnictwa – pradzieje
201.	WAWRÓW	44-12	11	2	śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność

202.	WAWRÓW	44-12	12	3	śląd osadnictwa - pradzieje śląd osadnictwa – średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
203.	WAWRÓW	44-12	13	4	śląd osadnictwa – epoka kamienia śląd osadnictwa - neolit śląd osadnictwa – k. łużycka śląd osadnictwa – średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
204.	WAWRÓW	44-12	14	5	osada – okres wpływów rzymskich (k. przeworska) śląd osadnictwa - nowożytność
205.	WAWRÓW	44-12	15	6	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
206.	WAWRÓW	44-12	16	7	osada – neolit (KPL) śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
207.	WAWRÓW	44-12	17	8	osada - pradzieje
208.	WAWRÓW	44-12	18	9	osada – epoka brązu-okres halsztacki (k. łużycka) śląd osadnictwa – nowożytność
209.	WAWRÓW	44-12	19	10	osada – okres halsztacki (k. łużycka) śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
210.	WAWRÓW	44-12	20	11	osada – okres halsztacki (k. łużycka) śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
211.	WAWRÓW	44-12	21	12	osada – okres halsztacki (k. łużycka) śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
212.	WAWRÓW	44-12	22	13	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze i średniowiecze
213.	WAWRÓW	44-12	23	14	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – średniowiecze i nowożytność
214.	WAWRÓW	44-12	24	15	śląd osadnictwa – pradzieje
215.	WAWRÓW	44-12	25	16	osada – neolit/wczesny okres epoki brązu śląd osadnictwa – k. łużycka śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
216.	WAWRÓW	44-12	26	17	śląd osadnictwa – pradzieje
217.	WAWRÓW	44-12	27	18	śląd osadnictwa – pradzieje
218.	WAWRÓW	44-12	28	19	osada – epoka brązu/okres halsztacki (k. łużycka)
219.	WAWRÓW	44-12	29	20	śląd osadnictwa – epoka brązu (k. łużycka)
220.	WAWRÓW	45-12	30	146	śląd osadnictwa – średniowiecze
221.	WAWRÓW	44-12	31	171	śląd osadnictwa – epoka kamienia
222.	WAWRÓW	44-12	32	172	śląd osadnictwa – k. łużycka śląd osadnictwa - nowożytność
223.	WAWRÓW	44-12	33	173	śląd osadnictwa – V okres epoki brązu (k. łużycka)

(...)* - numer stanowiska w obrębie miejscowości może być zdublowany, ponieważ stanowisko w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków zaewidencjonowane jest pod niezgodną z obecnym podziałem administracyjnym nazwą miejscowości

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Do najcenniejszych zabytków na terenie Gminy Santok należą zachowane układy ruralistyczne wsi Czechów, Gralewo, Janczewo, Jastrzębnik, Lipki Wielkie, Santok, Stare Polichno i Wawrów oraz niewątpliwie obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

Czechów: układ ruralistyczny wsi, kościół filialny p.w. Królowej Polski

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1238 r., kiedy to wieś „Zechow” zostaje nadana templariuszom przez Władysława Odonica. Około 1255 r. Czechów przeszedł w posiadanie margrabiów brandenburskich. W 1335 margrabia Ludwik Starszy wydzierżawił wieś rodzinom von Jagow i Uchtehagen. W 1345 r. część wsi staje się własnością rady miejskiej Gorzowa Wielkopolskiego, a w jednym z dokumentów wieś określa się jako „villa slavicali”. W 1360 r. dział własnościowy Gorzowa został powiększony o nieistniejące dzisiaj jezioro a od 1475 r. miasto Gorzów staje się wyłącznym właścicielem Czechowa. W latach 70-tych XVIII w. w północnej

części wsi wybudowano kościół konstrukcji szachulcowej oraz szkołę. 16 lipca 1834 r. pożar niszczy większą część wsi a odbudowa w latach 40- i 50-tych XIX w. decyduje o obecnym układzie przestrzennym wsi. W 1850 r. wybudowano nowy kościół, a w drugiej połowie lat 50-tych XIX w. przez wieś przeszła linia kolejowa łącząca Kostrzyn z Krzyżem, ale przystanek kolejowy w Czechowie powstał dopiero w 1901 r. Wieś w 1861 r. liczyła 548 mieszkańców (52 domy), w 1925 r. - 430 mieszkańców, w 1939 - 387 mieszkańców, pod koniec lat 50-tych XX w. ponad 300 osób.

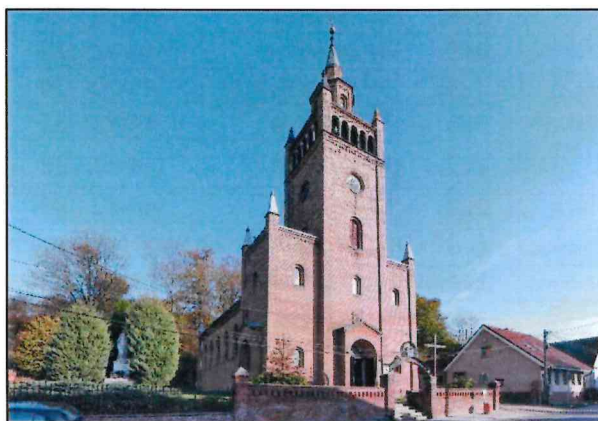
Czechów jest wsią wielodrożnicową, z układem przestrzennym determinowanym ukształtowaniem powierzchni terenu jaki zajmuje: drogi wiejskie biegną w południowych dolinach a drogi mają orientację zbliżoną do osi północ-południe. Do XIX w. Czechów był kilkunastozagrodową osadą rolniczo-rybacką, z zabudową rybacką usytuowaną blisko rzeki a zabudową rolniczą w części północnej. Obecny układ przestrzenny powstał po pożarze w 1834 r. W 2 połowie XIX w. wybudowano cegielnię i wieś zaczęła się rozwijać w kierunku północno-wschodnim. Po II wojnie światowej zabudowano teren cmentarza ewangelickiego, kontynuując zabudowę w kierunku północno-wschodnim.

Zabudowa w części środkowej i północnej ma charakter zwarty, w części wschodniej i północno-wschodniej luźny, praktycznie pozbawiony towarzyszącej zabudowy gospodarczo-inwentarskiej.

Pierwotny układ przestrzenny wsi został zatarty z bardzo nielicznymi pozostałościami budowli wykonanymi w technikach tradycyjnych. W dużym stopniu nastąpiła ingerencja współczesnej zabudowy o charakterze dewaloryzującym, całkowicie został zniszczony cmentarz ewangelicki.

Kościół filialny p.w. Królowej Polski zlokalizowany u podnóża wzgórza, ograniczającego teren parceli kościelnej od wschodu, na podwyższeniu w stosunku do poziomu ulicy.

Kościół posadowiony na ceglanych ławach fundamentowych, tworząc cokół niwelujący spadek terenu w kierunku zachodnim. Kościół murowany z cegły ceramicznej, z elewacjami w wątku ceglany, orientowany, na rzucie prostokąta z absydą mieszczącą prezbiterium zamkniętą półkoliście, z wieżą od zachodu. Bryła rozczłonkowana z jednokondygnacyjnym prostopadłościennym korpusem z nawą pokrytą dachem dwuspadowym, półkolistą absydą oraz czworokątną wieżą nad kruchtą z arkadową kolumnadą, zwieńczoną ostrosłupowym hełmem. Elewacje ujęte artykułowane gzymsami podokiennymi i wieńczący, otwory okienne zamknięte łukowo, z ceglany opaskami

Gralewo: układ ruralistyczny wsi, kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, zespół dworski

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1337 r., kiedy to wieś należała do rodziny Wedinghe. W 1353 r. margrabia Ludwik Rzymiski nadał część Gralewa rodzinie von der Marwitz, w której posiadaniu wieś pozostawała przez 350 lat. W 1442 r. wielki mistrz Conrad von Erlichshausen

nadał Ottonowi von Marwitz zamek Santok i cztery części miasta z folwarkiem Gralewo, a w 1499 r. udział w Gralewie otrzymała rodzina von Rulicke. Współwłasność Gralewa była utrzymana także w wiekach późniejszych. W czasie wojny trzydziestoletniej wieś została poważnie zniszczona. W 1819 r. majątek w Gralewie zakupił radca Johann Christian Wilhelm Honig i za jego czasów w 1828 r. przeprowadzono rozgraniczenie dóbr dworskich i chłopskich i w tym czasie wieś liczyła 1055 mieszkańców. W XX ludność wsi zaczęła się zmniejszać i w 1925 r. było to 1021 osób, w 1933 – 913 osób. 30.01.1945 wieś została wyzwolona i do końca 1945 r. zasiedlona repatriantami z za Buga. W 1958 r. Gralewo miało 543 mieszkańców, w 1970 r. 737 osób, 1978 – 734 osoby.

Gralewo od wczesnego średniowiecza było dużą wsią, pierwotnie formę regularnej owalnicy o typowo wrzecionowatym nawsiu na osi NE-SW, wynikającym z ukształtowania terenu. Nawsie pierwotnie były niezabudowane i obiegały je od SE i NW dwie drogi, łączące się na krańcach wsi i przy tych drogach skupiała się zabudowa. Po zniszczeniach w wojnie trzydziestoletniej wieś odbudowano odwzorowując dawne założenie, zacierając cechy pierwotnej owalnicy wskutek wybudowania w końcu XVIII w. w NW części zespołu folwarcznego z dworem oraz planowej akcji osadniczej w początku XIX w., która spowodowała rozwój przestrzenny wsi w kierunkach SE i NW. Spowodowało to, że pierwotnie jednoosiowa wieś przybrała formę dwuosiową. W XIX w. nastąpił rozwój wsi w kierunku wschodnim. Obecnie Gralewo jest wsią wielodrożną o częściowo zachowanym nawsiu, w układzie zbliżonym do krzyża.

Wieś charakteryzuje się dużą zwartością zabudowy, szczególnie w części NE i SW, na wąskich działkach. Zagrody zagrodników i chałupników mieszczą się w NE i SW krańcach wsi. W SE części wsi z dominującą zabudową XX wieczną zagrody mają kształt zbliżony do kwadratu. W części NE wsi odsunięcie linii zabudowy od drogi wynika z pierwotnego owalnicowego założenia. W najstarszej części wsi starsze chałupy sytuowane są szczytem do drogi a młodsze kalenicowo.

Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego wzniesiony na nawsiu, w centrum wsi, na nieregularnej, wielobocznej działce wyniesionej ponad poziom dróg. Kościół wzniesiony w latach 1708-1709 przez cieślę z Barlinka Adama Kinitza, w miejscu starszego rozebranego kościoła. Wieża dobudowana do korpusu głównego w 1780 r., początkowo niższa i nakryta dachem dwu- lub czterospadowym. W 1900 r. dobudowano obecne ośmioboczne zwieńczenie z hełmem. W 1928 do kościoła dobudowano murowaną zakrystię. Po II wojnie 14.09.1946 r. poświęcony jako świątynia rzymsko-katolicka.

Kościół orientowany, posadowiony na kamiennych ławach fundamentowych, z podmurówką deniwelującą spadek terenu w kierunku SE. Ściany konstrukcji ryglowej z wypełnieniem z cegły ceramicznej, kwatery międzyryglowe otynkowna, w wieży rygle niewidoczne, obudowane cegłą. Kościół na planie prostokąta, z prezbiterium zamkniętym czworobocznie, pierwotnie bezwieżowy, z przybudówkami przy ścianach długich, wieżą na rzucie kwadratu. Bryła rozczłonkowana, złożona z korpusu nakrytego dachem dwuspadowym, nad

prezbiterium czteropłociowym, wieża prostopadłościenna nakryta dachem namiotowym, z którego wyprowadzona jest ośmioboczna latarnia zwieńczona ostrosłupowym hełmem. Dach korpusu i prezbiterium pokryty dachówką, wieża blachą. Elewacje długie sześciosiowe, akcentowane szczegółami konstrukcji ryglowej z belkami pomalowanymi na brązowo i otynkowanymi kwaterami międzyryglowymi.

Zespół dworski w Gralewie został założony na przełomie XVIII/XIX w. Założenie położone po zachodniej części drogi z Gorzowa do Santoka składał z trzech dziedzińców: inwentarskiego i dwóch gospodarczych przy dworze, dworu otoczonego ogrodem ozdobnym z bezpośrednio przylegającym kościołem oraz rozległego parku otaczającego i rozdzielającego dziedzińce wraz z sadem i ogrodem użytkowym. Zabudowa gospodarcza oraz dwór pochodzące z końca XVIII w. o konstrukcji szachulcowej, budynki wznoszone w XIX w. murowane z cegły. Obecnie z dawnego założenia ocalały budynki gospodarcze: kuźnia ze stolarnią, spichlerz, magazyn zbożowy, stodoła, budynek inwentarski, z których do rejestru zabytków wpisane są spichlerz oraz stodoła.

Budynek spichlerza położony jest przy głównym podwórzu folwarcznym. Wybudowany około 1921 r., posadowiony na ceglany cokole, ściany murowane z cegły. Budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, jednotraktowy, szerokofrontowy, jednopomieszczeniowy. Bryła zwarta, dwukondygnacyjna, z użytkowym poddaszem, zamknięta dachem naczółkowym o dużym nachyleniu połaci, pokrytym dachówką. W centralnej części wystawka wyprowadzona w linii kalenicy, nakryta dachem namiotowym. Elewacje artykułowane prostym gzymsem kordonowym, symetryczne pięciosiowe, w elewacji wschodniej daszek wsparty na czterech drewnianych słupach, elewacje szczytowe symetryczne trójosiowe.

Budynek stodoły wybudowany około 1862 r. murowany z cegły ceramicznej, nieotynkowany, 2 klepiskowa, przejezdna. Budynek na rzucie bardzo wydłużonego prostokąta. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna, z podstryszem, użytkowym poddaszem, zamknięta dachem dwuspadowym o dużym nachyleniu połaci, pokrytym blachą. Elewacje artykułowane ceglany, kostkowym gzymsem kordonowym, blendami zdwojonych okien podstrysza oraz zamkniętymi łukowo płycinami z otworami.

W zespole park krajobrazowy podworski położony po zachodniej stronie drogi z Gorzowa do Santoka, założony na przełomie XVIII i XIX wieku. Drzewostan tworzą głównie drzewa liściaste: dąb szypułkowy i bezszypułkowy; buk pospolity, wiąz szypułkowy i górski, klon pospolity i klon jawor, lipa drobno- i szerokolistna, jesion wyniosły. Z krzewów dominuje: bez, śnieguliczka, lilak i bluszcz.

Janczewo: układ ruralistyczny wsi, kościół filialny p.w. Królowej Polski

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1337 r. Wieś wówczas liczyła 64 łany, w tym 4 łany należały do rodziny Wulkow. W 1499 we wsi „Gansfelde” były dwie posiadłości rycerskie rodzin von Strauss i von Rulicke. W XVI i XVII w. trzy działki własności należały do rodziny von Platow. Podczas wojny trzydziestoletniej w latach 1618-1648 wieś została całkowicie zniszczona i

opustoszała i jeszcze w 1658 we wsi były tylko dwa gospodarstwa chłopskie. Od końca XVII w. majątek w Janczewie miała rodzina von Schoning, którzy w 1717 r. przejęli dział własnościowy rodu von Rulicke. W 1715 r. we wsi było 4 chłopów oraz 8 zagrodników, karczma, wiatrak. W 1733 część wsi strawił wielki pożar, w którym spłonął m. in. kościół, który odbudowano w 1735 r. Pod koniec XVIII w. we wsi działała szkoła, do której w 1774 r. uczęszczało 37 dzieci. Przed 1809 r. w Janczewie było 8 pełnorolnych chłopów, 8 zagrodników, 15 komorników i 1 chałupnik, łącznie 242 osoby gospodarujące na areale 3776 mórg. W 1828 r. rozgraniczono grunta dworskie i gminne. W 1848 r. majątek w Janczewie przeszedł w ręce rodziny von den Schulebur-Lieberose, następnie rodziny von Carnap-Bornheim. Na początku XX w. majątek rozparcelowano. W 1925 r. liczba mieszkańców Janczewa wynosiła 637 osób, w 1933 750. Po II wojnie wieś wyzwolono 30.01.1945 r i stanowiła gromadę w gminie Santok, a od 1953 była przez pewien czas siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Janczewo było pierwotnie wsią owalnicową, o wrzecionowatym nawsiu na osi NWW-WEE. Zagrody były rozmieszczone wokół nawsia, gdzie znajdował się kościół, Po wojnie trzydziestoletniej oraz pożarze wsi w 1733 r. nie uległo to zmianie. Intensywny rozwój i zmiany przestrzenne nastąpiły ok. połowy XIX w. prawie 2,5 krotnie wzrosła liczba mieszkańców co miało związek z powstaniem zespołu folwarcznego w północno-wschodniej części wsi. Wytyczono nowe drogi ku majątkowi, zanikła wschodnia część drogi obiegającej nawsie od płu, i w początku lat 80-tych założono tam park a powstały zespół folwarczy stał się dominantą. W wieku XX Janczewo zaczęło się rozwijać w kierunku południowym (droga do Czechowa) i północnym (droga do Zdoisk).

Zabudowa Janczewa w najstarszej, owalnicowej części charakteryzuje się dużą zwartością, zabudowa XX wieczna przy drogach w kierunku północnym i południowych rozmieszczone są znacznie luźniej. We wschodniej części wsi chałupy usytuowane są szczytem do drogi, w części zachodniej szczytem i kalenicowo. Po północnej części nawsia i w samym nawsiu występują z reguły zagrody małorolne, lub przeznaczone pierwotnie dla pracowników zatrudnionych w majątku. Śladowo zachowały się budynki o konstrukcji tradycyjnej (szachulcowej), w części owalnicowej dominuje zabudowa z cegły ceramicznej wznoszona od lat 70-tych XIX w. We wschodniej części wsi znajduje się staw, typowy element pejzażu kulturowego wsi owalnicowych.

Układ przestrzenny wsi z widocznymi cechami pierwotnej owalnicy, z rozwinięciem w kierunkach północnym i południowym. Sieć drożna ukształtowana w 1 połowie XIX w. w związku z powstaniem i rozwojem zespołu folwarcznego.

Kościół filialny p.w. Królowej Polski posadowiony jest na nawsiu, w środkowej części wsi. Teren parceli kościelnej jest wyniesiony ponad poziom drogi. W 1733 część Janczewa strawił wielki pożar, w którym spłonął m. in. kościół, który odbudowano w 1735 r. Świątynia ufundowana przez Ludolfa von Schoning została wzniesiona w miejscu spalonego kościoła. W 1880 r. przemurowano wschodnią ścianę szczytową, w 1883 r. uporządkowano otoczenie kościoła, gdzie pierwotnie znajdował się cmentarz przykościelny, który przekształcono w osobny park. W 1921 r. przeprowadzono remont wnętrza kościoła. 21.09.1945 r. kościół został poświęcony jako świątynia katolicka. Na początku lat 80-tych XX od strony wschodniej dobudowano salę katechetyczną i zakrystię.

Kościół orientowany, posadowiony na kamiennych ławach fundamentowych z ceglana podmurówką niwelującą spadek terenu w kierunku wschodnim. Ściany obwodowe wzniesione w technice ryglowej z ceglany wypełnieniem kwater międzyryglowych oraz otynkowane. Rygle konstrukcji niewidoczne, cofnięte od lica ścian – widoczne jedynie słupy. Kościół na rzucie prostokąta z niezależną konstrukcyjnie wieżą od zachodu, przybudówką od wschodu, oraz przybudówką od północy mieszczącą wejście do kościoła. Bryła: jednokondygnacyjny korpus nakryty dachem trójpołaciowym, jednokondygnacyjna dobudówka od wschodu nakryta dachem trójpołaciowym, jednokondygnacyjna dobudówka od północy nakryta dachem trójpołaciowym, trójkondygnacyjna wieża z prostopadłościenną bazą, latarnia w formie graniastosłupa o podstawie ośmioboku i hełm ostrosłupowy. Dachy pokryte dachówką, wieża z pokryciem z blachy. Elewacje otynkowane z pomalowanymi na kolor brązowy słupami konstrukcji szkieletowej.

Jastrzębnik: układ ruralistyczny wsi.

Wieś – Jastrzębnik (Christophswalde) o metryce XVIII wiecznej, założona została po pomiędzy 1740 a 1780 r., prawdopodobnie po 1769 r. jako kolonia majątku szlacheckiego w Lipkach a nazwa związana była z ówczesnym właścicielem majątku w Lipkach Christoph v. Brand lub jego syna. Wieś związana jest z ostatnim etapem osadnictwa na nadrzecznych terenach Noteci i Warty. Wieś wytyczona w osi traktu Skwierzyna/Gorzów – Drezdenko. Z lokacją wsi ufundowano kościół ryglowy, który w XIX w. przemurowano lub wystawiono nowy, ceglany łącznie ze szkółką przykościelną. Na początku XIX w. wieś liczyła 36 gospodarstw chłopskich, 20 komorników, kowal - łącznie 288 mieszkańców. W latach 30-tych XX w. na skraju puszczy wybudowano linię kolejową Krzyż-Skwierzyna z przystankiem kolejowym w Jastrzębniku.

Jastrzębniki to wieś ulicówka, wytyczona na osi W-E, ze zwartą kompozycją przestrzenną i zabudową w dwu pełnych pierzejach po obu stronach drogi. Obecny układ przestrzenny odzwierciedla w całości pierwotny układ kompozycyjny. Układ oraz wielkość działek determinowane były położeniem wsi u podnóża terasy wydymowej i parcele na południe od drogi ograniczone linią kolejową i pagórkami są płysze w porównaniu z parcelami po północnej stronie drogi. W obrębie wsi występują zagrody rolnicze głównie średniorolne, 3 budynkowe o niewielkich budynkach.

Lipki Wielkie: układ ruralistyczny wsi, kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny,

Wieś została założona w 1580 r. przez braci Rudolfa i Christopa von Rulicke, którzy pozwolili osiedlić się nowym osadnikom na miejscu zwianym „Lybky”. Po śmierci Christopa własność objął jego syn Dietrich, część wsi odziedziczył Wolf von Rulicke osiadły w Gralewie. Wieś leżała na pograniczu polsko-brandenburskim i była narażona na konflikty zbrojne. W okresie wojny 30 letniej (1618-1648 wieś opustoszała. Ok. 1700 r. Lipki zostały własnością Christiana Poula von Brand i pozostawały w we władaniu rodziny von Brand do 1802 r. przyczyniła się do skolonizowania doliny Noteci i Warty i posiadała 12 kolonii, m. innymi Lipki Małe. Od połowy XVII w. we wsi był prawdopodobnie kościół a od poł. XVIII w. działała szkoła (w 1774 r. do szkoły uczęszczało 25 dzieci). Na początku XIX w. w Lipkach było 44 domów, 14 półchłopów, 13 chałupników, 14 komorników, kowal, karczmarz, rzemieślnik, 2 młynarzy, leśnik – łącznie 322 mieszkańców. W 1837 Lipki przeszły w ręce mieszczańskiej rodziny Lehmann z Lubusza. Ludność wsi w wieku XIX wzrosła 4-krotnie, co było związane z korzystnym położeniem oraz

organizowanymi targami i w połowie XIX w. była to największa wieś w powiecie gorzowskim, posiadała własny herb – trzy złote kłosa na zielonym polu. W 1787 r. założono wieś Lipki Nowe (Neu Lipke), w której w 1910 r. wybudowano obecny murowany kościół a w 1929 r. nastąpiło połączenie Starych i Nowych Lipek, Kurzelewa i Pomianowic tworząc jedną gminę wiejską. W 1936 r. wybudowano linię kolejową Drezdenko-Skwierzyna, która przebiegała w południowej stronie wsi a w południowej części wsi powstała kolonia mieszkalna pracowników kolejowych.

Lipki Wielkie pod względem układu przestrzennego są wsią ulicówką i regularną wielodrożnicą. W zasadniczym zrębie Lipki są ulicówką wzdłuż osi W-E wyznaczonej przez drogę Skwierzyna – Drezdenko, o zwartej osiowej, kompozycji z zabudową regularnie rozmieszczoną po obu stronach drogi, w dwóch pełnych pierzejach. Na zachodnim skraju wsi usytuowany jest zespół folwarczny z założeniem parkowym. Park pałacowy został założony w połowie XIX wieku, w stylu krajobrazowym. Drzewostan tworzą głównie gatunki drzew liściastych – w składzie gatunkowym wyodrębniono: buk, dąb, klony i wiązy, lipy i sosna. Z krzewów dominuje bez czarny i koralowy, śnieguliczka, trzmielina, kalina i bluszcz pospolity. W Lipkach Wielkich znajduje się również zadrzewiony kompleks o powierzchni 7,78 ha, zlokalizowany we wschodniej części wsi. Obejmuje teren starego cmentarza poniemieckiego oraz współczesnego cmentarza komunalnego, z drzewostanem zróżnicowanym gatunkowo.

Część północna, tzw. Nowe Lipki) charakteryzuje się zwartą, geometryczną kompozycją opartą o prostokątny plac i sieć dróg wyprowadzonych z placu.

Zabudowa Lipek Wielkich jest zróżnicowana i odpowiada historycznemu rozwojowi wsi. We wsi występują zarówno zagrody chłopskie jak i elementy charakterystyczne dla zabudowy małomiasteczkowej

Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny został wybudowany na regularnie rozplanowanym prostokątnym placu wiejskim na terenie dawnej kolonii Lipki Nowe, w latach 1910-1911 w stylu neobarokowym, możliwe, że w miejscu starszego szachulcowego kościoła. Kościół połączony osią widokową z XVIII w. pałacem.

Kościół orientowany, posadowiony na kamiennych ławach fundamentowych, ze ścianami obwodowymi murowanymi z cegły na zaprawie wapiennej, otynkowany. Wzniesiony na rzucie prostokąta z prostokątną absydą mieszczącą prezbiterium oraz przybudówkami do absydy – między innymi zakrystię oraz dostawioną od zachodu wieżę z kruchtą w przyziemiu oraz z przybudówkami. Bryła rozczłonkowana, złożona z prostopadłościanów, korpus i absyda nakryte dachami trójpołaciowymi, wieża zwieńczona dwustopniowym hełmem rozdzielonym latarnią. Dachy pokryte dachówką ceramiczną oraz blachą (wieża). Elewacje ujęte w narożach lizenami, artykułowane kamiennym cokołem, podokiennikami i nadprożami otworów okiennych na dwu poziomach, gzymsami koronującymi oraz pięcioma osiami przepruć okiennych w elewacjach dłuższych rozdzielonych lizenami. Od zachodu w wieży portal ujęty pilastrami, zwieńczony półokrągłym nadprożem spiętym klincem z główkami aniołków po bokach.

Nowe Polichno: kościół filialny p.w. św. Izydora z cmentarzem przykościelnym

Wieś Nowe Polichno (niem.: Pollychener Hollander) ostała założona jako osada olęderska w 1712 r. na gruntach wsi Polichno przez właściciela majątku w Lipkach Wielkich, von Branda. Kościół w stylu neoromańskim został wzniesiony w 1882 r. w miejscu starszej, drewnianej świątyni wybudowanej w 1758 r. Jako świątynia katolicka kościół został wyświęcony w 1947 r. Kościół remontowany pod koniec lat 80-tych XX w. odnowiono wnętrza oraz dokonano wymiany pokrycia dachu wieży.

Kościół orientowany, ściany obwodowe z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej. tynkowane wewnątrz. Kościół na rzucie prostokąta, orientowany, pięcioboczna absyda, wejście w ścianie zachodniej. Bryła zwarta, nieprzekształcona, jednokondygnacyjna z absydą od wschodu z której wyprowadzona jest wieżyczka, korpus nakryty dachem dwuspadowym, absyda wielopłaciowym, wieża ostrosłupowym hełmem ze sterczyną z kulą i krzyżem. Dachy pokryte ceramicznie. Elewacje ujęte w narożach ceglanyimi lizenami w wątku ceglany, przeprute otworami okiennymi oraz drzwiowym, otwory zamknięte łukami. Elewacje akcentowane ceglany kostkowym gzymsem wieńczącym. Przykościelny cmentarz został założony w połowie XIX w. – najstarszy nagrobek pochodzi z 1943 r. Układ cmentarza regularny, z czytelnymi granicami pierwotnego układu przestrzennego, układ kwater zatarty, układ nagrobków i mogił zatarty.

Santok: układ ruralistyczny, wieża widokowo, dzwonnica wiejska, kościół filialny p.w. św. Izydora z cmentarzem przykościelnym, kościół parafialny p.w. św. Józefa

Santok posiada metrykę zasiedlenia od neolitu, poprzez epokę brązu, epokę żelaza potwierdzoną znaleziskami na stanowiska archeologicznych dzisiejszego Santoka. W VIII w. n.e. powstaje osada w widłach Warty i Noteci, później gród, a u schyłku XI w. (1097-1099) wspomniany przez Galla Anonima gródek na prawym brzegu rzeki zbudowany przez Pomorzanie. Santok był ważnym grodem położonym na szlaku łączącym Wielkopolskę z Pomorzem. W I poł. XIII w. w Santoku mieściła się siedziba archidiaconatu, podległemu biskupstwu poznańskiemu. W 1296 r. po śmierci Przemysła II Santok zajmują Brandenburczycy, od ok. 1300 r. jako Nowa Marchia. W 1337 r. właścicielami Santoka jest prawdopodobnie rodzina Wedinghe, w poł. XIV w. ród von Brederlow, od 1365 r. von Ostenowi, w tym czasie Santok stał się lennem króla polskiego, aby następnie znaleźć się w rękach zakonu krzyżackiego. W poł. XV w. dobra santockie znajdują się w rękach rodziny von Marwitz. W 1454 r. Krzyżacy odsprzedają dobra santockie Hohenzollernom i od tej pory Santok stracił swoje militarne znaczenie. Od II poł. XV w. do 1820 r. własności miały tu rodziny von Rulicke i von Platen, w XVI w. rody von Marwitz, von Strauss, von Ruffen i von Rulicke i von Platen. W 1820 r. wieś strawił wielki pożar, w 1854 r. wieś zniszczyła powódź. Na początku XX w. we wsi było wiele dużych gospodarstw chłopskich.

Rozwój Santoka do XIV w. skupiał się wokół dwóch grodów, a w XIV w. pomiędzy grodami rozwinęło się małe miasteczko targowe. Podstawowym czynnikiem, który determinował rozwój

przestrzenny Santoka były warunki naturalne: od południa koryta Warty i Noteci oraz ukształtowanie powierzchni na północy. Spowodowało to rozwój osadnictwa na osi SW-NE – w kierunku Gorzowa oraz Górek Santockich z drugiej strony, co znalazło swoje odzwierciedlenie w jednoosiowym układzie wsi ulicówki, a lokalne warunki powodowały, że była to często zabudowa jednostronna, po południowej stronie drogi. Zostało to dodatkowo pogłębione po wybudowaniu w połowie XIX w. linii kolejowej łączącej Gorzów Wlkp z Krzyżem. Niewielki rozwój wsi w kierunku północnym nastąpił po wybudowaniu w 1858 r. nowego kościoła.

Zabudowa Santoka charakteryzuje się dużą zwartością, z płytkimi działkami siedliskowymi, zbliżonymi do kwadratu. Dominuje typ średnio i małorolnej zagrody chłopskiej. W większości budynki mieszkalne zorientowane są kalenicą do drogi. Do końca XIX w. w zabudowie dominuje konstrukcja ryglowa (szachulcowa), która jest następnie wypierana przez użycie cegły w budownictwie. Charakterystyczne jest powstawanie nowych budynków na miejscu starych oraz przemurowywanie konstrukcji szachulcowej z wymianą stolarki na współczesną.

Wieża widokowa wzniesiona została w okresie międzywojennym na Wzgórzu Zamkowym, na miejscu pomorskiego grodu i miała być rekonstrukcją warowni. Wieża otoczona jest suchą fosą. W wieży w okresie międzywojennym eksponowane były zabytki pozyskane podczas badań wykopaliskowych przeprowadzonych na obu grodziskach.

Autorem projektu był powiatowy architekt Heckel, obiekt uroczystie otwarto 2 lipca 1935 r. Dwie dolne kondygnacje wieży murowane z kamienia, trzecia kondygnacja konstrukcji szkieletowej – pierwotnie jako otwarty taras obecnie przeszklona, na rzucie kwadratu. Bryła trzykondygnacyjna, w formie prostopadłościanu zamknięta dachem namiotowym pokrytym dachówką. Wejście na poziomie pierwszej kondygnacji w ścianie północnej poprzedzone jednobiegowymi schodami. Otwory okienne zamknięte łukowo.

Dzwonnica wiejska jest pozostałością dawnego kościoła szachulcowego z 1724 r., rozebranego w połowie XIX w. z powodu budowy linii kolejowej.

Wieża posadowiona na podmurówce kamiennej o konstrukcji ryglowej obecnie z wypełnieniem z cegły ceramicznej, pierwotnie zapewne strychułami, otynkowane. Założona na rzucie kwadratu. Bryła nieprzekształcona, zwarta, dwukondygnacyjna, zamknięta dachem namiotowym pokrytym dachówką, z metalową chorągiewką, na której była data „1769”. Elewacje niezdobione, poniżej okapu w osiach elewacji otwory okienne przesłonięte żaluzjami, które pełniły funkcję otworów akustycznych.

Kościół p.w. św. Józefa. Kościół w Santoku wymieniony jest w dokumencie z 1270 r. i zapis jest o istnieniu kościoła pw. św. Andrzeja. W 1296 r. probostwo santockie zostaje przeniesione do Myśliborza. Miejsce posadowienia pierwotnego kościoła jest nieznane, być może na miejscu, w którym w 1724 r. wybudowano kościół szachulcowy, który rozebrano w połowie XIX w. podczas budowy linii kolejowej – po kościele pozostała dzwonnica, tzw. „wiejska”. W XIX w. patronami kościoła byli majątek w Gralewie i Janczewie, państwowy urząd leśny i zarząd powierniczy Anhalt-Dessau.

Obecny kościół wzniesiony został w 1858 r. na podmurówce deniwelującej spadek terenu, mурowany z cegły na zaprawie wapiennej, nieotynkowany z zewnątrz, wnętrze otynkowane. Kościół na rzucie krzyża łacińskiego, orientowany z zakrystią od południowego-zachodu. Bryła z zestawionych prostopadłościaków, rozczłonkowana, nieprzekształcona, zwieńczona dachami dwuspadowymi, w których siodle wyprowadzona wieżyczka z latarnią nakrytą ostrosłupowym hełmem, dachy pokryte dachówką ceramiczną. Elewacje w wątku ceglany, w stylu neogotyckim z otworami nawiązującymi do historycznych rozwiązań architektonicznych: układ otworów okiennych w postaci triforium, schodkowane szczyty z attykami. Wszystkie naroża ujęte ceglanyimi lizenami przechodzącymi w formę filaru z daszkiem dwuspadowym. Wejście frontowe obudowane prostym portykiem z daszkiem dwuspadowym. Elewacje akcentowane wysokim cokołem oraz pilastym gzymsem podokapowym

Stare Polichno: układ ruralistyczny, chałupa ul. Nadbrzeźna 15, chałupa ul. Sportowa 5, kościół parafialny p.w. św. Antoniego

Pierwsza wzmianka o wsi – jako Pollichio” - pochodzi z 1364 r. z układu granicznego pomiędzy Polską a Brandenburgią, który odnawiał wcześniejszy traktat z 1251 r. i Pollichio stanowi własność Brandenburgii. W średniowieczu Polichno należało do Santoka, następnie w połowie do nowo założonych Lipek Wielkich. W XV i XVI w. wieś była własnością rodziny von Rulicke i von Platen. W dokumencie z 1565 r. wymienia się rodzinę von Platen osadzoną w Santoku i Polichnie, która miała obowiązek pełnienia służby konnej. W 1718 r. dawne posiadłości von Rulicke przejął von Brandt, a od 1790 r. jako współwłaściciel występuje Bardon von Rhode. Na początku XIX w. wieś w połowie należała do barona von Rhode i w połowie spadkobiercy von Brandta, ma 440 mieszkańców, 20 gospodarstw pełnorolnych, 20 półchłopów, 34 chałupników, 18 komorników, kowala, 2 karczmy, 2 leśniczych. W 1826 r. większa część wsi, włączenie z kościołem uległa spaleniu w pożarze. W 1854 r. wielka powódź zalała grunta wsi. Po tych klęskach Polichno zostało obwałowane i przekomponowano układ wsi, kwartały zabudowy oddzielono szerokimi ulicami, w centrum wsi, na osi kościoła utworzono szeroką ulicę-plac, obramowaną podwójnym szpalerem drzew, z wydzieleniem środkowej części placu, prawdopodobnie trawiastym – tworząc w ten sposób układ parkowy. Północną część pierzei ulicy Zielonej zajmują budynki powstałe na początku XX w., usytuowane kalenicą do drogi, pierzeja południowa posiada zabudowę wcześniejszą, XIX wieczną, z budynkami mieszkalnymi usytuowanymi szczytowo.

Obecna forma przestrzenna została ukształtowana w 2 ćw. XIX w., kościół odbudowano bezpośrednio po pożarze. W latach 20-30-tych XX w. w Polichnie wymienianych jest kilkanaście dużych gospodarstw o areale od 25 do 50 ha. Po 1945 r. wieś związana z Gorzowem a od 1975 r. w gminie Santok.

Stare Polichno to wielodrożnica o zwartej kompozycji, z licznymi osiami (otwarciami) i wnętrzami architektoniczno-krajobrazowymi. Zabudowa rozmieszczona przy 9 ulicach z dominującą rolą ul. Skwierzyńskiej, która stanowi główny trakt komunikacyjny, wytyczona na

osi NW-SE oraz dwa geometryczne kwartały w zachodniej części wsi. Ulica Zielona i Szkolna tworzą wnętrza architektoniczno-krajobrazowe. Zabudowa jest zwarta, rozmieszczona regularnie po obu stronach ulic, pierzeje w pełni wykształcone, bez ubytków. Zabudowa wsi jest zróżnicowana, w architektonicznym krajobrazie wsi dominowały zagrody rolnicze, głównie 3 budynkowe, ulokowane na stosunkowo głębokich działkach siedliskowych, z dużą liczbą chałup o szczytowej orientacji. Na obrzeżach wsi ulokowane były mniejsze zagrody małorolne lub nierolnicze – 2 budynkowe. W zabudowie licznie występowały obiekty wzniesione w technice ryglowej, przy czym budynki mieszkalne na przestrzeni czasu uległy przemurowaniu lub zostały zdewaloryzowane przez nowe przeprucia otworów i wymianę stolarki. Duża część zagród uległa dekompozycji wskutek wyburzenia budynków gospodarczych

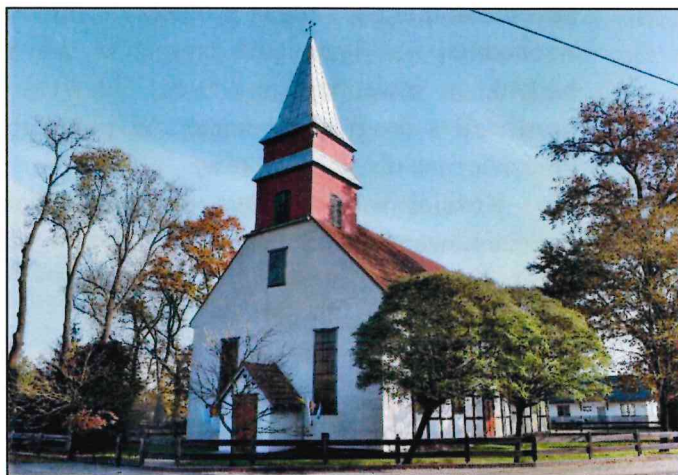
Chałupa ul. Nadbrzeżna 15, budynek mieszkalny wybudowany w XIX w., usytuowany kalenicą do drogi, konstrukcja szkieletowa - szachulcowa, obecnie w całości otynkowany z wtórnym, współczesnym wystrojem architektonicznym płytkami ceramicznymi, remontowany.

Budynek na rzucie prostokąta. Bryła zwarta, nieprzekształcona, jednokondygnacyjna, z użytkowym poddaszem. Bryła zamknięta dachem dwuspadowym pokrytym blachodachówką z dwuosiową wystawką. Otwory prostokątne, przekształcone, stolarka nie zachowana.

Chałupa ul. Sportowa 5 - budynek mieszkalny, wybudowany w 1907 r., usytuowany kalenicowo do drogi, murowany, pozbawiony detalu architektonicznego. Budynek na rzucie prostokąta. Bryła zwarta, nieprzekształcona, jednokondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, zamknięta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką. Fasada trójosiowa. Otwory prostokątne, przekształcone, stolarka niezachowana.

Kościół parafialny p.w. św. Antoniego. W 1826 r. większa część wsi, włączenie z kościołem uległa spaleni w pożarze. Kościół został odbudowano bezpośrednio po pożarze przez ówczesnego właściciela Starego Polichna von Brandta. Kościół jest typowym wiejskim kościółkiem salowym wzniesionym w konstrukcji szachulcowej.

Posadowiony na łąwach fundamentowych z kamienia łamanego, na podmurówce niwelującej spadek terenu. Ściany o konstrukcji ryglowej z wypełnieniem z cegły ceramicznej, otynkowanym i pomalowanym bielonym, ściana zachodnia przemurowana cegłą ceramiczną i otynkowana na gładko, ściany wieży powyżej połaci dachu korpusu drewniane, obite blachą. Kościół orientowany, na rzucie prostokąta z dobudowanym wejściem od strony zachodniej – pierwotnie wejścia w ścianach długich zamurowane po 1945 r. Bryła nieprzekształcona, jednokondygnacyjna zamknięta dachem naczółkowym pokrytym dachówką, od strony zachodniej z korpusu wyprowadzona wieża nakryta ostrosłupowym hełmem pokrytym blachą. Otwory okienne w słupach, stolarka wtórna.

Wawrów: układ ruralistyczny, kościół filialny p.w. Opieki. św. Józefa

Pierwsza wzmianka o wsi „Laurentinstorpe” pochodzi 1319 r., kiedy to książę Wratysław ustanowił margrafa Heinricha Horker opiekunem wsi. Następnie do ok 1400 r. trwa przejmowanie dóbr wawrowskich przez Gorzów i od tego momentu miejscowość była wsią wiejską. Kościół w Wawrowie jest wymieniany już w 1319 r., proboszcz po raz pierwszy jest wzmiankowany w dokumencie z 1490 r. Według spisu z 1786 r. w Wawrowie było 39 gospodarzy a areal wsi wynosił 469 mórg. Ok. 1809 r. było 22 gospodarzy pełnorolnych, 11 półrolnych, 14 komorników, 55 chałupników, kowal, łącznie 360 mieszkańców. W latach 20-tych XX w. Wawrów był wsią zamożnych gospodarzy. Wieś została wyzwolona 30.01.1945 r.

W Wawrowie został zachowany pierwotny układ ruralistyczny, i wieś jest owalnicą z dużym wrzecionowatym nawsiem, na którym pierwotnie znajdowały się dwa duże stawy (obecnie staw południowy jest osuszony). Prawdopodobnie najstarsza zabudowa skupiała się jedynie wokół miejskiego placu – nawsia. Rozwój przestrzenny następował wzdłuż głównej drogi, to jest na osi północ – południe. Niezabudowane początkowo nawsie z kościołem i remizą na południowym krańcu w wieku XVIII zostały zabudowane w XVIII w. a proces ten przyspieszył po osuszeniu stawu południowego. Na początku XX w. nastąpił niewielki rozwój układu przestrzennego w kierunku wschodnim. W latach 70-tych XX w. przy wschodniej drodze zagumiennej umieszczono wielokondygnacyjne bloki mieszkalne, co doprowadziło do dewaloryzacji krajobrazu kulturowego wsi.

W zabudowie pierwotnej części Wawrowa dominuje typ pełnorolnej zagrody chłopskiej, złożonej z 3-4 budynków, założonej na dużej, przestronnej działce siedliskowej o regularnych kształtach. W wieku XVIII dominował układ kalenicowej lokalizacji budynku mieszkalnego na działce w stosunku do drogi, w XIX w. uległ to zmianie i dominowała orientacja szczytowa. Od końca XIX w. i w XX w. dominował kalenicowy układ lokalizacji domu mieszkalnego i jest to obecnie dominujący układ a obiekty o orientacji szczytowej zachowały się w części północno-wschodniej wsi. Przeciętna zagroda w Wawrowie charakteryzuje się dużym wielofunkcyjnym budynkiem inwentarskim (obora, chlew) i dużą stodołą w głębi obejścia do której dojazd prowadził z drogi zagumiennej. W południowej części wsi zlokalizowane były zabudowania przeznaczone dla wyrobników.

Kościół w Wawrowie jest wymieniany w 1319 r., proboszcz po raz pierwszy jest wzmiankowany w dokumencie z 1490. Kościół wzniesiony w stylu romańskim na przełomie XIII i XIV w. W I połowie XVIII w. przy północnej ścianie dobudowano szachulcowy przedsionek, w 1729 r. powiększono okna i zmieniono ich kształt, w 1833 r. przy zachodnim szczycie dobudowano wieżę w stylu neogotyckim, która zastąpiła wcześniejszą wieżę, która uległa spaleni; w 1849 r. przebudowano wnętrze kościoła. W 1925 r. dobudowano z cegły przybudówkę od południa.

Kościół orientowany, posadowiony na ławach fundamentowych z kamieni polnych. Ściany korpusu murowane z kamieni polnych na zaprawie wapiennej, w ścianie wschodniej oraz pół-wschodnim narożniku przypory z cegły ceramicznej. Wieża murowana z cegły ceramicznej, otynkowana. Kościół na rzucie prostokąta, z wieżą przy zachodniej ścianie. Bryła nieprzekształcona złożona z jednokondygnacyjnego korpusu zamkniętego dwuspadowym dachem oraz trójkondygnacyjnej wieży zwieńczonej ostrosłupowym, ośmiobocznym hełmem. Od północy przybudówka nakryta dachem trzypołaciowym. Elewacje praktycznie pozbawione detalu architektonicznego, jedynie prosty ceglany gzyms podokapowy. Narożniki wieży akcentowane lizenami, każda z kondygnacji wieży także z lizenami. Kondygnacje wieży oddzielone gzymsem arkadowym, w elewacjach ostrołukowe blendy i otwory akustyczne.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Santok oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY Gminy Santok	SŁABE STRONY Gminy Santok
<ul style="list-style-type: none"> wielokulturowość i różnorodność kulturowa ludności zamieszkującej tereny gminy gród w Santoku z Muzeum Grodu Santok jako produkt markowy przyciągający turystów oraz dający możliwość organizowania wielu wydarzeń kulturalnych dobry i bardzo dobry stan zabytków sakralnych prężnie działająca samorządowa instytucja kultury: Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku przywiązanie miejscowej ludności do tradycji przejawiające się w corocznych Dożynkach, sprzyjające zachowaniu poczucie tożsamości kulturowej aktywność mieszkańców udzielających się w lokalnym życiu artystycznym: Chór Santoccy Grodzianie, zespół ludowy Janczewianki, w Kołach Gospodyń Wiejskich 	<ul style="list-style-type: none"> niedostateczny rozwój usług turystycznych pomimo istniejących potencjalnych możliwości pozyskania środków na ich rozwój, niedostatecznie rozwinięta baza gospodarstw agroturystycznych, mała liczba miejsc noclegowych niedostatecznie rozwinięta infrastruktura turystyczna: wiaty, altany dla turystyki pieszej, rowerowej niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego sezonowość ruchu turystycznego niewielki procent terenów gminy pokryty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego niewystarczające zapisy ochronne w miejscowych planach zagospodarowania szczególnie dotyczące ochrony zabytkowych układów ruralistycznych wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych

<ul style="list-style-type: none"> • wysokie walory krajobrazowo-przyrodnicze Gminy z terenami przyrody prawnie chronionej: Puszcza Barłomiejska, Dolina Warty i Dolnej Noteci, ujście Noteci do Warty, starorzeczka Warty i Noteci • wysoki potencjał turystyczny, możliwość rozwoju turystyki kwalifikowanej: wędrówkowej i kajakowej, obecność zabytków ujętych w rejestrze zabytków, w tym zabytków archeologicznych jak grodziska • rzeki Warta i Noteć o wysokiej przydatności turystycznej z możliwością uprawiania sportów wodnych, żegluga rzecznej, • dobra położenie w bezpośrednim sąsiedztwie Gorzowa Wielkopolskiego, stanowiąc zaplecze mieszkalne, a także turystyczne dla Gorzowa • bliskość Gorzowa Wielkopolskiego będącego dużym ośrodkiem kulturalnym i jego bezpośrednie oddziaływanie na obszar Gminy • walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe do rozwoju turystyki wypoczynkowej i poznawczej z istniejącą infrastrukturą szlaków pieszych, rowerowych i kajakowych • LGD „Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych” jako animator i organizator pasm turystycznych na terenie Gminy Santok i gmin sąsiadujących • ciekawe najdawniejsze dzieje terenów Gminy z materialnym pozostałościami z różnych okresów, dobrze czytelne dawne układy przestrzenne większości wsi • możliwość rozwoju turystyki militarnej w oparciu o umocnienia Wału Pomorskiego – Linia Noteci • potencjał do organizacji imprez plenerowych z udziałem grup rekonstrukcyjnych w oparciu o 	<ul style="list-style-type: none"> • niewłaściwe materiały budowlane stosowane przy pracach remontowo-budowlanych przy zabytkach • postępująca dewastacja i destrukcja obiektów zabytkowych poprzez nieumiejętnie prowadzone prace remontowo-budowlane • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy oraz sąsiadujących gmin w ramach Lokalnej Grupy Działania „Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych” • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych: brak folderów, ulotek, „gadżetów” promujących gminę • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację • niewystarczające działania związane z promocją gminy: brak zintegrowanego podejścia do turystyki, to jest kompleksowej oferty turystycznej np.: regionu, w tworzeniu której uczestniczą podmioty gospodarki turystycznej, instytucje społeczne i instytucje publiczne • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług na obszarze LGD – brak organizatora turystyki • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania wśród młodego pokolenia tradycją i folklorem ze strony młodzieży,
--	--

<p>umocnienia Wąlu Pomorskiego – Linia Noteci</p> <ul style="list-style-type: none"> • dobra baza oświatowa z infrastrukturą sportową, • duża liczba sal i świetlic wiejskich, biblioteki gminne, • aktywni mieszkańcy zaangażowani w działalność organizacji pozarządowych, lokalnych zespołów folklorystycznych, Kół Gospodyń Wiejskich kultywujących twórczość ludową z silnym poczuciem tożsamości lokalnej • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszych, rowerowych w oparciu o tereny przyrodnicze, zabytki gminy oraz miejsca historycznych wydarzeń • aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomości • korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu władz samorządowych oraz kościoła katolickiego dbających o swoją własność • niezwykle ciekawa historia terenów gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy • liczne obiekty w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz stanowiska archeologiczne tworzące własne formy krajobrazowe (grodziska), których obecność uatrakcyjnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej • opieka społeczności lokalnej nad cmentarzami protestanckimi, na których pochowani są dawni mieszkańcy terenów gminy • kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę Santok i jej organizacje, rozpoznawany w regionie, • wysoki odsetek gleb o dobrej przydatności rolniczej sprzyja rozwojowi ekologicznego rolnictwa • brak uciążliwego przemysłu 	<ul style="list-style-type: none"> • niski poziom kompetencji medialnych, cyfrowych i językowych • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej wskutek braku dokumentów planistycznych rangi miejscowych planów zagospodarowania i nieskuteczność zapisów w istniejącym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które nie spełnia obecnie ustawowych wymogów dla dokumentów tej rangi • kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej – rozpraszanie zabudowy, • niebezpieczeństwo zniszczenia układu ruralistycznego Wawrowa (a także innych wsi) wskutek wchłaniania przez Gorzów Wielkopolski terenów budowlanych na terenie wsi, • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • nieskuteczna ochrona najcenniejszych zabytków objętych zapisami ochronnymi w miejscowych dokumentach planistycznych skutkująca nieumiejętnie prowadzonymi remontami, termomodernizacją
--	--

<ul style="list-style-type: none"> wysoki poziom bezpieczeństwa na terenie Gminy 	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe możliwość odpisu podatkowego na zakup i remont obiektu zabytkowego wprowadzony w Polskim Ładzie potencjał tworzenia wspólnych zintegrowanych produktów turystycznych razem z sąsiadującymi z gminą Santok gminami potencjał współpracy z Jednostkami Samorządu Terytorialnego na bazie LGD „Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych” na rzecz długofalowych przedsięwzięć marketingowych, rozwoju turystyki dla gmin współuczestniczących w LGD wzrost zainteresowania w społeczeństwie dziedzictwem kulturowym, tradycjami kulinarnymi, zwyczajami i obrzędami i udział organizacji NGO w promowaniu i poszerzaniu oferty kulturalnej, inicjatyw służących zachowaniu dziedzictwa kulturalnego łatwość i dostępność informacji o zasobie kulturowym poprzez internet moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiającą wytyczenie ścieżek edukacyjnych po atrakcjach przyrodniczych i historycznych gminy wykorzystanie miejsc historycznych do organizacji uroczystości o charakterze lokalnym jak i ponadregionalnym – na przykład grodzisko w Santoku, 	<ul style="list-style-type: none"> skomplikowane procedury ubiegania się o środki unijne brak środków finansowych na wkład własny przy korzystaniu ze środków pomocowych ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych spadek dochodów gmin i niedoinwestowanie instytucji kultury brak wypromowanej i stabilnej marki produktu lokalnego, również w sferze usług niewystarczające inwestycje z zakresu turystyki postępujący spadek liczby mieszkańców (wyludnianie gminy) oraz starzenie się społeczeństwa emigracja zarobkowa wykształconych i młodych ludzi poza granice kraju oraz do dużych ośrodków miejskich pogłębiające się zjawiska wykluczenia społecznego (związane m.in. z brakiem zatrudnienia, ubóstwem, trudnościami w zapewnieniu właściwej opieki społecznej i medycznej dla osób starszych), zjawisko wykluczenia cyfrowego rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji niedorozwój usług i infrastruktury dla rozwoju turystyki niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków

<ul style="list-style-type: none"> • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • wzrost atrakcyjności turystycznej i idący za tym rozwój turystyki oraz rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy • możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana: rowerowa, nordic-walking, kajakowa a także wypoczynek sobotnio-niedzielnny dla mieszkańców miast • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego ułatwiająca budowanie narracji wokół miejsc proponowanych do odwiedzenia • powszechny dostęp do informacji i zasobów sieciowych 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych
--	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Santok wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022, Programem Opieki nad Zabytkami w województwa lubuskiego na lata 2021–2024 oraz Programem Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2024.

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Santok został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Santok na lata 2023-2026:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Santok w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków, z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała

konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.

<http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf>

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi			
<i>Kierunki działań:</i>	<i>Działania:</i>	<i>Odpowiedzialni za realizację, współdziałający</i>	<i>Źródło finansowania</i>
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Santok pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	aktualizacja rysunku w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Santok o wszystkie stanowisk archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków Gminy Santok	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	wykonanie „Planu ochrony zabytków gminy Santok na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	zainicjowanie i Uchwalenie przez Radę Gminy zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Santok, Jednostki Gminne	

	<p>prorowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na terenach dawnych cmentarzy ewangelickich ujętych w gminnej ewidencji zabytków</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet gminy</p>
	<p>w porozumieniu ze Starostą powiatu gorzowskiego czytelne oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków - forma oznakowania oraz treść powinna być uprzednio z WUOZ w Gorzowie Wielkopolskim</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet starostwa powiatowego</p>
	<p>Monitorowanie zadań ujętych w programie opieki nad zabytkami powiatu gorzowskiego: utrzymywanie w dobrym stanie, prowadzenie robót budowlanych i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych należących do powiatu gorzowskiego: pałac i park (ujęte w ewidencji zabytków) w Lipkach Wielkich (w trwałym zarządzie Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego (SOSW) w Lipkach Wielkich);</p>	<p>Powiat Gorzowski, DPS, SOSW / Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków (LWKZ), Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID); Gmina Santok</p>	<p>Budżety wymienionych instytucji</p>
	<p>W miarę możliwości włączenie się Gminy Santok w realizację zadania ujętego w programie opieki nad zabytkami powiatu gorzowskiego: prowadzenie prac porządkowych i pielęgnacyjnych na terenie zabytkowego parku i w otoczeniu pałacu w Lipkach Wielkich (dawnego pałacu z XVIII w.);</p>	<p>Powiat Gorzowski, DPS, SOSW / Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków (LWKZ), Gmina Santok</p>	<p>Budżety wymienionych instytucji</p>
	<p>pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>

<p>2. Ochrona zabytków ruchomych</p>	<p>ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Santok na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnieniem zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków.</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	
<p>3. Ochrona zabytków archeologicznych</p>	<p>prorowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych zieleni na grodzisku w Santoku w celu uczytelnienia zabytku – zakres możliwych prac musi zostać uprzednio uzgodniony z Lubuskim Konserwatorem Zabytków</p>		
	<p>ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek eksploatacji kopalni (piasku) oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
	<p>objęcie nadzorem miejsc eksploatacji kopalni (piasku) poprzez akcję informacyjną o prawnym wymogu poinformowania LWKZ lub wójta gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac eksploatacyjnych;</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
	<p>upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego,</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>

4. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, zachowanych na terenie Gminy umocnień Wału Pomorskiego (schronów) w uzgodnieniu z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim) oraz ujęcie ich w gminnej ewidencji,	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy – w miarę możliwości zainicjowanie przez Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku programu skanowania zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy, a także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp., oraz organizowanie wystaw (konkursów?) o charakterze tematycznym w szkołach i ośrodkach życia kulturalnego,	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
5. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	wspieranie dokumentowania w postaci rejestracji występów zespołów folklorystycznych, śpiewaczych z archiwizowaniem pozyskanych dokumentacji, zbieranie relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”,	Gmina Santok, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich	Budżet Gminy

	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczajnie całoroczne na wsi, przyśpiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne i ich promowanie na stronach internetowych Gminy,	Gmina Santok, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje MKiDN
Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej			
1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	organizowanie lekcji poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	prowadzenie lekcji muzealnych dla szkół w Gminie Santok a także gmin sąsiadujących w Muzeum Grodu Santok do nauki historii w celu między innymi popularyzowania historii grodu Santok	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, bibliotece gminnej – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć w ramach wystaw tematycznych (np. pory roku w gospodarstwie, wydarzenia z przeszłości, które przybliżyłyby młodemu pokoleniu ginące zwyczajnie i tradycje)	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	kontynuowania organizowania konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

	z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład konkursów fotograficznych „Opowieści pokoleń”, „Czechów dawniej i dziś” publikowanie wystawianych starych zdjęć na stronach internetowych gminy		
	Udostępnienie – w przypadku pojawienia się inicjatywy zewnętrznej – bunkrów z umocnień Wału Pomorskiego, na przykład dla grup rekonstrukcyjnych dla organizacji imprez plenerowych	Gmina Santok, Jednostki Gminne	
	Wykorzystanie postaci egipskiej księżniczki Marthy von Carnap Bornheim do wykreowania lokalnej atrakcji Janczewa	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
3. Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego	Dalsze współorganizowanie przez Gminę Santok Dni Grodu Santok i promowanie Grodu Santok jako produktu turystycznego kojarzonego z Gminą Santok	Gminy Santok i jej jednostki organizacyjne, Starostwo Powiatowe w Gorzowie	Budżet Gminy Budżet powiatu ,
	Rozwój turystyki militarnej (wzdłuż prawego biegu rzeki Warty) w oparciu o umocnienia Wału Pomorskiego -Linii Noteci, współdziałanie i współorganizację imprez plenerowych i rekonstrukcyjnych w zachowanych elementach Wału	Gminy Santok i jej jednostki organizacyjne	Budżet Gminy ,
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	Udostępnianie stron internetowych Urzędu Gminy publikacjom poświęconym kulturze i tradycjom na terenie Gminy Santok	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Santok, Jednostki Gminne LWKZ (konsultacje)	Budżet Gminy
3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej: wspieranie zespołu ludowego Janczewianki, chóru Santoccy Grodzianie, na przykład poprzez inscenizacji sianokosów, żniw z użyciem tradycyjnych narzędzi i organizacji pracy	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych			
1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,	Gmina Santok, Jednostki Gminne	
2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. szlakiem kapliczek przydrożnych – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Santok i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Santok i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
3. Tworzenie pasm turystyczno-kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy: gród w Santoku, pozostałości umocnień Wału Pomorskiego,	Gmina Santok, Jednostki Gminne	

	postaci egipskiej księżniczki Marthy von Carnap Bornheim z Janczewa		
	promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm: Dni Grodu Santok, postaci egipskiej księżniczki Marthy von Carnap Bornheim w Janczewa, walki na Wale Pomorskim	Gmina Santok, Jednostki Gminne	
	publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów czy wydarzeń historycznych włączonych do pasma turystyki kulturowej; np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy,	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	Zadanie ujęte w programie opieki nad zabytkami powiatu gorzowskiego: bieżące utrzymanie i rewitalizacja przez Powiat Gorzowski parku palcowego w Kamieniu Wielkim i otoczenia pałacu w Lipkach Wielkich stanowiących własność powiatu;	Powiat Gorzowski, DPS, SOSW	Budżety wspomnianych obok instytucji
Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	współpraca z Muzeum Grodu Santok w zakresie promocji i popularyzowania na stronach internetowych metod dokumentowania zabytków i prospekcji terenowej, np. pozyskiwania danych skaningu laserowego i ich roli dla prospekcji w lasach i innych trudno dostępnych miejscach i udostępnienie stron internetowych gminy dla ich prezentacji	Gmina Santok, Jednostki Gminne	

<p>2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości</p>	<p>prezentacja zespołów folklorystycznych, publikowanie treści pieśni itp. na stronach internetowych gminy; prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	
<p>3. Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego</p>	<p>wspieranie inicjatyw badawczych, wydawniczych Muzeum Grodu w Santoku oraz informowanie o prowadzonej współpracy na stronie internetowej Urzędu Gminy</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
	<p>Wspieranie wydawnictw z zakresu historii gminy, badań nad historią poszczególnych miejscowości gminy, literatury pamiątkarskiej,</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
	<p>wsparcie młodzieży studiującej kierunki historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy</p>	<p>Gmina Santok, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
<p>Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy</p>			
<p>1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy</p>	<p>Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa – na przykład poprzez prezentowanie nagrań z występów śpiewaczych zespołów ludowych</p>	<p>Gmina Santok i jej jednostki organizacyjne</p>	<p>Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy</p>

	W przypadku pojawienia się takich inicjatyw wspieranie wydawania opracowań monograficznych miejscowości gminna wzór istniejących: „Nasz Wawrów ma 700 lat”, „700 lecie Wawrowa”	Gmina Santok i jej jednostki organizacyjne	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych	Gmina Santok, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
3. Współpraca z sąsiednimi gminami należącymi do LGD „Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych” w zakresie wspólnej promocji regionu	na bazie przynależności do LGD „Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych” nawiązanie współpracy z gminami należącymi do LGD w celu wypracowania wspólnych przedsięwzięć promujących region	Gmina Santok we współpracy z gminami należącymi do LGD „Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych”	Dotacje MKiDN

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Santok stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że określone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych

- aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
- tworzenie parków kulturowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;

2) instrumentów finansowych

- m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

3) instrumentów koordynacji

- m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,

- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi na przykład z Instytutem Archeologii UAM w Poznaniu, z Muzeum w Gorzowie Wielkopolskim prowadzącym Muzeum Grodu Santok;
- 4) instrumentów społecznych**
 - działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- 5) instrumentów kontrolnych**
 - aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
 - monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Santok.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2027-2030.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 2. Czy zaktualizowano rysunek studium o wszystkie stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków? 3. czy przystąpiono do sporządzenia planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Santok i czy uwzględniono w nim ochronę zabytków nieruchomości? 4. Czy uchwalono zasady dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach ? 5. Czy prowadzono prace porządkowe i pielęgnacyjne na zabytkowych cmentarzach ewangelickich? 6. Czy oznakowano zabytki wpisane do rejestru zabytków? 7. Czy monitorowano zadania ujęte w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego na terenie Lipiek Wielkich? 8. Czy Gmina włączyła się w realizację zadania ujętego w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego – prace porządkowe i pielęgnacyjne w parku w Lipkach Wielkich? 9. Czy pozyskiwano informacje na temat stanu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz prowadzonych na nich pracach? 10. Czy prowadzono akcje informacyjne skierowane do gospodarzy miejsc eksploatacji piasku o możliwości wystąpienia zabytków archeologicznych i w jaki sposób należy postępować w przypadku ich stwierdzenia?

	<ol style="list-style-type: none"> 11. Czy prowadzono prace pielęgnacyjne na grodzisku w Santoku? 12. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych? 13. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 14. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 15. Czy przystąpiono do akcji digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: <ul style="list-style-type: none"> - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć - dokumentowano występy zespołów folklorystycznych?
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje) 2. Czy kontynuowano konkursy fotograficzne w miejscowościach gminy? 3. Czy były inicjatywy udostępnienia pozostałości bunkrów Wału Pomorskiego dla grup zainteresowanych ich popularyzacją? 4. Czy zainicjowano wykorzystanie postaci egipskiej księżniczki Marthy von Carnap Bornheim do wykreowania lokalnej atrakcji Janczewa? 5. Czy kontynuowano Dni Grodu Santok?
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba konkursów związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego 3. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego
Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy poinformowano właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania środków na prace remontowe 2. Liczba wystaw stałych i czasowych poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 3. Liczba publikacji map i planów atrakcji turystycznych Gminy? 4. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba artykułów, publikacji na łamach gazety samorządowej dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe; 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego; 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym 4. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. z 2020 r. poz. 282*):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Od roku podatkowego 2021 obowiązuje tak zwany Polski Ład, to jest plan odbudowy polskiej gospodarki po pandemii COVID-19, w którym wprowadzono korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych.

Ulga jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi będą mogli skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomości, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,
- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomości) do rejestru zabytków województwa lubuskiego. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;

8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

LWKZ zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę Lubuskiego.

Dotacja może być udzielona również przez:

- ❖ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- ❖ Samorząd Województwa Lubuskiego.
- ❖ Miejskiego Konserwatora Zabytków.
- ❖ Samorządy Gmin.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,

- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego określone zostały w uchwale nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012r. oraz uchwale nr XL/610/17 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 19 grudnia 2017r. zmieniającej uchwałę w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa lubuskiego (Dz. U. z 2017r., poz. 2806 – witryna internetowa: www.lubuskie.pl).

Finansowanie z Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów)

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą być finansowane z Funduszy Unii Europejskiej, m.in.: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), którego działalność koncentruje się na różnych dziedzinach m.in. rozwój turystyki oraz inwestycje w dziedzinie kultury. Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2020 poz. 713) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach. Gmina Santok posiada przyjętą Uchwałą nr LIII/297/10 Rady Gminy Santok z dnia 18 czerwca 2010 r. zasady udzielania dotacji z budżetu Gminy Santok na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków i należałoby wystąpić z inicjatywą zmiany Uchwały dopuszczając także finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku ujętym w gminnej ewidencji zabytków Gminy Santok.

11. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r**
(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946) <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1220 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971410943>
- 3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
(Dz.U. 2022 poz. 840), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 713 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095>
- 5. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 293 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030800717>
- 6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1333 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940890414>
- 7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1219 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627>
- 8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 55 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880>
- 9. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**

- (Dz. U. z 2020 r. poz. 1990 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971150741>
10. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19911140493>
11. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 902)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024>
12. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(Dz. U. z 2019 r. poz. 1479)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539>
13. **Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311>
14. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
(Dz. U. z 2020 r. poz. 1057)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
15. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
(Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401)
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
16. **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022**
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808>
17. **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030**
<https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/przyjecie-koncepcji-przestrzennego-zagospodarowania-kraju-2030-17877587>
18. **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupelnienie strategii na lata 2004-2020**
http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf
<http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>
19. **Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
20. **Strategia Rozwoju Kraju 2020.**
<http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf>
21. **Założenia do Narodowego Planu Rewitalizacji 2022**
https://rpo.slaskie.pl/dokument/narodowy_plan_rewitalizacji_2022_zalozenia
22. **Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
23. **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020**
http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf
24. **Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 roku**

<https://rpo.lubuskie.pl/-/szanowni-panstwo-uchwalona-przez-sejmik-województwa-lubuskiego-strategia-jest-juz-dostepna-w-bip->

25. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

https://www.lubuskie.pl/cms/218/obowiazujacy_plan_zagospodarowania_przestrzennego_województwa_lu

26. Program Opieki nad Zabytkami Województwa lubuskiego na lata 2021–2024

https://files.lubuskie.pl/sites/1/wiadomosci/16252/files/program_opieki.pdf

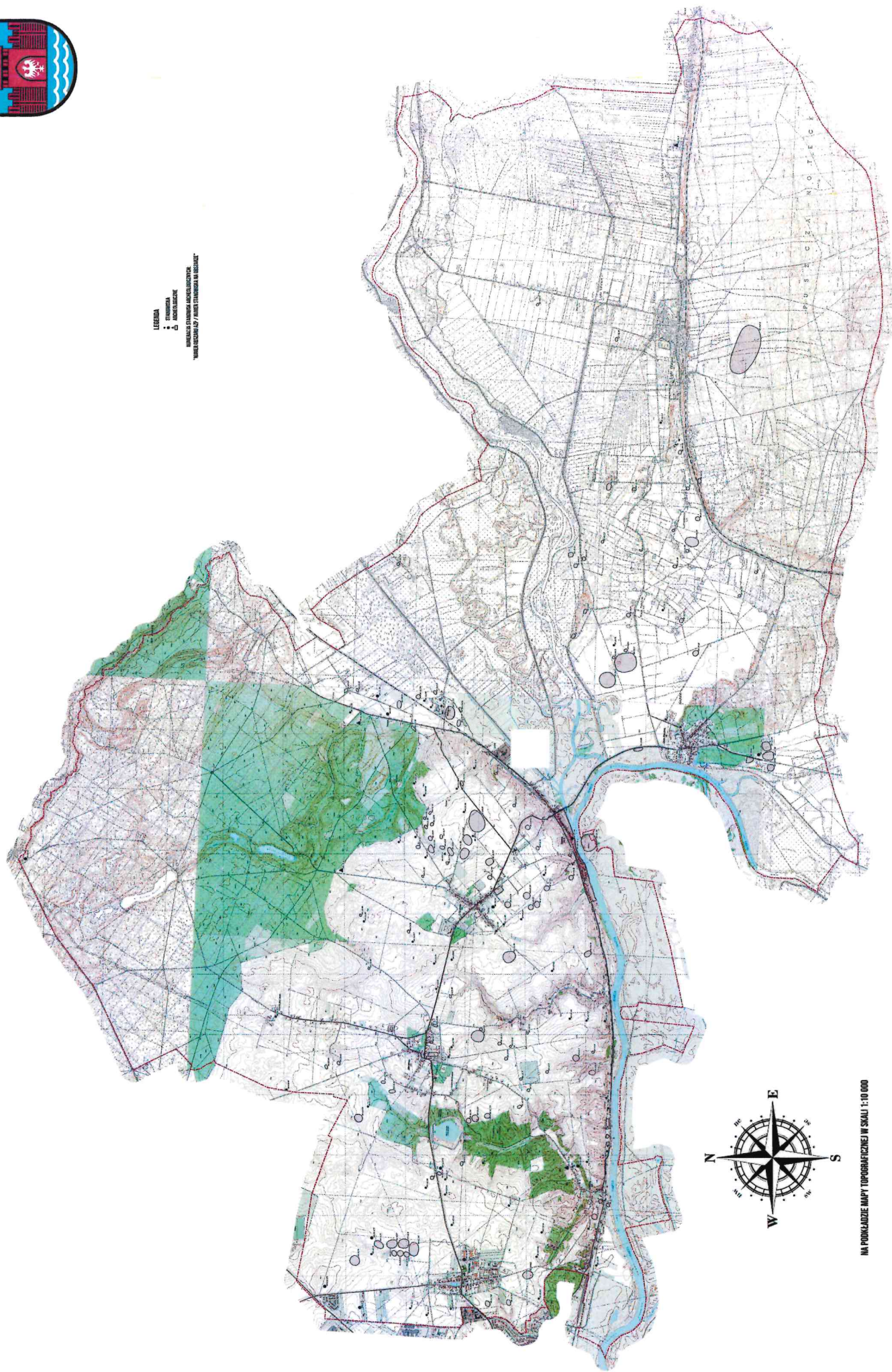
27. Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych – Lokalna Grupa Działania

<https://www.kst-lgd.pl/>

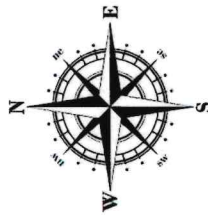
28. Centrum Kultury i Rekreacji w Santoku

<https://ckirsantok.pl/>

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW GMINY SANTOK

LEGENDA
• STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE
□ GRANICE KADASTROWE
••••• NUMERY KADASTROWE
* WYKAZ STANOWISK I PUNKTÓW STANOWISKA W MIEJSCACH *

NA PODKLADZIE MAPY TOPOGRAFICZNEJ W SKALI 1:10 000

